

**O`zbekiston Respublikasi Oliy va o`rta
maxsus ta'lim vazirligi**

Urganch Davlat Universiteti

Ibodullayeva N.

RANGTASVIR

Tasviriyy san'at va muhandislik
grafikasi, Amaliy san'at ta'lim
yo`nalishlari uchun

Urganch-2010

O`zbekiston Respublikasi Oliy va o`rta maxsus ta'lim
vazirligi

Urganch Davlat Universiteti

Ibodullayeva N.

RANGTASVIR

(Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi,
Amaliy san'at ta'lim yo`nalishlari uchun rangtasvirdan
ma'ruzalar matni)

Urganch-2010

Ushbu Rangtasvir fanidan tayyorlangan ma'ruzalar matni «Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi», «Amaliy san'at» ta'lim yo'nalishlari bo'yicha ta'lim olayotgan talabalar uchun mo'ljallangan bo'lib, unda rangtasvirning nazariy asoslari, rangshunoslik va rangtasvir texnologiyasiga oid va moy bo'yoq rangtasvirining materiallari, asbob-uskunalar va moslamalari haqida qiziqarli ma'lumotlar berilgan.

Ma'sul muharrir: p.f.n. dots. Ro'ziyev E.I.

Taqrizchilar: P.F.N. Matyaqubov H

Katta o'qituvchi:Tog'onov R.

Al-Xorazmiy nomidagi Urganch Davlat Universiteti ilmiy kengashining "___" _____2004 yildagi majlis qaroriga muvofiq nashrga tavsiya etildi. (___sonli bayonnoma)

MUNDARIJA

Kirish_____

1. Moybo`yoq rangtasvirining asoslari._____

2. Moybo`yoqlar bilan ishlashga tayyorgarlik ko`rish _____

3. Moyli bo`yoqlarning rangtasvirda qo`llanilishi va turli texnikasi____

4. Rangtasvir o`qitishning nazariy asoslari._____

5. Rangtasvirda kompozitsiya_____

6. Rangshunoslik asoslari._____

7. Kartina yaratishning tasviriy imkoniyatlari._____

8. Adabiyotlar ro`yxati._____

Kirish

Tasviriy san'at – bu go`zalliklar dunyosi. Uni tushunish va qabul qilishni qanday o`rganish mumkin? Buning uchun eng avvalo tasviriy san'atning ifodaviy tilini o`zlashtirish, uning turlari va janrlari haqida tushunchaga ega bo`lish va rangtasvir texnikasi va texnologiyasi haqidagi bilimlarni egallashi lozim.

Shuning uchun ham tasviriy san'at o`qituvchisi o`z ish faoliyatida o`quvchilarga faqat san'atning nazariy asoslari va uning ifodaviy tilinigina o`rgatib qolmasdan, balki tasviriy san'at materiallari va asbob-uskunalar haqidagi ma'lumotlarni ham yetkazishlari juda muhim.

Tasviriy san'atni o`rganish, uning texnik asoslarini o`rganishdan boshlanadi.

Xuddi shu bilimlar tasviriy san'atning turli ko`rinishlari bilan muvaffaqiyatli shug`ullanishga sharoit yaratadi.

Universitetlarning badiiy grafika fakultetlari va san'at litseylarida materialshunoslik va tasviriy san'at vositalariga kam e'tibor qilinadi. Bu esa ta'lim jarayonida juda katta uzilishlarga olib keladi.

Ushbu uslubiy qo`llanmada tasviriy san'at vositalari, asbob-uskunalar va materiallari bilan tanishtirishni va rangtasvir texnikasi va texnologiyasining ijodiy imkoniyatlarini ochib berish maqsad qilib qo`yilgan.

Materiallarning xususiyatlari bilan tanishish ijodiy jarayonda muhim rol o`ynaydi.

Talabalar tasviriy san'atning texnik asoslarini o`rganib bo`lishganidan so`nggina rassom-pedagog ularni qalamtasvir va rangtasvirga o`rgatadi.

Rangtasvir materiallarini yaratish texnologiyasi amaliy kimyo asosida rivojlandi va ilmiy xarakterga ega. Bu texnologiyani rangtasvirchilar amaliy ish jarayonida yaratishgan va yillar davomida o`rganishgan.

Qadimgi davrlardan to hozirgi kungacha yangi tasviriy vositalarning rivojlanishi rangtasvir qoidalarini san'at, shuningdek hunarmandchilik sifatida ko`rsatib kelgan.

Bo`yoqni birinchi bo`lib ibtidoiy jamoa davrida yashagan inson kashf qilgan. Hayvonlar qoni, moy, ko`mir, tuproq ham o`sha davrlarda ishlangan bo`yoqlarning tarkibiy qismi bo`lgan. Bo`yoqlarni tayyorlash malakalari hozirgi kungacha ham o`zgarishsiz yetib kelgan, lekin asosiy tarkibiy qismlari va ishlab-chiqarish texnikasi o`zgarib ketgan.

Bo`yoqlar pigment va bog`lovchi vositalardan tarkib topadi. Pigment (lat. Pigmentum)- bu bo`yovchi modda hisoblanadi. Keyingi boblarda bu to`g`rida batafsil to`xtalib o`tamiz.

Italyan rassomi, me'mori va yozuvchisi Jorjo Vazari 1550-1568 yillarda birinchi «San'at tarixi» kitobini yozadi va bu kitobida moybo`yoqni kashf etgan aka-uka Yan van-Eyklar haqida ma'lumot beradi. Moybo`yoq rangtasvirda XV asrdan buyon qo`llanila boshlandi. Shungacha kartinalar, ayniqsa yog`ochga ishlangan rasmlar tuxumli tempera bilan ishlangan. Bu kartinalarni yaratishda rantasvir uchun murakkab materiallar va bog`lovchi elementlardan foydalanganlar. Lekin, ular qisqa vaqtda ishdan chiqqan va bo`yoqni yana tayyorlash zarur bo`lgan. Bo`yoqlarda bog`lovchi vosita sifatida moylardan foydalanila boshlagandan keyin, bo`yoq tayyorlash jarayoni bir muncha osonlashadi. Bundan tashqari bo`yoqlarning yorqinligi va ranglarning aniqligi oshdi. Turli bo`yoq qatlamlarini bir-biriga qo`yilishi nozik rang nyanslarini keltirib chiqardi.

Moylar bo`yoqlarning qurish jarayonini sekinlashtirdi, shuning uchun ham uzoq vaqt ishlash mumkin bo`lib qoldi. Quruq bo`yoqqa ham yangi qatlam yaxshi o`rnashadi, shu bilan birga oldingi qatlamning rangi o`chmaydi va erib ham ketmaydi. Shunday qilib rassomlarga ancha yengillik bo`ladi. Rassom vaqtdan yutadi. U kartina uchun qancha vaqt ishlaydi va ish jarayonida shakllarni bo`yoq bilan yaratishga imkoniyat oladi.

1-MA`RUZA

MOYBO`YOQ RANGTASVIRINING ASOSLARI

- Asosiy moslamalar ro`yxati.
- Moybo`yoqlarning tarkibi va o`ziga xos xususiyatlari.
- Moybo`yoqlar uchun moylar va suyultirgichlar
- Laklar.
- Rangtasvir uchun zarur bo`lgan asbob-uskunalar.

Adabiyotlar:

1. X. Egamov «Bo`yoqlar bilan ishlash» T-1987 y.
2. M. Nabiyev, B. Azimova «Rasm chizishni o`rgatish metodikasi» T-1976
3. M. Nabiyev "Rangshunoslik va rangtasvir texnologiyasi" T-1995
4. Школа изобразительного искусства 3-выпуск. Москва. Изобразительное искусство-1989.
5. Энциклопедия художника. Издательство «Внешсигма» 2000 г.
6. Н.В. Одноралов «Материалы в изобразительном искусстве». Изд. «Просвещение» 1983 г.
7. Н.В. Одноралов «Материалы, инструменты и оборудование в изобразительном искусстве». Изд. «Просвещение» 1988 г.

8. «Школа изобразительного искусства» Изд «Изобразительное искусство», 1989 г.

Asosiy moslamalar ro'yhati

Quyida biz moybo'yoq rangtasvirida zarur bo'ladigan materiallar va asboblarni haqida to'xtalib o'tamiz. Bundan oldin esa moybo'yoq rangtasviri ustida ish boshlash uchun zarur bo'lgan asosiy vositalarning ro'yhatini keltirib o'tamiz.

Bo'yoqlar

Rangtasvir ustida ish boshlaganda oldin «o'quv eskizlari uchun» ishlatiladigan bo'yoqlar, keyinchalik esa «badiiy bo'yoqlar»ni ishlatgan ma'qul. Bo'yoqlar o'rtacha o'lchamdagi tyubiklarda bo'lgani yaxshi, oq bo'yoqni esa katta tyubikdagisini sotib oling. Yaxshisi bo'yoqlarni bo'lak tyubiklarda sotib olgan ma'qul. Ularni o'zunchoq yog'och qutilarda saqlash kerak.

Mo'yqalamlar

San'atning bu turi uchun mo'yqalamlar xuddi bo'yoqlar singari juda zarur. Shuning uchun ham mo'yqalamlarni to'liq to'plamda sotib olgan ma'qul. Eng yaxshisi har qaysi raqamdan (№2 dan 20 gacha) 3 tadan mo'yqalam sotib oling.

Asosan quyidagi mo'yqalamlardan foydalaniladi.

Qattiq mo'yli mo'yqalamlar

Qattiq mo'ydan tayyorlangan mo'yqalamlar.

- Katta to'plam: har bir yalpoq va to'g'ri shakldagi mo'yqalamlardan bittadan olinadi.
- Kichik to'plam: №2 dan 12gacha bo'lgan uchli shakldagi mo'yqalamlardan bittadan olinadi.

Sigir qilidan tayyorlanadigan mo'yqalamlar.

Bu mo'yqalamlar yumshoq bo'lib, detallarni ishlashda va lessirovka qilishda qo'l keladi. Shakli qattiq qildan tayyorlangan mo'yqalamlarga o'xshaydi.

Ayiq mo'ylaridan tayyorlangan mo'yqalamlar.

Bu mo'yqalamlarni ham yuqoridagi tartibda olish kerak bo'ladi.

Palitralar

Palitra uchun yog'och faneralar ishlatiladi. Lekin undan ham qulay va arzon tushadigani bu chetki qirralari tekislangan shisha hisoblanadi. Har

kim o'zi uchun qulay bo'lgan shaklda palitra qirqib olishi mumkin. (ilovaga qarang).

Molbertlar va boshqa narsalar

Ishni endi boshlayotganlar uchun molbert kerak bo'lmaydi, uning o'rniga etyudnik yoki kichik molbertlardan foydalanish mumkin. Unda kichikroq va o'rta o'lchamdagi kartinalarni ishlasa bo'ladi. Zarur bo'lgan boshqa predmetlar masalan: qog'oz, tsellofan plenka, eski lattalar, og'zi qattiq yopiladigan bankalar va butilkalarni ham ishlatamiz.

Gruntlar

Eng avvalo ishni maxsus magazinlarda sotiladigan tayyor gruntlangan kartondan boshlash mumkin. Bu kartonlar turli formatlarda ishlab chiqariladi. Keyinroq esa gruntni o'zingiz tayyorlab ishlay boshlaysiz.

Bu haqda biz keyingi bo'limlarda kengroq to'xtalamiz.

Moybo'yoqlarning tarkibi va o'ziga xos xususiyatlari

Oq bo'yoqlar

Ruxli oq bo'yoq

Bu oq bo'yoq elektrolitik vositasi yordamida ruxdan olinadi. Oq bo'yoq o'z tarkibiga ko'ra rux oksidi ($Zn\ O$) dan iborat. Uning bog'lovchisi yong'oq va zig'ir moylarining aralashmasi hisoblanadi. Ruhli oq bo'yoqning xarakterli xususiyatlari shundan iborat:

A) ular sekin quriydi.

B) o'rtacha qoplovchilik xususiyatiga ega.

V) bo'yoqlar aralashmasini mustahkamligini yaxshilaydi.

Yorug'lik ta'sirida ruhli belila o'zining oqligini yo'qotmaydi; Qorong'ida sarg'ayadi, lekin yorug'lik ta'sirida asta-sekin o'z oqligiga qaytadi.

Ruhli oq bo'yoqlarni sanoatda ishlab chiqarish 1849 yilga to'g'ri keladi, xuddi shu yili rangtasvirda qo'llanila boshlangan.

Qo'rg'oshinli oq bo'yoq

Qo'rg'oshinli oq bo'yoq qo'rg'oshin sulfat asosida tayyorlanadi. Qo'rg'oshinli oq bo'yoqlar uchun yong'oq va zig'ir moylarining aralashmasi bog'lovchi hisoblanadi.

Qo'rg'oshinli oq bo'yoq ruxli oq bo'yoqqa nisbatan oq emas, undan issiq tondagi ranglar olsa bo'ladi.

Qo'rg'oshinli oq bo'yoqning o'ziga xos xususiyatlari shundan iborat:

A) ular ruxli belilaga nisbatan, yopishqoq pasta hosil qiladi.

B) ruxli belilaga nisbatan tezroq quriydi, boshqa bo`yoqlarga aralashtirilsa ularni ham tez quritadi.

V) mustahkam qoplovchilik va yaxshi adgeziyaga ega.

G) zaharli bo`yoqlar qatoriga kiradi.

U yorug`likka chidamli. Vodorod sulfid va sulfat gazlari ta'sirida rangi o`zgaradi.

Qo`rg`oshinli belila ilk o`rta asrlar davridan boshlab ishlatiladi.

Neopolitan sarig`i (ruxli oq bo`yoq asosida)

Neopolitan sarig`i surma kislotasining qo`rg`oshin oksidi bilan birikmasidan tashkil topgan. Bo`yoq 95 % qo`rg`oshinli oq bo`yoq, sariq kadmiy va qizil oxradan tashkil topgan.

Bo`yoqning rangi tillarangli tus beruvchi yorqin – sariq. Rangtasvirda neopolitan sarig`i yordamida tillaning rangini ishlashda foydalaniladi.

Neopolitan sarig`ining xarakterli xususiyatlari:

a) u qo`rg`oshinli belilaga o`xshab, juda yopishqoq.

b) tez quruvchi bo`yoq va boshqa bo`yoqlar bilan aralashtirilsa ularni ham tez quritadi.

v) mustahkam qoplovchilik xususiyatiga ega.

g) bu bo`yoqqa temir tegsa sarg`ayadi, shuning uchun mastixin ishlatilmaydi.

Bu bo`yoq yorug`likka chidamli, lekin yorug`lik ko`proq ta'sir qilsa rangi to`qlashadi.

Neopolitan sarig`i vodorod sulfid va sulfat gazlari ta'sirida to`qlashadi. Bo`yoq XVIII asr boshlaridan ishlatilib kelinadi.

Kadmiy bo`yoqlar

Sariq kadmiy, yorqin, o`rta, to`q kadmiy

Sariq kadmiy pigmentlari sulfat kadmiy bilan ruxli sulfat birikmasidan tashkil topgan.

Sariq kadmiy bo`yoqlarning rangi sulfid kadmiy bilan rux sulfidning nisbatiga bog`liq.

Bo`yoqlar yuqori tiniqlik va intensivlikka ega.

Sariq kadmiy bo`yog`ining xarakterli xususiyatlari:

a) ular tarkibida qo`rg`oshin bo`lgan bo`yoqlar bilan aralashtirilsa qorayadi.

b) tarkibi temir oksidi (oxra. Siyena va boshqalar) bo`lgan bo`yoqlar bilan aralashtirilsa rangi o`zgaradi.

v) ko`k pigmentlar bilan aralashtirilsa chiroyli yashil tuslar olinadi.

- g) quriganda oldingi rangini o'zgartirmaydi.
- d) mustahkam qoplovchilik xususiyatiga ega.
- e) yorqin sariq kadmiyni yong'oq moyi bilan eritish tavsiya qilinadi.

Kadmiy sariqlarning yorug'likka chidamliligi yorqinlikdan to'q tuslarga o'tishda o'sadi.

Kadmiy sariq bo'yog'i vodorod sulfid va sulfat gazlari ta'sirida rangini o'zgartirmaydi. Bu bo'yoqlar 1829 yildan buyon ma'lum.

Zarg'aldoq – qizil kadmiy, yorqin qizil, to'q qizil, (krasnyy purpurnyy)

Pigment kerakli nisbatda olingan sulfid va selenid kadmiyning birikmasidan iborat.

Qizil kadmiyning rangi va tusi undagi selenid kadmiyning miqdoriga bog'liq. Unda selenid kadmiy qancha ko'p bo'lsa, bo'yoqdagi qizil tus shuncha to'yingan bo'ladi; bo'yoqlar juda katta rang to'yinganligiga, yorqinlik va tozalikka ega. Qizil kadmiyning rangi kinovar rangiga yaqin.

Bo'yoqlarning xarakterli xususiyatlari:

a) ular qurigandan so'ng rangini o'zgartirmaydi, to'q va yorqin holda qoladi.

b) mustahkam qoplovchilik xususiyatiga ega.

v) pinen va №2 suyultirgich aralashtirilsa rangi o'chadi.

Bo'yoqlar yorug'likka chidamli.

Zarg'aldoq va qizil kadmiy bo'yoqlar vodorod sulfid va sulfat gazlari ta'sirida rangini o'zgartirmaydi. Qizil kadmiy 1912 yildan buyon ishlatiladi.

Kobalt bo'yoqlar

Sovuq tusli yorqin yashil kobalt, to'q yashil kobalt, ko'k kobalt, yorqin siyohrang kobalt, to'q siyohrang kobalt, ko'k spektral kobalt va tseruleum.

Kobalt pigmentlarining kimyoviy tarkibi quyidagicha metall oqsidlarining birikmasidan iborat.

To'q kobalt- kobalt gidroksid, rux oksidi va alyuminiy oksididan tashkil topgan.

Sovuq tonli yorqin kobalt – shpinelidlarning qattiq eritmasidan tashkil topgan.

To'q yashil kobalt – sal pal ko'kishroq jilva beruvchi bo'yoq.

Yorqin yashil kobalt – shpinelsimon alyuminat kobaltning fosfat va rux tuzlarining aralashmasidan iborat.

Siyohrang yorqin kobalt – ortofosfor kislotasining ikkalasi ammoniy-kobalt tuzlaridan iborat.

Kobalt bo`yoqlarining rang va tuslari kobalt tuzlarining turli birikmalariga bog`liq bo`ladi. Masalan, yorqin siyohrang kobalt pushti siyohrangga ega, to`q siyohrang kobalt esa – to`q siyohrang bo`ladi. Spektral ko`k kobalt esa ultramarinni eslatadi, lekin juda jarangdor. Ko`k kobalt ikkita tusni bera oladi – yorqin va to`q tuslar . To`q yashil kobalt esa sovuq tusli kobaltlardan farq qiladi. Tseruleum – osmon rang bo`yoq.

Kobalt bo`yoqlarining xarakterli xususiyatlari:

- a) lessirovkalik xususiyatiga ega.
- b) tez quruvchan bo`yoq; sikkativ xususiyatiga ega, boshqa bo`yoqlar bilan ham aralashtirilsa, ularni ham tez quritadi.
- v) qoplovchi bo`yoq;
- g) tseruleum boshqa kobalt bo`yoqlaridan farqli ravishda sun'iy yorug`likda rangini o`zgartirmaydi.
- d) kobalt bo`yoqlarning intensivligi o`rtacha.

Yorqin siyohrang kobaltdan tashqari barcha kobalt bo`yoqlar yorug`likka chidamli. Kobalt bo`yoqlar vodorod sulfid va sulfat gazlari ta'sirida rangini o`zgartirmaydi.

To`q rangli kobalt 1859 yildan buyon ma'lum; yorqin kobalt – 1880 yilda ; yashil kobalt 1870 yilda kashf qilingan. XIX asrdan buyon qo`llanilib kelinadi.

Marganetsli bo`yoqlar

Marganetsli ko`k

Marganets ko`kning tarkibi gipomanganat va sulfat bariyning aralashmasidan iborat.

Osmon rang beruvchi, intensiv bo`yoq .

Marganetsli ko`k bo`yoqning xarakterli xususiyatlari:

- a) bo`yoq yarim lessirovkalik xususiyatiga ega.
- b) bu bo`yoqqa zig`ir moyi qo`shish tavsiya etilmaydi, chunki zig`ir moyi linoqsinga aylanish jarayonida bo`yoq yashil tusga kiradi.
- v) bo`yoqning osmon rangini saqlash uchun unga mastika yoki dammarlak, yong`oq moyi yoki yong`oq moyini lak aralashmasini qo`shish tavsiya etiladi.

Bo`yoq yorug`likka chidamli.

Vodorod, sulfid va sulfat gazlari ta'sirida o`z rangini o`zgartirmaydi.

Marganets kadmiy

Bu bo`yoq marganets ko`k va limon rang kadmiyning aralashmasidan iborat.

Bo`yoq yorqin-yashil rangga ega bo`lib, oq bo`yoq qo`shilsa sovuq tusga kiradi.

Marganets kadmiy xuddi marganets ko`k singari xarakterli xususiyatlarga ega, undan farqi katta qoplovchilik xususiyatiga ega.

Marganets kadmiyni ruxli oq bo`yoqdan tashqari barcha bo`yoqlarga qo`shish tavsiya qilinmaydi.

Bu bo`yoq yorug`likka chidamli.

Xromli bo`yoqlar

Xrom oksidi

Bo`yoq xrom oksidi pigmenti asosida tayyorlanadi.

Xrom oksidi yumshoq tonli yashil tonga ega.

Xrom oksidining xarakterli xususiyatlari:

a) Bo`yoq katta qoplovchilik xususiyatiga ega.

b) Gruntga tez «o`tiradi»;

v) Bo`yoqni ingichka qatlam qilib qo`yish uchun oqartirilgan moy yoki lak bilan suyultirilishi kerak.

Bo`yoq yorug`likka chidamli. Vodorod sulfid va sulfat gazlari ta'sirida rangini o`zgartirmaydi.

Xrom oksidi 1809 yilda olingan. 1839 yildan buyon ishlatilib kelinadi.

Zumrad yashil

Bo`yoq pigmenti – xrom gidroksididan iborat. Bo`yoq rangi sovuq tusdagi yorqin yashil. Oq bo`yoqlar bilan aralashmasi ko`kish yashil ton beradi.

Zumrad yashil – intensivligi pastroq, lekin chuqurlik, to`yinganlik va rang tozaligiga ega. Izumrud yashilning xarakterli xususiyatlari:

a) bo`yoq lessirovkalik xususiyatiga ega;

b) ingichka qatlamni qo`yishda suyultirish shart emas, u siz ham xolstda yaxshi yotadi.

v) suyultirishga to`g`ri kelsa pinen yoki №2 suyultirgichdan foydalanmaslik kerak, chunki bo`yoq yorqinlikni yo`qotadi; Uni suyultirish uchun №1 yoki №2 quyultirilgan moylardan foydalanish mumkin; Moy ozroq ishlatilishi kerak, aks holda bo`yoq sarg`ayib ketadi.

Zumrad yashil yorug`likka chidamli bo`yoq. U vodorod sulfid va sulfat gazlari ta'sirida rangini o`zgartirmaydi. Bu bo`yoq 1838 yildan buyon ma'lum. Rangtasvirda XIX asrdan buyon ishlatilib kelinadi.

Strontsiyon sariq

Bo`yoq pigmenti strontsiy xromatdan iborat.

Bu bo`yoq limon-sariq rang. Bo`yoqning xarakterli xususiyatlari:

a) quriganda rangini o`zgartirmaydi, lekin vaqt o`tishi bilan yashiltob tusga kiradi.

b) izumrud yashil va marganets ko`k bilan aralashmasi yorqin yashil ton beradi.

v) qoplovchilik xususiyatiga ega.

Yorug`likka chidamli. Vodorod sulfid va sulfat gazlari ta'sirida rangini o`zgartirmaydi.

Bo`yoq XIX asrdan buyon ishlatilib kelinadi.

Volkonskoit va yashil yer

Volkonskoit to`q yashil rangga ega bo`lgan, dispers loyi turiga kiruvchi yer pigmentidan iborat. Volkonskoit to`q yashil rangli bo`yoq bo`lib, kuchsiz to`yingan va intensivlikka ega.

Bo`yoqlarning xarakterli xususiyatlari;

a) ularni ingichka qatlam qilib surish lozim.

b) lessirovka texnikasida ishlatish mumkin.

v) qalin qatlam qilib ishlatilsa vaqt o`tishi bilan yorilib ketadi.

G) Bo`yoqni yelimli gruntga ishlatmaslik kerak.

Volkonskoit va yashil yer o`ta yorug`likka chidamli. Bu ikkita bo`yoq ham vodorod sulfid va sulfat gazlari ta'sirida rangini o`zgartirmaydi.

Bu bo`yoqni XX asrning 60-70 yillaridan boshlab ishlatib kelishmoqda.

Ultramarin

Ultramarin pigmenti kaolin, sulfid, infuzor yeri, kvarts ko`mir va tosh ko`mirni kuydirish yo`li bilan olinadi.

Ultramarin ko`k rangli bo`yoq bo`lib, to`q va yorqin tusga ega. Ultramarinning xarakterli xususiyatlari:

a) bo`yoq o`rtacha qoplovchilik xususiyatiga ega.

b) lessirovkalik xususiyatiga ega.

v) quyosh nurlari ta'sirida moyli bog`lovchisini yo`qotadi, bo`yalgan yuza ochlanib ketib, to`kilib ketuvchi kukunga aylanadi. Bu hodisa «Ultramarin kasalligi» deb yuritiladi.

Ultramarin o`rtacha yorug`likka chidamli.

Vodorod sulfid va sulfat gazlari ta'sirida rangini o`zgartirmaydi.

Bu bo`yoq rangtasvirda 1828 yildan buyon ishlatilib kelinadi.

Kraplaklar

Qizil kraplak (№1 va №2), pushtirang kraplak va oltinrang-sariq

«JX»

Kraplaklar va oltinrang sariq «JX» sintetik bo`yoqlar hisoblanadi.

Kraplaklarning rangi unga qo`shiladigan birikmalarning tarkibiga qarab turlicha bo`ladi.

Kraplaklarning rangi qizil, pushti rangdan tortib, pushti siyohranggacha bo`ladi. Kraplak 1868 yilda tayyorlangan.

Oltinrang- sariq «JX» hind sarigini o`rni bosuvchi bo`yoq bo`lib, unga nisbatan issiqroq tusga ega.

Hind sarigini olish uchun oltinrang – sariq «JX» ga ko`kat yashili yoki osmonrang «FTS» qo`shiladi.

Kraplaklarning xarakterli xususiyatlari:

a) kuchli lessirovkalik xususiyatga ega.

b) sekin quriydigan bo`yoq.

v) kraplaklarga lak yoki quyiltirilgan moy (№1 va №2) qo`shilsa yanada yorqin bo`ladi.

g) oltingugurt – sariq «JX» boshqa bo`yoqlar bilan qo`shilsa ularning ham qurishini sekinlashtiradi. Kuydirilgan suyak va natural umbra bilan aralashtirilsa yorilib ketadi.

Bo`yoq ingichka qatlam qo`yish uchun ishlatiladi. Kraplaklar va oltinrang – sariq «JX» yorug`likka uncha chidamli emas.

Har ikkala bo`yoq ham vodorod sulfid va sulfat gazlari ta'sirida rangini o`zgartirmaydi.

Temir oqsidli bo`yoqlar

Sariq mars

Bo`yoq pigmenti gidrogematit minerali va organik qo`shimchalar qo`shilgan temir gidroksididan iborat.

Sariq mars – to`q sariq rangli bo`yoq bo`lib, tarkibida gidrogematit bo`lganligi sababli jigarrang tus beradi. 200⁰- 250⁰ temperaturada toblangan sariq mars pigmenti zarg`aldoq tus beradi. Temperatura 400<sup>0</sup> gacha ko`tarilsa qizil mars pigmenti olinadi.

Sariq marsning xarakterli xususiyatlari:

a) tez quruvchi va lessirovkalik xususiyatiga ega bo`lgan bo`yoq;

b) oq rang qo`shilsa o`zining to`yinganligini yo`qotmaydi.

v) quyosh nuri ta'sirida uzoq vaqt qolsa to`qlashadi.

To`q shaffof jigarrang mars

Bo`yoq pigmenti ozroq marganets qo`shilgan temir gidroksid va oksidi aralashmasidan iborat.

Bu bo`yoq to`q – jigarrang bo`lib, o`zining tozaligi va quyuq qo`yilsa chuqur ton berishi bilan ajralib turadi. Agar pigment tarkibida marganets ko`paytirilsa unga to`q tus berib, jigarrang tonni chuqurligini kamaytiradi.

Bo`yoqning xarakterli xususiyatlari:

a) tez quruvchan.

b) fakturasi stabil bo`lib qoladi.

Zarg`aldoq mars

Bo`yoq pigmenti temir gidroksidi va oksidi aralashmasidan iborat.

Bo`yoq qalin qo`yilsa qizil-jigarrang tus beradi, lessirovka texnikasida esa – qizil zarg`aldoq tus beradi.

Zarg`aldoq mars kuydirilgan siyenani eslatadi, lekin undan qalin qilib qo`yilsa o`zining chuqurligi va shaffofligi bilan ajralib turadi.

Oq rang qo`shilsa zarg`aldoq tusga kiradi. Zarg`aldoq marsning xarakterli xususiyatlari:

a) bo`yoq plastik pasta bo`lib, xolstga yazshi «o`tiradi».

b) mo`yqalamda qo`yilgan mazoklar ajralib ko`rinadi.

Ingliz qizili

Bo`yoq pigmenti temir oksidining alyuminiy sulfat bilan ozroq aralashmasidan iborat. Pigment temir kuporosini toblab olinadi.

Ingliz qizili – qizil – jigarrangga ega bo`lgan, intensiv bo`yoq.

Ingliz qizilining xarakterli xususiyatlari:

a) bo`yoq yuqori qoplovchilik va bo`yash xususiyatiga ega;

b) ingliz qizilining to`q rangli sortlarini ilgari venetsiya va pompeya qizili deb yuritishgan, bu bo`yoq Ingliz qizili bilan qizil oxra orasidan joy egallaydi.

Temir oksidini osh tuzi bilan kuydirganda siyohrang tus beruvchi to`q qizil rang hosil bo`ladi. Bu bo`yoq kaput – mortuum deb yuritiladi. Kaput mortuum oqartirilsa siyohrang tonlar gammasini beradi.

Yorqin va oltinrang oxra

Bo`yoq pigmenti tarkibida biroz loy bo`lgan temirning kristall gidroksididan iborat. Yorqin oxrada 12 dan 25 % gacha, oltin rang oxrada esa 70-75% gacha temir gidroksid bo`ladi.

Yorqin oxra sovuq tusli sariq rangga ega bo`lib, to`yinmagan va yorqin, intensiv emas. Oltinrang oxra esa issiqroq tonga ega.

Bo`yoqlarning xarakterli xususiyatlari:

a) yorqin va oltinrang oxra sekin qurishi tufayli ranglar ustma-ust qo`yilganda rangini o`zgartiradi.

b) temir predmetlar, masalan mastixin bilan ishlanganda rangi bir oz yashiltob bo`lib o`zgarishi mumkin.

Qizil oxra va qizil shaffof oxra

Qizil oxra va qizil shaffof oxra tarkibi yuqorida keltirib o`tilgan oxralarga o`xshaydi. Oxraning bu turi toblanuvchi oxra deb ham yuritiladi (ular qizdirilganda qizil rangga kiradi).

Qizil oxra o`rtacha intensivlikdagi qizil-g`isht rangiga ega. Oqartirilsa pushti-sariq rangga kiradi. Qizil shaffof oxra qizil oxradan unga nisbatan jigarrang tusi kamligi bilan farq qiladi.

Xarakterli xususiyatlari:

- a) bu har ikkala bo`yoq ham qoplovchilik xususiyatiga ega.
- b) qizil shaffof oxra qizil oxradan yuqori lessirovkalik xususiyatlariga egaligi bilan farq qiladi.

Natural siyena

Siyena oxradan tarkibida temir gidroksid va kristallashgan suvlarning, shuningdek loy ham mavjudligi bilan farq qiladi. Uning tarkibida loyning mavjudligi kremniy kislotasining yo`qligini bildiradi.

Natural siyena – sariq jigarrang bo`yoq. Uning jigarrang t uslari qalin qilib qo`yilsa bilinadi, sariq tusi esa ingichka qatlamni qo`yganda bilinadi.

Bo`yoq qurigan sayin to`qlashib boraveradi. Natural siyenaning xarakterli xususiyatlari:

- a) yarim lessirovkalik xususiyatiga ega bo`lgan bo`yoq hisoblanadi;
- b) qoplovchilik xususiyatiga ega;
- v) bo`yoqqa lak yoki suyultirgach aralashtirilsa rangini o`chiradi.
- g) bir qatlamli rangtasvirda bo`yoqni mazok qilib qo`ymaslik kerak, chunki notekis qurishi natijasida yuzada dog`lar va chiziqlar hosil bo`lishi mumkin.

Kuydirilgan va natural umbra

Natural umbra tarkibida 25 – 30% temir va 7 – 10% marganetsli temir rudasi mavjud. Kuydirilgan umbra natural umbrani 400-600⁰ da toblash natijasida olinadi.

Natural umbra yashil tus beruvchi tamaqi jigarrangga ega.

Kuydirilgan umbra esa chuqur jigarrang tonga ega bo`lgan bo`yoq.

Bo`yoqlarning xarakterli xususiyatlari:

- a) rang qatlam qilib qo`yilsa o`zlarining tonini chuqurligi va to`yinganligi bilan ajralib turadi.
- b) lessirovkalik xususiyatiga ega.
- v) umbra tarkibida marganets bo`lganligi sababli sikkativlik xususiyatiga ega, bu esa ko`rishni tezlashtiradi;

g) natural umra bilan ishlaganda, boshqa bo`yoqlar qo`shilmasligi kerak, aks holda aralashmaning rangi bo`ziladi.

Jigarrang Van-Dik (porxovski)

Bu bo`yoq Porxov shaxri atrofidagi torfdan tayyorlanadi. Pigment tarkibida juda ko`p (85-92%) organik qo`shimchalar, temir oksidlari, alyuminiy va fosfor mavjud. Bo`yoq to`q jigar rangga ega, ruxli oq bo`yoq bilan aralashtirilsa kul rang hosil bo`ladi.

Bo`yoqning xarakterli xususiyatlari shundan iboratki, bo`yoq juda plastik bo`lib, xolst ustiga oson «o`tiradi».

Arxangelsk jigarrangi

Bu pigment temir gidroksidi va ozroq marganetsdan iborat.

Bu bo`yoq issiq tonli to`q jigarrangga ega. Bo`yoq jigarrang mars va to`q oxra oraligida turadi. To`q intensiv rang hisoblanadi:

Xarakterli xususiyatlari:

- a) bo`yoq yarim lessirovkalik xususiyatiga ega.
- b) quriganda biroz qorayib, toni sovuqlashadi, lekin chuqurlik va rang to`yinganligiga ega bo`ladi.
- v) grunt ustiga oson yopishadi, ingichka qatlamlar quyishga qulay.

Qora bo`yoqlar Uzum qorasi

Pigmentni o`zumni yosh tanalarini havosiz joyda ko`mirga aylantirish yoki o`zum danagi va qobiqlarini ezish orqali olinadi.

Uzum qorasi – oq bo`yoq qo`shilganda sovuq tonli va ko`kishroq tus beradi.

Xarakterli xususiyatlari:

- a) bo`yoq kuydirilgan suyak va gaz sajasi orasidan joy egallaydi.
- b) qoplovchilik xususiyatiga ega.

Uzum qorasi bo`yogi yorug`likka chidamli bo`lib, yorug`lik ta'sirida rangini o`zgartirmaydi.

Bo`yoq vodorod sulfid va sulfat gazlari ta'sirida rangini o`zgartirmaydi. Bu bo`yoq qadimdan ma'lum.

Shungit

Pigment tarkibida loy bilan birga toshkumir mavjud. Bu bo`yoq sovuq tusli va kam to`yinganroq, shuningdek oq bo`yoq qo`shilsa neytral kul rangga kiradi.

Xarakterli xususiyatlari:

- a) yuqori qoplovchilik xususiyatiga ega.
- b) yorug'likka o'ta chidamli.

Vodorod sulfid va sulfat gazlari ta'sirida rangini o'zgartirmaydi. Bo'yoq qadimdan ma'lum.

Gaz sajasi

Gaz sajasining asosiy tarkibiy qismi uglerod (88,0-99,0%), boshqalari esa saja olinadigan materialning kuyganidan qolgan maxsulotlari hisoblanadi. Bu bo'yoqni ishlab chiqarish uchun xom ashyo asosiy qismini metan tashkil qiluvchi tabiiy gaz hisoblanadi.

Sajani moylarni yoqish yo'li bilan ham olish mumkin.

Gaz sajasi juda to'yingan rangli qora bo'yoq, oq bo'yoq qo'shilsa sovuq ton beradi. Oqartirilgan ko'rinishida juda katta intensivlikka ega bo'ladi.

Gaz sajasining xarakterni xususiyatlari:

a) bu bo'yoq o'ta ingichka dispersli pigment hisoblanib u qatlamdan yonidagi boshqa bo'yoq qatlamiga ham ta'sir etadi va uni to'qlashtirishi yoki kir qilishi mumkin.

b) Hamma ijodiy ishlarda uni qo'llash tavsiya etilmaydi.

Yuqorida aytib o'tilgan qora bo'yoqlardan tashqari quyidagi bo'yoqlar ham mavjud: uxolov qorasi, podolsk, zvenigorod qorasi. Ular bituminoz loyidan olinadi. Shuningdek tioindigo qorasi, sintetik yo'l bilan tayyorlanadi. Oq bo'yoq qo'shilsa ko'k tus beradi.

Tarkibida organik pigmentlar mavjud bo'lgan bo'yoqlar

Oltinsimon – sariq «JX»

Pushti tioindigo

Yorqin qizil kraplak.

To'q qizil kraplak.

Viridon yashili.

Yashil «FTS». Ko'k «FTS». Qora tioindigo.

Moybo`yoqlar uchun moylar va suyultirgichlar

Moybo`yoqlarning asosiy plenka hosil qiluvchi komponenti ba'zi bir o`simliklarning urug`laridan olinuvchi o`simlik moylari hisoblanadi.

Moylar quriganda qanday plenka hosil qilishiga qarab to`rt guruhga bo`linadi.

Birinchi guruhni zig`ir turidagi moylar tashkil etadi. Ular juda tez qurib, mustahkam bo`ladi, organik eritgichlarda erimaydi. Bu guruhga: zig`ir, kandir moyi va boshqa moylar kiradi.

Ikkinchi guruhni ko`knori turidagi moylar tashkil etadi. Plenka hosil qilish qobiliyati birinchi guruhga nisbatan pastroq, o`zoq vaqtda quriydi. Olingan plenka organik suyultirgichlarda qisman eriydi, qizdirilsa yumshab, erib ketadi. Bu guruhga kungaboqar, ko`knori, soya va boshqa moylar kiradi.

Uchinchi guruhni zaytun turidagi moylar tashkil etadi. Bu moylar to`liq qurimaydi.

O`simlik moylari yog` kislotalari (94-98 %) ning glitseridlaridan, ozroq miqdordagi to`yingan va tuyinmagan yog` kislotalari (1-2 %), yuvilib ketmaydigan vositalardan (0,5-1 %) va oqsil modda (0,5 %)lardan tashkil topgan.

O`simlik moylarining plenka hosil qilishning asosiy sababi bu ularning tarkibidagi to`yinmagan yog` kislotalarining mavjudligidadir.

Moylarning yog` kislotalari bilan to`yinganlik darajasi, plenka hosil qilish qobiliyatini xarakterlash uning tarkibidagi yod birligi bilan ko`rsatiladi. Moyning yod birligi qancha ko`p bo`lsa, u shuncha tez quriydi.

O`simlik moylarining muhim xususiyatlaridan biri bu uning polimerlash kobiliyatidir.

Polimerlangan moy tez qurish xususiyatiga ega bo`ladi va yaxshi fizik-ximik xususiyatiga ega bo`lgan plenka hosil qiladi.

Bunday rangtasvir moylariga №1 va №2 quyuq moylar kiradi.

O`simlik moylarining fizik-ximik ko`rsatkichlari.

Moylarning nomi	Yod birligi
Zig`ir moyi	170-200
Kandir moyi	160-175
Kungaboqar moyi	119-144
Soya moyi	138-144
Ko`knori moyi	131-143
Makkajo`hori moyi	111-131
Paxta moyi	101-116

Zig`ir moyi rangtasvirda keng ishlatiladi. Uni zig`ir urug`larini sovuq presslash usuli bilan olinadi. Bu moyning tarkibidagi oqsil moddalar va boshqa qo`shimchalardan tozalash uchun maxsus ishlov beriladi.

Zig`ir moyi oddiy sharoitda 5-6 kunda, yuqori temperatura va kuchli yorug`likda uch kunda quriydi. Qurish tezligi moybo`yoq va moylarning qalinligiga bog`liq bo`ladi.

Lekin quyosh yorug`ligi, ultrabinafsha nurlarning ta'sirida moy plenkalari yemiriladi.

Zig`ir moyi qorongi joyda uzoqmuddatda, ya'ni 60 kunda kuriydi.

Qurish jarayoni shartli ravishda quyidagi bosqichlarga bo`linadi:

a) Oldin moybo`yoq yuzasi ingichka plenka hosil qilib, barmoqni tekkizganda «yopishadi».

b) Uchinchi bosqichida esa barmoqni tekkizganda shakli qolmaydi, lekin bo`yoq hali yumshoq bo`ladi.

Faqat bir yildan so`nggina bo`yoq qatlami kuriydi, faqat shundan so`nggina kartinani lak bilan qoplash mumkin.

Sekin kuriydigan bo`yoqlarni faqat moyda eritish yaramaydi, balki moyni lak bilan aralashmasini ishlatgan ma'kul, masalan; dammar yoki mastika lakini.

Tez quruvchi bo`yoqlarni eritish uchun №1 va №2 chi to`yintirilgan moydan foydalangan ma'kul. Ular lak moylari deb ataladi.

Moybo`yoqlar uchun eritkichlar tayyorlash.

Toza rangtasvir moylari

Zig`ir moyi, toza ko`knori moyi.

Yarimmoylar.

Zig`irmoyi + sikipidar. 1:1, ko`knori moyi + sikipidar. 1:1

Smola moylari:

Natural smola

Zig`ir moyi +

Venetsiya terpentini -2:1

Zig`ir moyi + dammarlak 1/4 terpentinda 2:1 nisbatda eritilgan.

Zig`ir moyi + mastik lak 1/4 terpentinda 2:1 nisbatda eritilgan.

Yarimsintetik smolalar

Skipidar + lakli kerosin 1:1 +Alkidli smola alkid eritgichdan tarkib topadi: tez kuriydi, elastik.

Sun'iy smolalar.

Skipidar + lakli kerosin 1:1 + akril smola tez quruvchi sun'iy smola asosidagi moybo`yoqlarni tashkil etadi.

Rangtasvirda bog`lovchi vositalarning sifati juda katta ahamiyatga ega. Agar eritgichning sifati bo`lmasa, eng yaxshi pigment ham hech ish bermaydi.

Bog`lovchi vositalar pigmentlarning uzoqsaqlanuvchanligini oshiradi va bo`yoq qatlamlarini kartina gruntiga mahkam yopishtiradi. Agar moyli bo`yoqlar ustma-ust qo`yilsa uzoq saqlanuvchi, gruntga mahkam o`rnashgan rangli plenka hosil bo`ladi.

Bog`lovchi vositalar yoki eritkichlarning miqdori pigmentlarning hajmidan katta bo`lmasligi kerak.

Rangtasvir uchun bog`lovchi vositalar	Xususiyatlari	Qo`llanilishi
Terpentin eritmasi/ uayt-spirit. (lakli kerosin)* (V)	Judayam eruvchan, rangsiz, kam bog`lovchi, kam eruvchi.	Xomaki rasm ishlash uchun qo`llaniladi, bo`yoqlarni eritish uchun ishlatiladi.
Skipidar (!) - balzam (V) - rektifikat.	Rangsiz, uchuvchan, «to`yingan moy», yengil bog`lovchi, bo`yoqlarni eritadi, tez quruvchan.	Bo`yoqlarni eritish uchun ishlatiladi.
Zig`ir moyi.	Rangtasvir uchun moy yog`li, nozik sariq rangga bo`yaladi, eng yaxshi bog`lovchi vosita, o`zoq vaqtda quriydi. Juda qadimgi vosita.	Oz miqdorda ishlatiladi, bo`yoq ning yuqori va o`rta qatlamlarini stabillashtiradi, «alla prima» texnikasida ishlashga juda qulay, bo`yoqlarni tekis surilishini ta'minlaydi, qurish jarayonini tenglashtiradi, bo`yoq qatlamlarini stabillashtiradi.
Ko`knori moyi	Rangsiz, sariq tus bermaydi, uzoqvaqtda quriydi.	Zig`ir moyi bilan yaxshi aralashadi, moybo`yoqlar uchun moyli eritkich, oz miqdorda ishlatiladi,

		ko`p qatlamli rangtasvir texnikasi uchun ishlatish qulay.
Kungaboqar moyi. Grek yong`og`i moyi.	Ikkalasi ham bir hil yaxshi xususiyatga ega, zig`ir moyiga o`xshaydi, uzoqvaqtda quriydi.	--
* tozalangan kerosin		

Moybo`yoqlar uchun suyultirgichlar

Moybo`yoqlarning suyultirgichlari tez buglanib, uchib ketuvchi organik eritgichlar hisoblanadi.

Suyultirgichlar bilan ishlaganda juda ehtiyot bo`lib ishlash kerak, chunki ular gruntdagi mayda yoriqlarga kirib ularni kengaytirishi mumkin. Shu bilan birga suyultirgichlar bo`yoq qatlamlari orasidagi qotgan moylar orasiga kirib borib, rangtasvir qatlamini yana ham mustahkamlaydi.

Bo`yoqlarni haddan tashqari suyultirgichlar bilan eritish bo`yoq qatlamini yemirilishiga ya'ni bo`yoqlarning bog`lovchilarini erib ketishiga olib keladi va ularni ko`chib to`shadigan qilib, mustahkamligini kamaytiradi.

Suyultirgichlar ba'zi bir bo`yoqlarni yorqinlashtiradi, lekin bug`lanib ketganidan keyin bo`yoq asl rangiga qaytadi.

Pinen (razbavitel №4) lessirovkalik va yarim lessirovkalik xususiyatiga ega bo`lgan bo`yoqlarni optik xususiyatini yaxshilaydi.

Razbavitel №1 (suyultirgich) – 1:1 nisbatda olingan skipidar va uayt – spiritning aralashmasi. Bu suyultirgich faqat eskizlar uchun ishlatiladigan moybo`yoqlarni suyultirish va turli yordamchi maqsadlarda ishlatiladi.

Razbavitel №2 (suyultirgich) tarkibi uayt spirt va og`ir benzin va kerosin orasida hosil buluvchi fraktsiyadan iborat. Bu suyultirgichdan laklarni eritishda foydalanilmaydi, chunki uning suyultirish xususiyati pastroq.

Razbavitel №4 (suyultirgich) skipidarning pinen fraktsiyasidan iborat.

Pinen skipidarga nisbatan kamroq oqsidlanadi. Bu suyultirgichdan rangtasvirda foydalanish tavsiya etilmaydi, chunki u sarg`ayishga moyil va smola hosil qiladi. Pinen rangtasvir ishlash jarayonida faqat bo`yoqlarni va laklarni eritish uchun foydalaniladi.

Bo`yoqlar pinenda eritilsa, ularni jilvakorligini kamaytiradi.

Razbavitel №1 (uayt-spirt va skipidar aralashmasi) va razbavitel №4 (Pinen) ochiq havoda tez oksidlanadi ya'ni xiralashadi, tez oqsidlanadi

ya'ni xiralashadi, sovuq havoda sarg'ayadi. Shuning uchun ham ularni mahkam yopiladigan shisha idishlarda saqlagan ma'qul.

Laklar

Rangtasvir laklari smolaning pinendagi 30% li eritmasidan iborat. Laklarning quyidagicha turlari mavjud:

Mastika laki, dammar lak, pista laki, akril-pista va kopal laki.

Mastika laki – mastika smolasining pinendagi 30% li moybo'yoqlar uchun qo'shimcha sifatidagina emas, balki qatlamli rangtasvirda retush lak o'rnida ishlatiladi.

Mastika laki moybo'yoq va tempera rangtasviri uchun qoplovchi lak sifatida ham ishlatiladi.

Dammar lak – Dammar smolasining pinendagi 30% li eritmasi hisoblanadi. Dammar lak bo'yoqlar uchun qo'shimcha va qoplovchi lak sifatida ishlatiladi. Uzoqvaqt saqlanganda o'zining shaffofligini yo'qotadi, lekin qurigandan so'ng pinen uchib ketgandan keyin yana u o'z holiga qaytadi. Lakni eritish uchun pinen ishlatiladi.

Kopal lak – kopal smolasining zig'ir moyi bilan, pinenda eritilgan eritmasi hisoblanadi. Rangi to'q tusli. Lakning taxminiy tarkibi quyidagicha: kopal – 20, moy – 40, pinen – 40. Lak bo'yoqlarga qo'shimcha sifatida ishlatiladi. Kopal lakining qurigan plenkasi organik eritgichlarda erimaydi.

Yuqoridagi laklardan tashqari moyli – balzamli, kedrli, balzam – penta moyli va pixta laklari ham ishlab chiqariladi.

Kartinalarni lak bilan qoplash juda katta ahamiyatga ega. Lak bilan qoplangan kartinadagi bo'yoqlarning toni intensiv bo'ladi. Lak bilan qoplangan bo'yoq qatlami yoqimli jilva beradi, shu bilan birga aniq ko'rinadi, mayda detallar ham ko'zga tashlanadi. Lak qatlami faqat optik rol o'ynab qolmasdan balki bo'yoq qatlamini havoda mavjud bo'lgan agressiv reagentlar ta'siridan saqlaydi. Bunday agressiv reagentlarga Vodorod sulfid va sulfat gazlari kiradi. Ular ta'sirida ba'zi bo'yoqlar juda tez to'qlashib ketadi. Kartinalar ishlab bo'lingandan keyin bir yildan so'ng lak bilan qoplanadi.

Shu davr maboynida kartina juda ehtiyotlik bilan saqlanishi lozim.

Kartinani lak bilan qoplangandan so'ng blik paydo bo'lishini kamaytirish uchun lakni yangi pinen (razbavitel - №4) bilan suyultirish kerak. Bu aralashma 1:1 nisbatda olinadi. Bu nisbatni olishda yil fasllariga ham e'tibor beriladi. Masalan sovuq vaqtlarda suyultirgich ko'proq qo'shiladi.

Ish jarayonida lak sekin qurishi lozim bo'lib qolsa, unga uayt – spirit (razbavitel - №2) qo'shiladi .

Kartina lak bilan qoplanganidan so`ng nam havo va past temperaturadan extiyot qilish lozim.

Rangtasvir uchun zarur bo`lgan moslamalar

Molbertlar

Molbertlar ikki turda bo`ladi: statsionar va tashqarida ishlash uchun.

Ko`targich mexanizmli statsionar molbert katta o`lchamdagi rangtasvir ishlarini bajarish uchun mo`ljallangan bo`lib, faqat ustaxonada ishlatiladi.

(-rasm)

Bunday molbertlar qattiq yog`ochdan yasaladi.

Molbert asosga vertikal mahkamlangan P-shakldagi ramadan iborat. Bu molbertda kartinani poldan 1,5 metr balandga ko`tarish mumkin. Yuqoridan podramnikni maxsus o`rnatilgan to`tqich to`tib turadi.

Molbertda 7 m va uzunligi 3,5 metr balandlikkacha bo`lgan kartinani joylashtirish umkin.

Molbertning gabaritlari 800x750x250 mm.

Ikki tomonlama statsionar molbert. (- rasm).

Bu molbertda ham katta o`lchamdagi kartinalarni ishlash mumkin. Molbertda eniga 4 m va balandligiga 1,6 m gacha bo`lgan podramnikni joylashtirish mumkin.

Molbertning gabaritlari 600x700x1700 mm.

Bir tomonlama statsionar molbert. (- rasm).

Bu molbert ustaxonada ishlash uchun mo`ljallangan bo`lib, u ignabargli yog`ochdan yasaladi. Molbert kartinani hoxlagancha baland pastga tushirib ishlashga mo`ljallangan.

Molbertda balandligi 2,5 metrgacha bo`lgan kartina ustida ishlash mumkin.

Molbertning gabaritlari: ukning uzunligi–1700 mm, molbertning eni–580 mm.

O`quvchilar molberti (- rasm).

Bu molbert rasm chizish uchun mo`ljallangan bo`lib, uni old tomoni enli faneradan yasalgan, orkadan esa buklanadigan oyoklardan iborat. Qiyaligini kerakligicha chiqarish mumkin. O`lchami 600x590mm, balandligi 1150 mm.

Tashqarida ishlash uchun mo`ljallangan molbert. (- rasm).

Bu molbertdan plener sharoitida rasm chizish uchun foydalaniladi. Molbert dyuralyuminiy trubalardan tayyorlanadi. U o`zining mustahkamligi va yengilligi bilan ajralib turadi. Molbertning balandligi 1500 mm, og`irligi 2 kg.

Etyudniklar

Etyudnik bu rassomning bo`yoq , mo`yqalam va boshqa buyumlarini solib qo`yuvchi quti hisoblanadi.

Oddiy etyudnik – (- rasm).

Bu qopkoqli uncha chuqur bo`lmagan qo`ti. Qo`tining ichida bir necha bo`laklarga bo`lingan bo`lib, unda bo`yoq , mo`yqalam va boshqa asboblari saqlanadi. Ichida palitra ham saqlanadi.

Etyudniklarning bir necha turlari mavjud:

1. Moybo`yoqda xolst va kartonga etyud ishlash uchun mo`ljallangan etyudnik. Unda moy uchun idish, moy soladigan idish, palitra va ikkita qo`shimcha fanera mavjud. Etyudnikning o`lchami 205x155x47 mm. Massasi – 1,2 kg.
2. O`lchami 228x188x77 mm va massasi 2 kg bo`lgan etyudnik.
3. Portativ etyudnik. Yuqoridagidek jihozlangan. O`lchami 240x165x57 mm, massa – 1,3 kg.
4. Akvarel uchun etyudnik. To`rtta vannacha, suv uchun idish, kog`oz uchun ramka. O`lchami 425x305x53 mm, massa – 2 kg.
5. Oyoqchali etyudnik, o`lchami 502x377x76 mm, massasi 5,5 kg.

Palitralar

Palitralar moybo`yoq, akvarel va temperada ishlash uchun mo`ljallangan bo`ladi.

Palitralar yog`ochdan, metall, fayans va plastmassadan yasaladi. Palitra qulay va yengil bo`lishi kerak. Katta palitalarning ung tomondagi pastki bo`r chagiga muvozanatni saqlab turishi uchun qo`rg`oshin plastinka kistiriladi. Bunday palitrada ishlaganda qo`l charchamaydi, barmoqlar kesilmaydi va qo`lda yaxshi turadi.

Yog`och palitralar mustahkam, yengil va yaxshi quritilgan (yongoq, noq) yog`ochdan yasaladi. Yog`och palitralar issiq olif yoki lak bilan yaxshi tuydirilgan palitralar moybo`yoqni moyini surib ketmay, sifatini yaxshi saqlab turadi.

Shakliga ko`ra palitralar ovalsimon ( - rasm), kvadrat, to`g`ri burchakli va figurali bo`ladi.

Ishlash jarayonida bo`yoqlar palitraning ustki qismiga qo`yiladi. Palitraning qolgan qismida bo`yoqlar aralashtiriladi.

Bo`yoqlar aralashmasi palitraning markazida tayyorlanadi. Lekin bunda issiq va sovuq tusli ranglar uchun bo`lak joy tanlash lozim. Ishlatib bo`lingandan so`ng palitra tozalanib qo`yilishi kerak. Palitra shpatel bilan tozalanib, latta bilan artiladi. Qotib qolgan bo`yoqlarni ehtiyotkorlik bilan palitrani qirmasdan tozalash kerak. Agarda qotib qolgan bo`yoqni pichoq

yoki shpatel bilan tozalash qiyin bo`lsa, bo`yoqlarni qizdirib eritish kerak. Buning uchun palitrage kerosin yoki №2 Razbavitel shimdirilgan qog`ozni qo`yib yoqiladi. Qizdirilgan bo`yoq erib, oson tozalanadi.

Shuningdek palitralar oq shisha va polietilendan ham tayyorlanadi.

Palitralar quyidagicha o`lchamda bo`ladi. (sm-da):

497x373, 374x252, 376x228, 376x227, 163x169.

Tayanch so`zlar.

Ruxli oq bo`yoq, pigment, lessirovka, ultramarin, kraplak, moy, polimer, zig`ir moyi, pinen, bog`lovchi vositalar, suyultir-gichlar, skipidar, lak, dammar lak, reagent, molbert, plener, etyudnik, palitra.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Ruhli oq bo`yoqning xarakterli xususiyati nimalardan iborat?
2. Neopolitan sarig`i qanday birikmadan tashkil topgan?
3. Qadmiy bo`yoqlar qanday xususiyatlarga ega?
4. Kobalt pigmentlarining kimyoviy tarkibi qanday birikmalardan iborat?
5. Oxra bo`yoqlarining tarkibi qanday tuzilgan?
6. Tarkibida organik pigmentlar mavjud bo`lgan bo`yoqlarga qaysilar kiradi?
7. Moybo`yoqlarning asosiy plenka hosil qiluvchi komponentlari nimalardan iborat?
8. Moylar o`z xususiyatiga ko`ra necha guruhga bo`linadi?
9. O`simlik moylarining plenka hosil qilishining asosiy sababi nima?
10. Moy bo`yoqlar uchun eritkichlar nimalardan va qanday nisbatda tayyorlanadi?
11. Moy bo`yoqlarning suyultirgichlari haqida ma'lumot bering?
12. Laklarning qanday turlari mavjud?
13. Molbertlar qanday turlarga bo`linadi?
14. Ko`targich mexanizmlı statsionar molbert haqida ma'lumot bering.
15. Palitralar qanday o`lchamda bo`ladi?

2-MA`RUZA

MOYBO`YOQLAR BILAN ISHLASHGA TAYYORGARLIK KO`RISH

- Rangtasvir uchun grunt tayyorlash.
- Karton uchun emulsion grunt tayyorlash
- Xolstni podramnikka tortish.
- Elimlar.

Adabiyotlar:

1. Энциклопедия художника. Издательство «Внешсигма» 2000 г.
2. Н.В. Одноралов «Материалы в изобразительном искусстве». Изд. «Просвещение» 1983 г.
3. Н.В. Одноралов «Материалы, инструменты и оборудование в изобразительном искусстве». Изд. «Просвещение» 1988 г.
4. «Школа изобразительного искусства» Изд «Изобразительное искусство», 1989 г.
5. П. Кощель. Энциклопедический словарь школьника. Искусство. М – 2000 г.
6. Рисунок. Живопись. Композиция. (Хрестоматия) Москва. "Просвещение" 1989.
7. С.Д. Левин "Беседы юным художником" М-1988.
8. Н.П. Бестчастнов и др. "Живопись" М-"Владос"-2001.

Rangtasvir uchun grunt

Grunt xolstning asosi va to`qilgan iplari orasidagi teshiklarni berkitadi, uning sirtini bir hil qilib, unga kerakli rangni beradi.

Grunt xolstni bo`yoq, bog`lovchilar va eritkichlarni so`rib olishini oldini oladi. U xolst sirtiga yuqori adgeziyalik xususiyatini, ya'ni bo`yoqlarni to`tib qolish xususiyatini beradi. Sifatiga ko`ra xolst yumshoq va elastik bo`lishi kerak. Xolst rulon qilib o`ralganda sinmasligi kerak .

Grunt sirti biroz g`adir-budir bo`lishi kerak. Grunt berilganidan so`ng xolst o`zining fakturasini yuqotmasligi kerak. Xolst uzoq muddat saqlanganda sarg`aymasligi va qoraymasligi kerak. (Xolst qorong`i joyda saqlansa sarg`ayadi.)

Xolstni yelimlash

Podramnikka tortilgan xolst gruntlashdan oldin texnik jelatinning 15%li eritmasi yoki baliq yelimi bilan yelimlanadi. Xolst ikki marta yelimlanadi. Birinchisida xolst asosining iplari orasidagi teshiklarni berkitish uchun quyuq va sovuq yelim bilan yelimlanadi. Bu yelimni etik cho`tki bilan surtiladi. Yelimning ortiqchasi metall chizg`ich bilan sidirib olinadi. Buning uchun chizg`ich o`tkir burchak ostida ushlanib xolst ustida yurgiziladi. Bunda ortiqcha yelimlar olinishi bilan birga, xolstni teshiklari mahkam berqiladi. Oradan 12-15 soat o`tganidan keyin, qurigan xolstning usti penza yokijilvir qog`oz bilan tekislanadi. Ikkinchi yelimlashda ham xuddi shu yelim suyuq holda ishlatiladi. Bu yelimni suyultirish uchun suv vannasidan foydalaniladi. Xolstni turiga qarab ikki yoki uch marta

yelimlanadi. Har bir qatlamni surtish uchun oradan 12 - 15 soatcha vaqt o'tib, xolst qurishi kerak.

Xolst uchun emulsiyali grunt tayyorlash

Hozirgi davrda dastgoxli rangtasvir uchun emulsion grunt ishlatiladi. Grunt tarkibi ruxli oq bo'yoq qo'shilgan yelim moyli emulsiyadan iborat bo'ladi. Gruntning plastikligini oshirish uchun glitserin yoki o'simlik moyi qo'shiladi. Grunt da mogor hosil bo'lishini oldini olish uchun pentoxlorfenolyat natriy antiseptik sifatida ishlatiladi. Yuqori dispersli yelim moyli emulsiya olishni tezlashtirish uchun OP-7 emulgatori ishlatiladi. Emulgator sifatida suvda eritilgan tuxum sarigidan ham foydalanish mumkin. Odatda har 10 gr quruq yelimga 2-3 ta tuxum sarig'i qo'shiladi.

Emulsiyali grunt tayyorlash uchun yelimni oldindan suvga solib qo'yiladi, keyin uni 60-70⁰ temperaturada suv vannasida qaynatiladi. Bir vaqtning o'zida ozroq suvga ruxli oq bo'yoq solib namlanadi. Bu oq bo'yoqni emulsiyaga solganda bir joyga to'planib qolishini oldini oladi. Issiq suvda suyultirilib, tayyorlangan yelimga yuqori sifatli zig'ir olifasi qo'shiladi. Olifni qo'shilganda yelimli suv to'xtamasdan aralashtirilib turiladi. Olif oz-ozdan qo'shiladi, aralashma qo'lda aralashtirilsa sifatli emulsiya olish qiyin, shuning uchun ham emulgator qo'shilsa sifatli emulsiya olish mumkin.

Rangli grunt

Gruntning rangi kartinaning koloritiga juda katta ta'sir qiladi. Shu bilan birga bo'yoqlarni optik aralashtirishda hal qiluvchi rol uynaydi. Tonli grunt olish uchun kerakli pigment yoki pinenda eritilgan moy bo'yoq qo'shish mumkin. Rangli yoki tonli gruntga qo'yilgan bo'yoqlar rangtasvirga chuqurlik, ta'surotlik va to'yinganlik baxsh etadi.

Rangtasvir amaliyotida rassom oq, yorqin-kulrang, qizil, jigarrang, to'q-jigarrang va boshqa rangli va tonli gruntlardan foydalanadilar. Oq grunt yorug'likni to'liq aks ettiradi va buyeklarni intensivligini oshiradi. To'q rangli gruntlar yuqori, quyuq qatlamni qo'yganda chuqurlikni bera oladi. Ko'pincha rangli yoki tonli gruntlarning ba'zi bir joylari umuman chizilmasdan qoldiriladi yoki shaffof ranglar bilan qoplanadi. Rembrandt kul rang jilva beruvchi qora grunt da, Rubens qizil-jigarrang va umbra rangli, Levitskiy esa neytral yashil, Borovikovskiy neytral kulrang grunt dan, Bryullov esa yorqin-jigarrang. Aleksandr Ivanov esa yorqin oxra rangli grunt dan, Repin esa oq grunt dan foydalangan holda kartinalar yaratgan.

Karton uchun emulsion grunt tayyorlash

Karton oldin ikkala tomondan texnik jelatin yoki sifatli duradgorlik yelimi bilan yelimlanadi. Karton 4-5% li issiq yelim eritmasi bilan yelimlanadi. Yelim surtishdan oldin karton fanera yoki podramnikka mixlar bilan mahkamlanadi. Yelim keng cho'tka bilan surtiladi. Kartonning bir tomoni quriganidan so'ng ,ikkinchi tomoniga ham yelim surkaladi. Yelim quriganidan so'ng , emulsion grunt beriladi.

Tonli grunt olish uchun unga pigment qo'shish mumkin.

Masalan; yorqin oxra, qizil oxra va boshqalar.

Karton uchun emulsion grunt tayyorlash uchun bir oz suvga oldindan ruxli oq bo'yoq yoki bo'r va pigment yaxshilab aralashtiri-ladi (pigment rangli grunt olish uchun aralashtiriladi).

Oldindan tayyorlangan yelim suvda eritiladi, keyin bu eritmaga olif qo'shiladi va yelimli suv bilan yaxshilab aralashtiriladi. Olingan emulsiyaga suvda eritilgan oq bo'yoq yoki bo'r qo'shiladi va suyuqlik yaxshilab aralashtiriladi. Tayyorlangan aralashma qizdiriladi va oq bo'yoq yoki bo'r yelim bilan teng aralashishi uchun aralashtiriladi.

Shuni esda to'tish lozimki, oq bo'yoq o'rniga bo'r ishlatilsa emulsion gruntga xos bo'lgan xususiyat so'ruvchanlikni kuchaytiradi.

Bunda bo'yoqlardagi moyini so'rib olib, bo'yoqlarning mustahkamligini kamaytiradi, bog'lovchisini yo'qotgan moy bo'yoq ning rangi xiralashadi.

Kartonga emulsiyali grunt 2-3 martadan quritib surkaladi. Karton osib qo'yilgan holda quritilsa, hammayog'i teng quriydi.

Xolstni podramnikka tortish .

Gruntlangan xolstni podramnikka tortishda uni namlamaslik kerak, chunki u quriganidan so'ng mayda yoriqlar hosil qilib,bo'yoqlarning bog'lovchilarini shimadi, bu esa bo'yoqlarning rangsizlanishigagina emas, balki ularni mustahkamligiga ham ta'sir qiladi. Gruntlangan yoki toza xolst oldiniga podramnikni burchaklarga vaqtinchalik mix bilan koqib chiqiladi (- **rasm**), keyin xolstning o'rta qismidagi iplari podramnikka parallel holga kelganidan so'ng koqib chiqiladi.

Shundan keyin mixlar podramnikni o'rtasidan tortib o'ng va chap tomonga qarab tortib chiqiladi.

Xolst mahkamlangandan so'ng podramnikni burchaklaridagi mixlar sugirib tashlanadi.Xolstni podramnikka tortish uchun maxsus qisqichlardan foydalaniladi. (**Rasm**) Xolstni qoqishda kichik va o'rtacha podramniklarga mixlarning oraligi 3-4 smdan, kattalari uchun esa 6-8 smdan qo'yiladi. Xolst konussimon mixlarda qoqiladi.

Retseptlar.

1. Bo`rli grunt.

Bir qism bo`r

Bir qism titanli yoki ruxli oq bo`yoq

Bir qism yelim (ilik suvda eritiladi .)

2. Yarim bo`r li grunt

Bir qism bo`r

Bir qism ruxli yoki titanli oq bo`yoq

Bir qism suvda eritilgan yelim.

Bir qism ilik suv.

Zig`ir moyli 1/ 2 qism lak.

3. Moyli grunt .

Bir qism bo`r

Bir qism ruxli yoki titanli oq bo`yoq

Ikki suvda eritilgan bir qism bo`r .

Zig`ir moyli lak.1-1,5qism.

4 4. Sun'iy smola yokidispersli grunt.

Bir qism bo`r

Bir qism titanli oq bo`yoq .(Ruxli oq bo`yoq ishlatish mumkin emas)

Sun'iy smola yoki dispers material(binder) dan iborat bo`lgan bir qism bog`lovchi vosita. Ikki qism suv.

1. Emulsion grunt.

Jelatin yechimi -1

Zig`ir moyi -2

Quruq belila yoki bo`r -5

Fenol (antiseptik)-0,02

Suv - 20.

Elimlar.

Elimlar yelimli bo`yoqlar tayyorlashda pigmentlarning bog`lovchisi va boshqa narsalarni yelimlash uchun ishlatiladi.

Elimlar uch guruhga bo`linadi: hayvonlardan, o`simliklardan olingan va sintetik yelimlar.

Hayvonlardan olingan yelimlarga kollagen (glyutin),kazein va albumin yelimlar kiradi.

Kollagen yelimlar tayyorlanadigan xom ashyoga qarab suyakli, balikdan olingan va teri yelimlar bo`ladi. O`simliklardan tayyorlangan yelimlar guruhiga bir kancha dukkakli o`simliklar urug`larining oqsillardan, kraxmal yelim, tsellyuloza efiridan tayyorlangan yelimlar kiradi.

Sintetik yelimlar guruhiga sintetik, kondensatsiyalangan va polimerizatsiyalangan smolalarning eritmalaridan tayyorlangan yelimlar kiradi. Bo`lardan eng ko`p tarqalganlari: perxlorvinil, epoksid, kauchukli, pentrotsellyulozali, polivinilatsetat va boshqalardir.

Hayvonlardan olingan yelimlar

Suyak yelimi

Suyak yelimi hayvonlarning suyaklaridan tayyorlanadi. Ularni tozalab, maydalab, yog`sizlantirib, mineral tuzlarini yo`qotish uchun sul'fat kislotasida qayta ishlanadi va maxsus apparatda qaynatiladi.

Natijada suyaklardagi kollagenlar glyutinlarga aylanadi.

Suyak yelimi quruq plitka holida eniga 80-150 mm, qalinligi 10-16 mmgacha bo`ladi. Elimning quruq, qattiq, yaltiroq sirti to`q sariqdan, to`q jigarranggacha bo`ladi. Namligi - 17%.

Quruq yelimni suyuq holga keltirish uchun plitkalar mayda bo`laklarga bo`linadi va 24 soat davomida sovuq suvga solib qo`yiladi, keyin 40-50 mino`t davomida suvli vannada qaynatiladi, oxirgi 20 mino`tda 60<sup>0</sup> temperatura saklanadi. Qaynatish jarayonida yelim tinimsiz aralashtiriladi. Tayyor bo`lgan yelimga antiseptik qo`shiladi: Antiseptik oldindan suvda eritiladi. Yelim 5 - 6⁰ temperaturada 7 kungacha saqlanishi mumkin.

Mezdra yelimi

Mezdra yelimi mezdradan (ishlov berilmagan terining ichki tomoni) shuningdek teri bo`laklardan tayyorlanadi. Xom ashyo ohak so`tida, keyin esa tuzli eritma va sul'fat kislotasida ishlov beriladi. Mezdradan yuqori sifatli yelim olish uchun uni 10⁰- 90⁰ temperaturada qaynatiladi. Quruq mezdra yelimi plitka, o`shatilgan va maydalangan ko`rinishda bo`lib, rangli yorqin-sariqdan, to`q-jigarranggacha bo`ladi. Bu yelim ham xuddi suyak yelimi kabi tayyorlanadi. Issiq yelimdan achigan hid kelmasligi kerak.

Jelatin yelimi

Texnik jelatin emulsiyali gruntlar tayyorlashda xolstlarni gruntlash, shuningdek qog`ozlarni yelimlashda foydalaniladi.

Texnik jelatin toza glyutindan tashkil topgan. Suyak va mezdra yelimidan farqli ravishda uni maxsus xom-ashyolar: hayvonlarning shoxi, tugmasimon suyak, peshona suyaklaridan olinadi. Jelatin quyidagicha turlari ishlab chiqariladi: iste'mol uchun, fotografik, texnik jelatin.

Rangtasvirda foto, jelatin va texnik jelatindan foydalaniladi.

Jelatin yelimi tayyorlash uchun quruq texnik jelatinni ozroq suvga bir soatcha solib qo'yiladi. Keyin yelim 60-70⁰ temperaturadagi suvli vannada qizdiriladi. Emulsion grunt uchun 12-15%li yelim eritmasidan foydalaniladi. Plastikligini oshirish uchun 0,2-0,3% glitserin aralashtiriladi.

Baliq yelimi.

Kollagen yelimlar qatoriga baliq yelimi ham kiradi. Unga xom ashyo sifatida osyotrsimon baliklarning suzgich sharlari ishlatiladi; past sortli yelimlar baliqning boshi va suyaklardan tayyorlanadi. Baliqning so'zgich shari bo'tunligicha to'liq kollagendan tashkil topgan. Baliq yelimi olish uchun so'zgich shar bir necha soat davomida 15- 16%li tuz eritmasida saklanadi, toza suvda yuvilib, ochiq havoda kuritiladi keyin shardan chetki qatlam sidirib olinadi va ichki qatlam yelim uchun ishlatiladi, suyuq yelim tayyorlash uchun, quruq yelim 24 soat davomida sovuq suvda saklanadi. Suvga bo'ktirilgan yelim yumshaydi, va uni suvli vannada qaynatiladi, keyin uni dokadan o'tkazilib antiseptik qo'shiladi . Baliq yelimi emulsiyali grunt tayyorlashda va kartinalarni ta'mirlashda ishlatiladi. Emulsiyali grunt tayyorlash uchun yelimning 12-15%li eritmasi olinadi.

Kazein yelimi.

Kazein hayvonlar so'ti tarkibidagi oqsil birikma hisoblanadi. Sigir so'tida kazein 3,5%gacha bo'ladi. Kazein yogsizlantirilgan so'tdan olinadi.

Kazein yaxshilab aralashtirilib, siqiladi va 80⁰ temperaturadan yuqori bo'lmagan holatda kuritiladi. Yelim tayyorlash uchun ishlab chiqiladigan kazein kukuni tarkibida kanifol, suyuq shisha va antiseptik bo'ladi. Kukun suvga solinib, bir hil massa hosil bo'lguncha yaxshilab aralashtiriladi. Buning uchun bir hajm kukunga, ikki hajm suv solib aralashtiriladi.

O'simliklardan olinadigan yelimlar

Kraxmal va undan olinadigan yelim

Kraxmalni ozroq miqdordagi sovuq suv bilan yaxshilab aralashtiriladi. Keyin aralashtirib turib ustiga qaynoq suv quyiladi va hosil bo'lgan kleyster bir hil massa hosil bo'lguncha qizdiriladi. Kleysterizatsiyalash har turdagi kraxmalda turlicha bo'ladi. Kartoshka kraxmalida 65⁰, bug'doy kraxmalida 70⁰guruch kraxmalida 80⁰ bo'ladi.

Un va jelatindan tayyorlanadigan yelim.

Tarkibi:

Bugdoy uni	--- 400g
Texnik jelatin	--- 50g
Glitserin	--- 80g
Alyumokaliy	--- 30g

Formalin	--- 40g
Spirt (rektifikat)	--- 20g
Suv	--- 6l

Antiseptik sifatida (formalin) kamfora yoki kamfora spirtni qo`shish mumkin. Yelim emal yokialyumin idishda kaynatiladi. Un bir joyga tuplanib yopishiib kolmasligi uchun oz miqdordagi sovuq suvda eritiladi, keyin issiq suv solib suvni vannaga qo`yiladi va asta-sekin kaynatiladi. Shundan keyin kleysterga suvda eritilgan achitqilar qo`shiladi ikki qavat dokadan o`tkaziladi va jelatin qo`shiladi . Kleyster soviganidan so`ng unga spirt va glitserin qo`shib, yaxshilab aralashtiriladi.

Sintetik yelimlar.

Polivinilatsetat (PVA) yelimi.

PVA polivinilatsetat emulsiyasi asosida tayyorlanadi.U quyidagi komponentlardan tarkib topadi (m.g):

	I	II
Polivinilatsetat	45	55
Dibo`tilftalat	5	5
Suv	50	40

PVA yelimining asosi sifatida suvli noplastik emulsiyasi qo`llaniladi. PVA yelimidan yog`och, qog`oz, karton, paxtadan tayyorlangan matolarni, shuningdek gazlamalarni yog`och, shisha va metallni yog`och bilan yelimlashda qo`llaniladi. Yelimni tozalangan sirtga ingichka qatlam qilib suriladi va detallarni biriktirishdan oldin 3 minut ochiq qoldiriladi.

Elimlanayotgan sirtlar katta bosim ostida biriktiriladi. Yelimlash temperaturasi 15 -30⁰ bo`ladi.

Polivinilatsetat emulsiyasi.

Polivinilatsetat suv emulsiyasi vinilatsetatning emulgator va initsiator ishtirokidagi suv muhitida polimerzatsiyalangan maxsuloti hisoblanadi. Bu emulsiyadan,rang tasvir uchun gruntlar tayyorlashda foydalaniladi. Emulsiya qog`ozlarni, yog`och, shisha, mato, keramika, metall folgalarni yelimlar uchun ishlatiladi.

Palivinilatsetat emulsiyasini ingichga qatlam qilib tozalangan sirtiga surtiladi. Ochiq holda 5 mino`t saklanadi.

Elimlanayotgan srtlar bosim ostida biriktiriladi.Elimlash temperaturasi 15-30⁰ qog`oz, karton, teri ikki soatda, yog`och, keramika, shisha-4 soatda yopishadi.

BF-2 yelimi.

BF-2 yelimi fenoloformaldegid smolasining spirtidagi eritmasi va polivinilbo`tirol bilan birga 1:1 nisbatidan iborat BF-2 yelimi bilan metall,

plastmassa (fenoplast; aminoplast, polistirol, penoplast), yog'och, fanera, teri, qog'oz, karton va boshqalar yelimlanadi. Yelim yelimlanayotgan sirtga ingichka qatlam qilib surtilib, ochiq holda 2-3 mino't to'tib turiladi. Yelimlanayotgan detallar bosim ostida biriktiriladi. Yelimlash temperaturasi 15 -30°.

ED-5 va ED-6 epoksid yelimi

Epoksid yelimi epoksid simolasi asosida-ikki atomli fenolning epixlorgidrinning polikoidensatsiyalangan maxsuloti asosida ishlanadi. Oddiy temperaturada epoksid smolasi qahrabo-sariq rangli yuqori yopishkoqlikka ega bo'lgan suyuqlikdan iborat bo'ladi. Bu smolalar o'ta yopishkoq bo'lganligidan uni atseton, spirt va boshqalar bilan eritishga to'g'ri keladi. To'ldiruvchi sifatida epoksid yelimiga tsement, kvarts qumi, kaolin, talk, rux oksidi, asbest uni, alyumin, mis, temir kukuni ishlatiladi.

Epoksid yelim tarkibi

ED-5 va ED-6

Epoksid smola	--- 100
Polietilenpoliamin	--- 10
Dibo'tilftalat	--- 15

Suyuq yelim tarkibi

Epoksid smola	--- 100
Polietilenpoliamin	--- 10
Dibo'tilftalat	--- 20
Spirt (rektifikat)	--- 30-50

Tayanch so'zlar

Grunt, xolst, yelim, antiseptik, emulsion grunt, rangli grunt, pigment, podramnik, moyli grunt, jelatin yelimi, Zig'ir moyi, suyak yelimi, epoksid, PVA yelimi, kolorit.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Gruntning asosiy vazifasi nimalardan iborat?
2. Nima sababdan xolst yelimlanadi?
3. Emulsion grunt qanday tayerlanadi?
4. Rangli grunt haqida ma'lumot bering?
5. Xolstni podramnikka tortish haqida ma'lumot bering?
6. Moyli grunt qanday tayyorlanadi?

3-MA`RUZA

MOYLI BO`YOQLARNING RANGTASVIRDA QO`LLANILISHI VA TURLI TEXNIKASI

- Pastasimon, qoplovchi bo`yoqlar.
- "Alla prima" usuli.
- Shaffof lessirovkalik xususiyatiga ega bo`lgan bo`yoqlar.
- Lessirovka va rangtasvirning lessirovka texnikasi.
- Moybo`yoq rangtasvirining nuqsonlari va ularni tuzatish

Adabiyotlar:

1. X. Egamov «Bo`yoqlar bilan ishlash» T-1987 y.
2. Энциклопедия художника. Издательство «Внешсигма» 2000 г.
3. «Школа изобразительного искусства» Изд «Изобразительное искусство», 1989 г.
4. Рисунок. Живопись. Композиция. (Хрестоматия) Москва. "Просвещение" 1989.
5. С.Д. Левин "Беседы юным художником" М-1988.
6. Н.П. Бестчастнов и др. "Живопись" М-"Владос"-2001.
7. Е.В. Шорохов "Основы композиции" М-1979.

Pastasimon, qoplovchi bo`yoqlar

Pastasimon bo`yoq - bu quyuq, oqib ketmaydigan rangli bo`yoq. Tabiatan ko`pchilik pigmentlar qoplovchilik xususiyatiga ega bo`lib, u yorug`likni yutib, refleks beradi. Yorug`lik ularga tushganda yorug`lanib ketmaydi.

Qo`llanilish vositasi:

Ishlatiladigan bo`yoqlar, quyuqlashmaguncha palitrada yotishi kerak.

Judayam oz, kerak miqdordagi bog`lovchi vositalar, katta miqdordagi pigmentga aralashtirilib ishlanadi.

Bog`lovchi vositalarni qo`shish: bog`lovchi vositalarni quyultirish zarur. Bo`yoq ka moy qo`shiladi . Bo`yoq ni moy bilan aralashtirishda extiyot bulish lozim. Judayam ko`p bo`yoq qo`shib yubormaslik kerak. Aks holda xira, kir, bir hil bo`yoq hosil bo`ladi.

Pastasimon bo`yoqlar bilan ishlashda bo`yoq ni juda quyuq olmaslik kerak, chunki bunda rangni bir hil bo`lgan "bo`tqa" hosil bo`ladi. Buni

keyin tuzatib bo'lmaydi. Mo'yqalamni esa tez-tez tozalab turish kerak. Bir-biriga yaqin tonlarni to'g'ri kartina sirtida arlashtirib topish mumkin. Lekin bunda ham shoshilmasdan va toza ishlash kerak. Pastasimon bo'yoqlar bilan ishlaganda bo'yoqlar "dog" qilib qo'yiladi. Yorug'likni yoki qorong'ulikni ko'rsatishda to'g'ridan-to'g'ri oq yoki qora bo'yoq bilan ishlash mumkin. Lekin toza qo'rg'oshinli bo'yoq yoki qoplovchi oq bo'yoq ishlatilmaydi, ularning rangi xiralashadi.

Bo'yoqlarni to'qlashtirish, qorong'ulikni ko'rsatish uchun faqat qora bo'yoqlardagina emas, balki qo'shimcha ranglardan ham foydalanish mumkin. Masalan, ultramaringa oz miqdorda yashil xrom oqisi, kraplak yoki umbrani qo'shish mumkin. Shunday qilib, chuqur, rangli shu bilan birga aniq to'q rangli tonlar hosil bo'ladi.

"Alla prima" rangtasviri

"Alla prima" tushunchasi lotin tilidagi "alla prima vizta" so'zidan olingan bo'lib, "bir qarashda" ma'nosini beradi va pastasimon bo'yoq bilan qisqa vaqtda ishlashni bildiradi. Bunda kartina bir seansdayoq tayyor bo'ladi. Buning uchun rassomning o'ziga ishonchi kuchli va bo'yoqlar bilan ishlashda tajriba bo'lishi kerak. Bo'yoqlar asosan palitrada aralashtiriladi, bunda yorqin va toza ranglarni topish mumkin.

Bu plener sharoitida ishlash uchun juda qulay uslub. Bo'yoqlar qattiq mo'yli mo'yqalamlar bilan qo'yiladi. Polotna sifatida ko'pol to'qilgan xolst yoki kartondan ham foydalanish mumkin.

"Alla prima" uslubida tipik kompaktli va relefsimon tarkibni yaratish mumkin. Uni chetlari yoki konturlarini bemalol sidirib olib, tekislash va qo'shib yuborish mumkin. Buning uchun sigir kilidan yasalgan quruq va yumshoq mo'yqalamlardan foydalanish mumkin.

Rang va konturlarning chetlarini shunday qilib yumshoq va yengil kirishib ketuvchi qilish mumkin. Bu usul shuningdek "sfumato" (yoyilgan kontur) deb yuritiladi.

Shpatel bilan ishlash texnikasi

Shpatel bilan ishlash texnikasi "alla prima" rangtasvirining bir varianti hisoblanadi. Oldin monoxrom ranglar bilan kartinaning asosiy strukturasi qo'yiladi, keyin esa elastik mastixin yordamida pasta usuli bilan rang qo'yiladi. Oq releflardan farqli ravishda bu yerga bir oz qurigan yuzaga yorug'lik blikni qo'yiladi.

Shaffof, lessirovkalik xususiyatiga ega bo'lgan bo'yoqlar

Ba'zi bo'yoqlar shaffof bo'yoqlar hisoblanadi. Bo'larga ulramarin, karmin-qizil, yorqin-yashil, asfalt va xakozolar kiradi. Bu bo'yoqlar yorug'likni o'tkazib yuboradi. Shuningdek ularni lessirovka bo'yoqlar va shaffofligiga qarab esa yarim lessirovkalik yoki yarim qoplovchi bo'yoqlar deyiladi.

Qoplovchi va yarim qoplovchi bo'yoqlarning texnik va rangtasvir imkoniyatlari ham shaffoflikni bera oladi.

1:1 yoki 1:2 miqdorda moy bo'yoqlarni yarim moyli eritgichlar bilan eritish. Bu bo'yoqlarni juda kam miqdorda va juda yupka qatlamda shaffof qilib berishga imkoniyat yaratadi.

Shaffof pastani moy bo'yoq ka aralashtirish.

Unda qo'shilgan massa bo'yoq hajmidan oshib ketmasligi kerak, chunki bunda bo'yoq qatlamning bog'lovchilik xususiyati pasayadi. Shaffof moy bo'yoqlar sigir kilidan tayyorlangan yumshoq mo'yqalamlar bilan qo'yiladi. Shunda "alla prima" rangtasvir texnikasiga o'xshash ko'pol tarkib paydo bo'lmaydi.

Shaffof bo'yoqlar bilan ishlangan kartina, lessirovka texnikasida bajarilgan ish hisoblanadi.

Lessirovka va rangtasvirning lessirovka texnikasi

Lessirovka texnikasida ishlash jarayoni juda zerikarli bo'lib, u ko'p vaqt va chidamni talab etadi. Eng avvalo bunda tiniq tasavvur va yaratilajak tasvirning fikriy obrazi juda zarur bo'ladi. Kartina monoxrom usulida ko'riladi. Lessirovka texnikasida ishlangan rangtasvir, xuddi shaffof suvli kulning tubini ko'rgandek asosi va chuqurligigacha ko'rinadi.

Ishning birinchi bosqichi tugaganidan so'ng rasm lessirovka bo'yoqlari bilan qoplanadi.

Kartinaga keyingi qatlam ranglari, oldingi ranglar hech bo'lmaganda yarmigacha quriganidan so'ng qo'yilishi lozim.

Ko'p qatlamli rangtasvir

Rangtasvirda eng ko'p tarqalgan usullardan biri bu ko'p qatlamli rangtasvir hisoblanadi.

Ko'pincha kartinani bir seansdayoq tugatib bo'lmaydi. Kartina eskizga va tugamagan ishga o'xshab qoladi. Rassomda uni qaytadan ishlash istagi paydo bo'ladi. Shunday qilib, ishning bo'lak, turli bosqichlari paydo bo'ladi. Rassom ishni tugatmaydi va uni "ochiq" qoldiradi. Ko'pqatlamli rangtasvirda yuqorida aytib o'tilgan usul va kombinatsiyalarning barchasi qo'llaniladi.

Aniqroq qilib aytganda, kartinani boshlab, keyin uni tugatdim deyish noto`g`ri bo`ladi. Ko`pqatlamli rangtasvir texnikasining ish jarayonida juda ko`p yangi usullar paydo bo`lishi mumkin. Bunda xattoqi ishni tugatishga ko`ra ushbu texnikani qo`llashni o`zi ham juda muhim bo`lib qoladi.

Kartina ustida ishlash hamma vaqt "ochiq" bo`lib qolishi va "tugamagan" ish bo`lib tuyulmasligi kerak. Shu nuqtai nazardan qaraganda bajarilgan ishning amaliy tomonlariga emas, balki uning badiiy mezonlariga e'tibor berish lozim.

Moybo`yoq rangtasvirining nuqsonlari va ularni tuzatish

Rangtasvir asarining koloritik imkoniyatlari va kartinaning uzoq vaqt saqlanishi faqatgina ishlatiladigan materiallarning sifatigagina bog`liq emas, balki rangtasvir texnologiyasining to`g`ri tanlanganiga ham bog`liq bo`ladi.

Rangtasvir asarlarida uchrab turadigan nuqsonlar ko`pincha rassomning rangtasvir texnikasini to`g`ri bilmasligidan yoki past sifatli grunt dan ham kelib chiqishi mumkin.

Rassomning kasbiy xatolari turli sabablarga ko`ra yuz beradi. Bo`lar ishni mohiyatini tushunmaslik va eksperiment qilish istagi, shuningdek rassomning shaxsiy xususiyatlariga (kuchli temperamentli) bog`liq bo`lishi mumkin. Shubxasiz har bir rassomda u yoki bu sabablarga ko`ra xatolar paydo bo`ladi.

Quyida biz ish jarayonida eng ko`p yuz beradigan xatolar, ularning kelib chiqish sabablari va ularni oldini olish, zararni tugatish haqida to`xtalib o`tamiz.

Bo`yoqlarning xiralashishi

Bo`yoqlarning xiralashishi bo`yoq qatlamidagi o`zgarishlarga bog`liq bo`lib, unda rangtasvir o`z jilvasini yuqotib, xiralashib, qorayib qoladi.

Buning sababi-pigmentning o`z bog`lovchisini yo`qotganligidadir xiralashishiga quyidagilar ham sabab bo`ladi:

Gruntning moyli bog`lovchini surib ketishi;

Qattiq qurigan grunt yoki makro va mikro yoriqlar;

Bo`yoqni hali kurimagan qatlamga qo`yilishidan;

Bog`lovchida mum yoki suyultirgichning ko`pligidan;

Bo`yoqlarda moylarning kamligidan;

Rangtasvirning sekin qurishidan;

Moy va pigment orasidan bog`liqlikning yo`qligidan;

Xiralanishning oldini olish uchun bo`yoqni to`liq qurigan bo`yoq qatlamini ustiga qo`yish tavsiya qilinadi. Quruq bo`yoq qatlamini "Retush" laki bilan qayta ishlash yoki №1 va №2 moylarni qo`shish va suyultirgichni kamroq ishlatish kerak. Xiralashishning oldini olish uchun rangtasvirni №1 va №2 moy bilan, keyin retush lak bilan artish lozim.

Bo`yoqlarning sargayishi

Kartinada bo`yoqlarning sargayishi yoki qorayishi bo`yoq qatlamidagi fizik-ximik o`zgarishlarga bog`liq bo`ladi.

Sargayish yoki qorayishning sababi:

Smolalangan pinenni qo`llaganda; bo`yoqda moyning ko`pligidan; moyli kopal lakini ko`p miqdorda qo`llashdan; o`zaro qo`shish mumkin bo`lmagan bo`yoqlarni aralashtirishdan: masalan qo`rg`oshin belilasi bilan ko`k kobalt yoki ultramarinni, kraplak qizil bilan oltinrang sariq "JX"ni aralashtirishdan; sulfat gazlari va vodorod sulfid ta'sirida:

Quruq-havoda, bo`yoq quriyotganda yorug`likni kamligidan.

Bu o`zgarishlarni qisman yo`qotish uchun №1 va №2 moylar keyin "Retush" lak bilan artish mumkin.

Krakelyur

Krakelyur-rangtasvir qatlamida paydo buluvchi yoriq hisoblanadi. Krakelyurning kelib chiqishiga asosiy sabablar:

Uzoqvaqt saklangan grunt; kotmagan bo`yoq ustiga bo`yoq qo`yishdan;

Elim ko`p yoki kam qo`shilgan gruntdan; Gruntda yoriqlar bo`lsa;

Ko`p suyultirilgan bo`yoq sababli; Kartinani vaqtdan oldin lak bilan qoplash; havoning temperaturasi va namligi, xolstning mexanik yemirilishi sabab bo`ladi.

Krakelyurni yo`qotish uchun ta'mirlovchi ish olib borishi zarur.

Yorilgan bo`yoq qatlamini yelimlash uchun osyotr yelimining 5-6%li eritmasi, ksilol yoki pinen qo`shilgan asaldan foydalaniladi. Bu aralashma 1:20 (1qism pinen va 20 qism) nisbatda bo`ladi.

Bo`yoqlarning qatlam bo`lib ajralib ketishi

Bo`yoqlarning qatlam bo`lib ajralib ketishining sabablari quyidagilar:

Bo`yoq ni eski rangtasvir ustiga yoki quruq sirtga qo`yishidan hosil bo`ladi.

Ya'ni adgeziyaning yo`qligi ham sabab bo`ladi (Adgeziya -bu yangi bo`yoq ning eski qatlamga qo`shilishi). Eski bo`yoq qatlamiga yangi qatlamni qo`shilib ketishi uchun uni oldindan g`adir-budirligini oshirish kerak, keyin "Retush" lak bilan qayta ishlanadi. Shuningdek kartinaning

qatlamlarga ajralgan qismini tarkibida smola moylari bo'lgan bo'yoq bilan qayta ishlash lozim. Bu bo'yoqlar yaxshi yelimlash xususiyatiga ega.

Bo'yoqlarning to'kilib ketishi

Bu nuqson bo'yoq dagi bog'lovchining yetishmasligidan kelib chiqadi. Shuningdek:

Grunt juda quruq bo'lsa;

Moy yoriqli gruntga surilib ketsa;

Ostki qatlamning ustki qatlamga nisbatan moyi ko'p bo'lsa;

Bog'lovchilarni yomon ushlaydigan bo'yoqlar, masalasi: ruxli va qo'rg'oshinli belila kraplaklar, oltin simon-sariq "JX", yashil kobalt, ultramarin, umbra, siyena va boshqalar sabab bo'ladi.

Bu nuqson paydo bo'lmasligi uchun rangtasvir laklari ishlatish va gruntni pinenda eritilgan dammar lak bilan yelimlash lozim.

Ajinlashish

Ajinlanish-bo'yoq qatlamining kisilishi. Bu nuqson bo'yoq ning hajmini qisqa muddatda kamayishdan hosil bo'ladi, uning sabablari:

Bo'yoqlar ko'p miqdordagi moy bilan eritilgan;

Sifatsiz moy ishlatilganda, kurimagan yuzaga bo'yoq qo'yilganda va temperaturaning o'ynashi va namligidan hosil bo'ladi.

Deformatsiya

Bu nuqson kartinaning yuzasida to'lqinsimon buklamlar hosil qiladi.

Bunga sabab: xolst yaxshi tortilmaganda, podramnik noto'g'ri yasalganda, xolst tortganda mixni noto'g'ri yoki siyrak ishlatishdan, temperaturaning birdaniga o'zgarib ketishidan va havoning namligidan bo'ladi.

Bu nuqsonni yo'qotish uchun kartina temperatura va namligi maromida bo'lgan xonaga qo'yiladi. (namligi 60-65%, temperatura +20°) Deformatsiya yo'qolmasa xolst extiyotlik bilan tortiladi.

Xolstni ehtiyotlik bilan qayta yelimlash. Xolstning orqa tomonidan aerosol bilan suv sepish va quyosh nuri tik tushmasligi kerak.

O'yilish, yemirilish

Bu nuqson kartinani mexanik ravishda shikaslannishidan hosil bo'ladi.

Bunda krakelyur hosil bo'ladi yoki qatlam bo'lib ajralib ketish kuchayadi.

Nuqson xolstga suv tegsa yanada kuchayadi.

Bo'yoqning yopishmasligi

Bunga sabab bo'yoq ning keyingi qatlamlari pigment bilan ko'p to'yingan bo'lib, mu sababli eritgich bo'yoq qatlamini to'tib tura olmaydi. Buni oldini olish uchun pigment bilan to'yingan bo'yoqni kamroq ishlatish kerak.

Bo`yoqning erib ketishi

Buning sababi pastki qatlam,yangi qatlam uchun ishlatilgan suyultirgich sababli erib ketadi. Suyultirgich pastki qatlam bo`yoqlariga nisbatan "Och" bo`lganligi uchun, u xuddi eritgich (rastvoritel) singari harakat qiladi.

Kartina yuzasini tozalash

Kartina yuzasini tozalash uchun quyidagi tarkibdagi emulsiya qo`llaniladi.

№ ^o p	Suv%	Pinen%	Spirt%
1	50	50	-
2	45	45	10
3	30	60	10
4	30	50	20

Agar spirt ko`p qo`shilsa lakni eritib yuborishi mumkin.Buni bilish uchun oldin kartinani ko`zga tashlanmaydigan joyida emulsiyani sinab ko`rish kerak bo`ladi.Buning uchun paxta tampon yoki dumaloq mo`yqalam ishlatiladi.

Lakni yo`qotish uchun 8:1 yoki 5:1 nisbatda pinenni etil spirt bilan aralashtirib artiladi.

Tayanch so`zlar

Pastasimon bo`yoqlar, qo`rg`oshinli bo`yoq , "Alla prima" usuli, plener, shpatel, yarimqoplovchi bo`yoqlar, lessirovka, ko`p qatlamli rangtasvir, nuqson, pigment, bog`lovchi, bo`yoqlarning xiralashishi, grunt, moylar, pinen, krakelyur, grunt, xolst, mexaniq yemirilish, deformatsiya.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Pastasimon bo`yoqlar haqida ma'lumot bering.
2. Pastasimon bo`yoqlar qanday qo`llaniladi?
3. Alla prima rangtasviri deganda nimani tushunasiz?
4. Shaffof, lessirovkalik xususiyatiga ega bo`lgan bo`yoqlarning o`ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?
5. Lessirovka texnikasi haqida ma'lumot bering?
6. Ko`p qatlamli rangtasvir usuli haqida ma'lumot bering?
7. Rangtasvir asarlarida uchraydigan nuqsonlarga nimalar kiradi?
8. Rangtasvir asarida bo`yoqlarning xiralashishi qanday yuz beradi?

9. Krakelyurlar qanday paydo bo`ladi?
10. Rangtasvir asarida bo`yoqlarning qatlam bo`lib ajralib ketishiga asosiy sabab nima?
11. Rangtasvir asarlaridagi kelib chiqadigan nuqsonlarning oldini qanday qilib olish mumkin?

4-MA`RUZA

RANGTASVIR O`QITISHNING NAZARIY ASOSLARI

- Rangtasvir - rang san'ati.
- Rangtasvir tarixidan.
- Rangtasvir janrlari.
- Rangni tushunish va uni qabul qilish. Rang simvolikasi.
- Rang va san'atdagi sintez.

Adabiyotlar:

1. X. Egamov «Bo`yoqlar bilan ishlash» T-1987 y.
2. Энциклопедия художника. Издательство «Внешсигма» 2000 г.
3. «Школа изобразительного искусства» Изд «Изобразительное искусство», 1989 г.
4. Рисунок. Живопись. Композиция. (Хрестоматия) Москва. "Просвещение" 1989.
5. С.Д. Левин "Беседы юным художником" М-1988.
6. Н.П. Бестчастнов и др. "Живопись" М-"Владос"-2001.
7. Е.В. Шорохов "Основы композиции" М-1979.

Rangtasvir - rang san'ati

Rangtasvir - rang san'ati. Rangtasvir - haqiqiy hayotni aks ettirib, tamoshabinning fikri va hissiyotlariga ta'sir o'tkazuvchi tasviriy san'at turlaridan biridir.

Biror bir satx yuzasiga, bo`yoqlar (moybo`yoq , tempera, akvarel, guash va boshqalar) bilan bajarilgan san'at asariga rangtasvir deyiladi. Rangtasvirdagi obrazlar juda yorqin va tomashabop. Rassomlar asarlarini rangtasvir va plastik vositalar bilan yaratadilar. Ular qalamtasvir va kompozitsiya imkoniyatlaridan foydalanganlari bilan, rangtasvirdagi eng asosiy ta'sirchanlikni beruvchi vositalardan biri bu rang hisoblanadi.

Rangtasvirdagi tasvirlar tasviriy satxda uzluksiz bo`yoq qatlamini hosil qiluvchi bo`yoqlar yordamida yaratiladi. Xattoqi akvarel rangtasvirida

qog'ozda bo'yoq tegmagan joylar qolsa ham, tasvirning uzluksizligiga ta'sir qilmaydi, chunki bo'yoqlar bir-biriga singishib va aralashib ketishadi.

Rangning tasviriy va ta'sirchanlik imkoniyatlaridan rangtasvirda rassomga zarur bo'lgan erkinlik va to'liq kuch bilan foydalaniladi. Rang orqali kompozitsiyadagi asosiy fikrni ajratib ko'rsatish, muhim detallarini bo'rttirish, masofani chuqurligini berish yoki tasvirning yassiligini berish mumkin.

Rangtasvirning eng muhim ajralib turuvchi xususiyatlari shundan iboratki, unda shakl va masofaning tasviri, obrazlar va harakatlar faqat rang orqali ko'riladi.

Rangtasvir inson hissiyotlari va xarakterining murakkab dunyosini aks ettirishi bilan birga tabiatning nozik o'zgarishlari, fantastik obrazlar va falsafiy fikrlarni berish xususiyatiga ega. Bo'larning hammasi rangtasvir janrlari orqali beriladi.

Dunyodagi ob'ektlar, voqea va hodisalarning turli tumanligi va rassomlardagi ularga bo'lgan qiziqishning kuchayib ketishi XVII asrga kelib rangtasvirda turli tuman janrlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Bo'lar portret, manzara, natyurmort, animalistik, afsonaviy, tarixiy, batal va maishiy janrlar edi. Rangtasvir asarida janrlar yoki ularning elementlari aralashib kelishi mumkin. Masalan, natyurmort va manzara portretni muvaffaqiyatli to'ldirishi mumkin.

Rangtasvir dastgoxli va monumental rangtasvirga bo'linadi.

Rassom kartinasini podramnikki tortilgan xolstda ishlaydi. Bu xolst dastgoxga urnatilgan bo'ladi. Shu sabab ham bu dastgoxli rangtasvir deb ataladi.

"Monumental" so'zi juda katta degan mazmunni beradi. Monumental rangtasvir esa binolarning ichki yoki tashqarigi devoriga chizilgan katta kartina (freska, panno va boshqalar) hisoblanadi. Monumental rangtasvir asarini uning asosida (devorlar, tayanch, ship va x.zo) ajratish mumkin emas. Monumental kartinalar uchun mavzular katta ahamiyat berib tanlanadi. Buning uchun tarixiy voqealar, qahramonona jasoratlar, halq ertaklari va xoqazolar tanlanadi. Monumental rangtasvir bilan panno, mozaika va vitrajlar ham bevosita bog'lanib keladi. Bu san'at turlari dekorativ rangtasvir va dekorativ san'at hisoblanadi. Bu yerda monumental rangtasvir va arxitekturaning stil va obrazli birligi muhim ahamiyatga ega.

Rangtasvirning miniatyura, ikonaga rasm solish, dekorativ naqsh, teatr - dekoratsiyasi kabi turlari ham mavjud. Rangtasvirning har bir turlari o'zining bajarish texnikasi va badiiy - obrazli vazifalarni hal qilishi spetsifikatsiyasiga qarab ajratiladi.

Rangtasvir tarixida ikonaga rasm solish san'ati katta rol uynagan. Bu san'at IV asrda Vizantiyada tugilib, bo'tun pravoslav dunyosiga tarkaladi. Ikonalar dunyoga xizmat qilib, unda faqat mukaddas diniy bitiklardagi obrazlar tasvirlangan.

Maqbaralarda ikonalar me'morchilik, dekorativ - amaliy san'at bilan bir yaxlit kompozitsiyani tashkil etadi. Ikonadagi rasmlar diniy marosimlarda miltillab yonib turuvchi lampa va shamlar, shuningdek diniy aytimlar ta'sirida juda katta emotsional - obrazli ta'sir ko'rsatadi.

Ikonalar iloxiy go'zallikni bera oluvchi rangtasvir asari hisoblanadi. Ikonalarning rangi shartli va dekorativ bo'lib, u real hayotni emas, balki iloxiy fikrni beradi. Shuningdek u halqning estetik ideallarini aks ettiradi. Qadimgi Rus ikonolari dunyo san'atiga juda katta badiiy kiymatga ega bo'lgan san'at asarlari hisoblanadi. F.Grek, A.Rublev, Dionisiy kabi rassomlar ikonaga rasm solish san'atining eng ko'zga ko'ringan namoyondalaridan hisoblangan.

Miniatyura san'ati bu o'zining shartliligi, dekorativligi, shakl, faktura va bezaklarining o'ziga xos usulda berilishi bilan ajralib turuvchi kichik o'lchamdagi tasviriy san'at asari hisoblanadi.

O'rta asrlarda qo'lyozma kitoblarga ishlangan tasvirlar miniatyura san'atining paydo bo'lishiga olib keldi.

O'rta asrlarda kitob miniatyura san'ati Yaqin Sharq, Markaziy va O'rta Osiyo, Eron, Hindiston, Vizantiya, Qadimgi Rus va Sharqiy Yevropa mamlakatlarida gullab yashnadi. Shu davrlarda yashab ijod etgan Kamoliddin Behzod, Maxmud Muzaxxib, Murod Samarkandiy va boshqa qator musavvirlar Sharq miniatyura san'atining nodir na'munalarini yaratib qoldirdilar. Bo'lar orasida Ayniqsa Kamoliddin Behzod ning faoliyati (taxminan 1466-1535 yillar) diqqatga sazovordir. Kamoliddin Behzod Xirotda tugilgan. Bu yerda Husayn Boyqaro ko'tubxonasida ishlagan. 1507 yil Xuroson Shayboniyxon qo'liga o'tgach, Behzod Buxoraga ko'chib kelgan va shu yerda 1522 yilgacha yashab, ijod qilgan va o'zining mashhur Shayboniyxon portretini yaratgan. Keyinchalik qisqa vaqt Tabrizda (1522-1524) keyin yana Xirotda yashab ijod etgan.

Buyuk Alisher Navoiy g'amho'rlikida kamol topgan Behzod Sa'diyning "Bo'ston", "Guliston", Nizomiyning "Hamsa", Hisrav Dehlaviyning "Xamsa", Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asarlariga ko'plab suratlar chizgan.

A. Navoiyning dostonlarini ajoyib suratlar bilan bezagan. Behzod ning ijodiy rejalarini keyinchalik uning shogirdlari Qosim Ali, Maxmud Muzaxxib, Mulla Yusuf va boshqalar davom ettirdilar. O'rta asrlar kitob miniatyurasi hozirgacha bizni o'zining go'zalligi, bo'yoqlarining

yorqinligi va tozaligi, bezaklarining murakkabligi, obrazlarining qiziqarliligi bilan lol qoldirib keladi.

Rangtasvirning yana bir turi dekorativ naqqoshlik hisoblanadi.

Kartina va monumental rangtasvirdan farqli bo'lgan mustaqil fikriy - obrazga ega bo'lmagan, dekorativ xarakterga ega bo'lgan syujetli rangtasir kompozitsiyalari dekorativ rangtasvir deyiladi. Dekorativ rangtasvir me'moriy inshoot va dekorativ - amaliy san'at buyumlaridagi bezaklarning turli ko'rinishlarini birlashtiradi.

Me'moriy dekorativ bezak devorga, gumbaz, fasad va binoning boshqa elementlariga yoki xolstga bajarilishi mumkin.

Teatr dekoratsiyasi ham rangtasvirning turlaridan biri hisoblanadi. Uning vazifasi spektaklning obrazini yaratishdan iboratdir. Spektaklni badiiy bezash stsenografiya deb ham yuritiladi.

Teatr uchun turli - tuman dekoratsiyalarni yaratishda rangtasvir juda katta rol uynaydi. U saxnadagi san'at asarini bo'lib o'tayotgan joyi, vaqti, davri, stili va janrini aniq bera oladi. Teatr - dekoratsiyasi rangtasviri faqat asar xarakteriga emas, balki spektaklning rejissurasiga va rassomning individual ijodiy yondoshuviga ham bog'liq bo'ladi. Shuning uchun ham turli teatrlarda kuyilayotgan bitta spektakl turlicha bezatilishi va turlicha ahamiyatga ega bo'ladi.

Hozirgi davrga kelib teatr-dekoratsiyasi san'tida ham turli tuman tendentsiya va oqimlar paydo bo'lgan.

Ba'zi rassomlar dekorativ rangtasvirning realistik an'alarini davom ettirsalar, boshqalari shakl, rang. Yorug'lik va fazoni qo'llagan holda turli-tuman izlanishlar olib boryaptilar.

Ba'zilar turli fakturali noan'anaviy materiallardan (plastik, metall, arkon, suyak va xoqazo) foydalanadilar.

Hozirgi davrda esa lazer effektlari, lyuminestsent bo'yoqlari, videoapparat, kompyuter grafikasidan ham foydalanayaptilar.

Dekorativ rangtasvirning o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, u yorug'lik sharoitida, aniq saxna ko'rinishida qabul qilinadi va u harakatda ham bo'lishi mumkin. Teatrda san'atdagi sintez muhim ahamiyatga ega: dekoratsiyalarning dinamik kurilishi musikaga va saxna harakatining ritmiga mos kelishi kerak. Spektaklning yaxlit obrazi dramaturgiya, musika, yorug'lik, dekoratsiya, kostyum va grim asosida yuzaga keladi.

Qo'llaniladigan texnikasi, uslublari va foydalaniladigan materiallariga qarab rangtasvirni quyidagi turlarga bulish mumkin: moybo'yoqli, temperali, mumli (enkaustika), emalli, yelimli, quruq suvoqqa suv bo'yoqlar bilan ishlash (freska) va boshqalar. Ba'zi xollarda esa rangtasvirni grafikadan ajratish qiyin.

Rangtasvir bir qatlamli, ya'ni tez tugatiladigan va ko'pqatlamli va nozik nyuanslarni va ranglarning go'zal tuslarini bera oluvchi lessirovka usullariga bo'linadi.

Rangtasvir uchun zarur bo'lgan rangni rassom palitrada aralashtirib topadi, keyin bu bo'yoq kartina tekisligida rangga aylanadi. Bu yerda u rang tartibi - koloritni yaratadi. Ranglar aralashmasiga qarab u issiq va sovuq, quvnoq va g'amgin, tinch va harakatli, yorqin va to'q bo'ladi.

Rangtasvir tarixidan

Rangtasvir juda qadimiy san'at. Uning asoslari qoyadagi tasvirlardan boshlanadi. Antik davr rassomlari rangtasvir asarlarida juda katta ta'sirchanlikka erisha olishgan, bu naturaga katta diqqat e'tibor qarashdan, shu bilan birga rangtasvir texnologiyasiga kiritilgan yangiliklar bilan bog'liq bo'lgan. O'rta asrlarda turli janrlardagi kartinalarning yaratilishi rangtasvir tarixini boyitdi. Keyingi yuz yilliklardagi turli oqim va yo'nalishlarda ijod qiluvchi rassomlarning ijodiy izlanishlari juda ko'plagan yangi rangtasvir oqimlarini (realizmdan abstraksionizmga) vujudga keltirdi.

Kuyi paleolit davrida yashagan odamlarning ijodida ularning hayvonlar dunyosi, tabiat haqidagi tasavvurlari o'z aksini topgan. Bu tasvirlarda asosan ov manzaralari aks etgan. Qoyalarda faqat rangtasvir asarlarigina emas, balki grafik va bo'rtma qoya tasvirlari ham saqlanib qolgan. Ibtidoiy davrlardagi qoya rasmlari o'zining mukammalligi, hayvonlar anatomiyasi, harakatining, jun fakturasining aniq berilishi va obrazli ta'sirchanligi bilan bizni hozirgi davrgacha lol qoldirib kelmoqda. Tasvirlar ma'naviy madaniyatimizni avloddan-avlodga yetkazishda asosiy vositalardan biri hisoblanadi.

Antik davrlarda rassom dunyoni qanday ko'rsa o'shanday tasvirlashga harakat qilgan.

Yorug'-soya printsiplari, perspektiva elementlari, hajmli-fazoviy rangtasvirning paydo bo'lishi shular bilan bog'liq bo'lgan. Yunon rassomlari inson tanasining tuzilishi, proporsiyasi, harakat plastikasini o'rganishgan. Rassomlar freskalardagi yunon vazalarida insonning xaqiqiy realistik tasvirlarini tasvirlashga erishishgan. Rangtasvir asarlarida borliqni tasvirlashning yangi imkoniyatlari paydo bo'ldi. Turar joylar, makbaralar, ibodatxonalar va boshqa inshootlar rangtasvir asarlari bilan bezatilgan. U arxitektura va xaykaltaroshlik bilan badiiy, kompozitsiyani tashkil etgan.

O'rta asr rangtasviri diniy mazmunga ega bo'lgan roman davri va asosan gotika davrida san'at sobor uchun xizmat qilgan, shuning uchun ham rangtasvir asarlari bilan faqat soborlar bezatilgan. Undagi ranglarning

jarangdorligi, asosan lokal ranglar ishlatilishi, konturlarining ta'sirchanligi bilan ajralib turadi. Kartina va freskalarining foni shartli, neytral yoki tillarang bo'lgan, Ranglarning simbolikasi katta rol o'ynagan.

Gotika rangtasvirida vitraj san'ati eng katta o'rin egallagan. Intererning sirli ko'lagasida oynalarni to'ldirib turuvchi vitrajlar yorqin ko'k, sariq, qizil ranglar bilan jilvalangan. U o'zgacha bir ruxiy sharoitni bergan. Hozirgi davrda Shartr soborida vitrajlarning eng go'zal namunalari saqlanib qolgan.

Gotika davri - kitob miniatyurasi va boshqa dekorativ - amaliy san'at turlarining gullagan davri bo'ldi.

Quyi gotika davri portretlari o'zining individual xususiyatlari, obrazlarining yuksakligi bilan ajralib turadi.

Gotika san'atida psixologik tushkinlikdagi lirizm va tragizm, yuksak ma'naviyat va sotsial satira, aniq hayotiy tuzatishlar va fantastika organik ravishda bog'lanib kelgan. Jamiyatda rassomlarga bo'lgan munosabat o'zgarib ketdi. Ularning mehnati e'tiborga olina boshlandi.

Uyg'onish (Renessans) - jahon san'ati rivojida eng buyuk davrlardan biri hisoblanadi. Uyg'onish davri Garbiy va Markaziy Yevropa mamlakatlari madaniyati tarixida o'rta asr madaniyatidan yangi davr madaniyatiga (Italiyada - XIV-XVI asrlar, boshqa mamlakatlarda - XV-XVI asrlar) o'tish davri bo'ldi. Uyg'onish davri ideallari insonparvarlik dunyoqarashi asosida ko'rildi.

Yangi tarixiy davrda antik davr merosiga qiziqish kuchayib ketdi. Rassomlar u davr asarlaridan faqat nusxa ko'chirib qolmasdan. Balki yangi pozitsiyada turib ko'zdan kechirdilar. Inson va uni o'rab turgan dunyoni o'rganishga yo'naltirilgan insonparvarlik san'at printsiplari rivojlandi. Real dunyo va inson eng katta boylik sifatida ko'klarga ko'tarildi.

Bu yangi sistema ko'pchilikda qiziqish uyg'otgan plastik san'atda munosib o'rin egalladi. Tasviriy san'at turlari rorasida rangtasvir eng asosiy egalladi. Ayniqsa monumental (freska) rangtasviriga qiziqish orta bordi. Diniy va mifologik mavzulardagi rangtasvir kompozitsiyalarida portret, maishiy va tarixiy ko'rinishlarda dunyoviy uyg'unlik, antropotsentrizm (inson koinot markazida) o'z aksini topdi. Bu fikrlar Leonardo da Vinchi ijodida to'liq o'z aksini topdi. Masalan, "Joqonda" (Mona Liza) asarini o'sha davr simboli sifatida ko'rish mumkin. Rangtasvirchilar yuksak maxorat bilan madonnalarni tasvirladilar. Ular bu yorqin, esda qoluvchi obrazlari orqali dunyoviy go'zallikni tarannum etishgan. Uyg'onish davri rassomlari ijodining markazida mustaqil, hartomonlama rivojlangan shaxs turgan. Yangi tasviriy sistema naturani urganish asosida ko'rildi. Hajmni tushunish va uni yorug'-soya yordamida

masalasini Mazachcho birinchi bo`lib ilgari surdi. Ilmiy asoslangan chiziqli va havo perspektivasi, yorug`-soya qonuniyatlari yaratildi. Bu Yevropa san'ati (Frantsiya, Ispaniya, Germaniya, Angliya, Rossiya) ning keyingi rivojlanishiga katta ta'sir ko`rsatdi.

Uyg`onish davri buyuk insonlari: Leonardo da Vinchi, Rafael, Mikelandjelo, Jorjone va Titsian, Tintorettolar o`z ijodlarida davrning yangi dunyo qarashini aks ettirdilar.

Niderlandiya, Frantsiya va Germaniya (XV-XVI asrlar) san'atining rivojlanishini Shimoliy Uyg`onish deb yuritiladi. Rangtasvirchilardan Yan Van Eyk, katta P.Breygellarning ijodi o`sha davr san'atining cho`qqisi hisoblangan. Germaniyada nemis Uyg`onishining buyuk rassomlaridan biri A.Dyurer hisoblangan.

Ma'naviy madaniyat va san'atdagi Uyg`onish davri Yevropa san'atining keyingi rivojlanishiga o`z ta'sirini ko`rsatdi. Unga qiziqish hozirgi davrda ham saqlanib qolgan.

XVII-XVIII asrlarda Yevropa rangtasvirining rivojlanish jarayoni murakkablashib ketadi, o`z an'analari va xususiyatlariga ega bo`lgan milliy maktablar vujudga keladi. Rangtasvirda psixologik muammolar chuqurlashib ketadi. Insonni o`rab turgan atrov-muhit, kundalik hayotga va real voqea - xodisalarga murojat qilish rangtasvirda ham janrlarning paydo bo`lishiga olib keldi. Bu janrlar manzara, natyurmort, portret, maishiy janr va xakozolar edi. San'atda turli stildagi yo`nalishlar yaratildi.

Barokko stili Yevropa san'atida XVI asr oxiridan XVIII asr o`rtalarigacha bo`lgan davrda shakllandi. U Italiyada tugilib, Renessans davridan keyin boshqa mamlakatlarga yoyilib ketdi.

Barokko stilining asosiy belgilari - tantanavorlik, ulug`vorlik, dinamika hisoblanadi. Barokko stilida chizilgan san'at asarlarida hayotmohiyati - ko`rash harakatda aks ettiriladi.

Barokko san'ati bevosita inson psixologiyasiga, uning his-tuygulariga qaratilgan san'atdir. Unda ekspressiv chiziqlar va yorug`-soylar o`ta keskin shaklda olingan bo`lib, asar kompozitsiyasining ta'sir kuchini yanada oshiradi.

Barokko stilida turli san'atning yagona ansamblga birikib ketishini ta'kidlab o`tish lozim. Ayniqsa me'morchilik, xaykaltaroshlik, rangtasvir va dekorativ san'at birga shakllanadi. San'atdagi sintezga intilish Barokkoning asosiy belgilaridan biridir.

Barokko stili xokimiyat va cherkovning buyukligini kuyladi. Shu bilan birga rangtasvirda dunyoqarashning murakkabligi, dunyoning cheksizligi va turli-tumanligi, uning o`zgaruvchanligi ham o`z aksini topdi. Barokko

san'atida inson - dunyoning bir qismi, murakkab shaxs sifatida tasvirlanadi.

Barokkoning xususiyati - u tamoshabin bilan emotsional kontaktga kirishish uchun renessans uyg'unligidan voz kechadi.

Tasviriy sa'atda diniy va mifologik mavzuli monumental - dekorativ kompozitsiyalar, intererlarni bezash uchun portretlar yetakchi o`rin egalladi.

Rokoko - XVIII asr Yevropa san'atidagi stillardan biri (XVIII asrning ikkinchi choragi va o`rtasi) Frantsiyada paydo bo`lib, o`z nomini naqshlardan asosiy elementlardan biri "roqayla" nomidan olgan. Roqayl shakliga ko`ra chig`anoqning buralib ketgan qismiga o`xshaydi.

Park pavilonlari tabiat elementlariga o`xshab ketuvchi (dengiz chiganoqlari, g`aroyib o`simliklar, toshlar, qoyalar) detallar bilan bezatilgan. Shu sababli ham "rokayl" nomi kelib chiqqan. Oxir oqibatda "rokayl" termini barcha buralib, chatishib ketuvchi, xuddi chiganoqqa, toshga yoki marvaridga o`xshab ketuvchi g`aroyib shakllarga nisbatan aytila boshlandi. Ba'zida "rokayl" termini Rokoko stilini belgilaydi.

Interer, mebellar va dekorativ buyumlar, uyma va kuyma roqayl jingalaklaridan iborat bo`lgan garoyib, nafis bezaklar bilan bezatilgan. Barokko stilidan farqli ravishda Rokoko stili kundalik hayotning qulay bo`lishi uchun xizmat qilgan. Inshootlarning shiplari va devorlari bezaklar, releflar, amurlar maskasi, rangtasvir pannosi va ko`zgular bilan qoplangan. Dekorativ amaliy san'at buyumlari o`zining nafisligi bilan ajralib turgan.

Ustalar chinni, zargarlik buyumlari, yog`ochga naqsh o`yib bezashda barcha tasviriy imkoniyatlardan foydalanganlar.

Rokoko stili to`g`ri chiziqlar, order sistemasidan voz kechadi. unga yorqin tonlar, yengillik, assimetriya, shaklning go`zalligi va g`aroyibliigi xosdir.

1760 yilga kelib Rokoko stilini o`rnini klassitsizm egallaydi.

Klassitsizm - XVII-XIX asrlar Yevropa san'atidagi badiiy stillardan biri bo`lib, uning muhim xususiyatlaridan biri bu yuqori Uyg'onish davri an'alariga tayanch va namuna bo`lgan antik san'atga yunaltirilganligidir.

Klassitsizm stilida esa hamma narsa xotirjam va ulugvor. Uning namoyondalari Uyg'onish davri ijodkorlari singari antik va yuqori Uyg'onish davri an'alarini qabul etib, uni rivojlantirishga harakat qiladilar. Lekin shu bilan birga klassitsizm vakillari o`tmish san'ati badiiy shakl va obrazlarini o`zlari yashab turgan davr mazmuni bilan to`ldirishga, boyitishga harakat qildilar. Davlat va shaxs, ideal va reallik, hissiyot va aql o`rtasidagi qarama-qarshiliklar yangi stilning murakkabligidan dalolat

beradi. Klassitsizmning badiiy shakllariga obrazlarining aniqligi va garmonikligi, ulug`vor va xotirjamligi xosdir.

Klassitsizm va Barokko stilini yaxlit tantanavor stil sifatida birlashtirilgan me'moriy yodgorliklardan biri bu - Versaldagi frantsuz qirollari (XVII asr ikkinchi yarmi) qarorgohidir.

XIX asr rangtasviri jamiyat hayotida muhim rol o`ynashda davom etdi. Romantizm rangtasviri tarixiy va zamonaviy hayotning dramatik voqealariga qiziqish bilan qaradi. Kartinalar yorug`lik va soyaning kontrastlilik, koloritning to`yinganligi bilan ajralib turgan.

Romantizm - XVIII asr oxiri va XIX asrning birinchi yarmida Yevropa va Amerika madaniyatida shakllangan yo`nalishlardan biri. U san'atning barcha turlari, falsafa va gumanitar fanlarda o`zini namoyon etdi. Romantizm falsafa va klassitsizm estetikasiga, ratsionalizm va jamiyatning ma'naviyatsizligiga qarshi kelib chiqdi. Romantik ideal asosida boshqa xalqlar tarixi, san'atiga, milliy madaniyat va folklarga qiziqish shu bilan birga ijodkor shaxsning mustaqilligi yotadi. Romantizmning xarakterli belgilaridan biri - bu ideal bilan reallik orasidagi o`tkir qarama-qarshilikdir. Romantiklar san'atning sintezi va o`zaro aralashib ketishini, san'atdagi turlar va janrlarning bog`lanib ketishini izlashgan.

Romantizm vakillari san'atni his-tuyg`uga voqelikni dinamik harakat vaqtida tasvirlashga, yorqin ranglar gammasiga alohida e'tibor berdilar. Ular klassitsizm vakillariga nisbatan real voqelikka ko`proq e'tibor bera boshladilar. Romantizm oqimining o`ziga xos tomonlari shu oqimning yirik vakili va asoschilaridan biri T. Jeriko ijodida o`z ifodasini topdi.

Rangtasvirchilar T. Jeriko va E. Delakrualar yorqin to`q koloritga va mustaqil dinamik kompozitsiyaga ega bo`lgan asarlar yaratdilar.

Ular tabiiy va sotsial falokatlariga qarshi tura oluvchi ma'naviy va jismoniy jihatdan juda kuchli bo`lgan insonlar obrazlarini yaratdilar.

Tasviriy san'atdagi romantizm akademik qonunlardan yuz o`giradi. u lirika, qahramonlik, hissiyotli, kulminatsion va dramatik voqealarni aks ettira boshladi.

XVIII asrning oxirlaridan boshlab Yevropa san'atida realistik oqim asosiy oqimlardan biriga aylanib bordi.

Realizm - bu voqea va xodisalarni badiiy ijodga xos bo`lgan spetsifik vositalar bilan har tomonlama, haqqoniy, ob'ektiv aks ettirishdir.

San'atshunoslikda "realizm" tushunchasiga turlicha qarashlar mavjud.

Umuman olganda realizm borliqni bilishning ma'naviy - amaliy vositasi sifatidagi, dunyo san'atining eng yaxshi an'alarini davom ettiruvchi,

insoniyatning badiiy madaniyatini rivojlanishi tendentsiyasi sifatida ko`riladi.

Asarning realligi o`lchovi esa hayotning eng muhim tomonlarini badiiy shaklda aks ettirish, inson hayotiga suqilib kirishi hisoblanadi. San'atning rivojlanishi davomida realizm konkret - tarixiy shakllarga va ijodiy metodlarga ega bo`lgan. Bo`lar tankidiy, sotsialistik va ma'rifiy realizmdir. Qisqacha aytganda realizm xuddi badiiy stil sifatida ko`riladi. U XVIII asrda paydo bo`lgan. Realizm inson shaxsini u yashab turgan jamiyat va undagi sotsial ahvoli bilan aloqadorlikda o`rganadi.

"Realizm" termini tasviriy san'atda XIX asr o`rtalarida paydo bo`lgan. Uning ajralib turuvchi xususiyatlaridan biri insonlarning kundalik hayotiga diqqatni kuchaytirishdir.

Amerika va Yevropa mamlakatlaridagi tanqidiy realizm kambag`al halq hayotini tasvirlaydi va jamiyatning boy qatlamiga qarshi qo`yadi. G. Kurbe, F. Mille va boshqa frantsuz rassomlarining ijodi jamiyat hayotidagi qarama-qarshiliklarni tasvirlashga qaratilgan.

Realistik fikrlash tendentsiyasi san'atning turli ko`rinishlari va janrlarida turlicha namoyoni bo`ladi. Shuni ta'kidlab o`tish lozimki badiiy obrazning ta'sir kuchi uning real ob'ektga o`xshashligida emas, balki uning natural tasvirligidadir. Bunday holda primitiv san'at akademik rangtasvirga nisbatan ham real ko`rinishga ega bo`lishi mumkin. Kichik gollandlar naturalizmi yoki impressionistlar ijodini ham real tasvir deyish mumkin. Ko`pincha naturalizm voqea-xodisalarni ichki jarayonlariga chuqur kirmasdan turib, faqat tashqi o`xshashlik bilan qanoatlanib, o`zining hayotiyliigi va realligini yo`qotadi, aksincha abstrakt fikrlash esa reallikni aniq tasvirlashi mumkin. Chunki abstrakt tasvir tasvirlanayotgan predmet yoki xodisaning eng chuqur haqiqatini anglab olishi mumkin. Realistik san'atning badiiy-obrazli mazmuni rassom tomonidan konkret fikrni aks ettirish uchun tanlangan shakli bilan mos kelishi deb hisoblash mumkin.

Realizm metodining belgilaridan biri borliqni aks ettirishdagi ishonarlilikdir. Shu bilan birga realistik san'at borliqni badiiy aks ettirish, umumlashtirish va tushunishning turli-tuman vositalariga ega.

Masalan, Mazachcho va P. Della Francheska, A.Dyurer va Rembrandt, J.L. David va O. Dome, I.Repin, V.Surikov, V.Serovlarning realizmi bir-biridan juda katta farq qiladi. Bu realizmning ijodiy imkoniyatlarini juda kengligidan dalolat beradi.

Impresionizmning vujudga kelishi rangtasvirda to`ntarish yasab, uzoq yillar davomida uning rivojlanishiga katta ta'sir ko`rsatdi. Imperessionizm tiniq ranglarni optik aralashtirish va faktura berish imkoniyatlarini, dunyoning o`zgaruvchan go`zalligini berish usullarini aniqlab berdi.

Impressionizm

"Impressionizm" soʻzi frantsuzcha "taassurot" ma'nosini anglatib, oʻtgan asrning 70-90 yillarida jahon san'atida keng tarqalgan uslubiy yoʻnalishni ifoda etadi.

Impressionistlar ijodida manzara janri oddiy tabiat koʻrinishining aksidan inson qalbi toʻlqinlarini ifoda etish vositasiga aylandi. Impressionist rassomlar manzaralarida asta-sekin konkret inson obrazi individual xarakter ifodasimas, balki tabiatning ajralmas bir qismi sifatida idrok qila boshlandi. Ochiq havoning badiiy-estetik koʻrkidan hayratlanish tobora kuchayib bordi va turli mavsumiy makondagi koʻrinishlar soniyasi asosiy badiiy obraz sanaladi.

Impressionistlar tarixan shakllangan yoki zamonaviy tasvir maktabi va yoʻnalishlariga nibatan badiiy obraz olamiga juda koʻp yangiliklar olib kirdi. Shahar koʻrinishlarining realistik tasviri boʻyicha ularning originalligi koʻzga yaqqol tashlandi, tabiat lavxalaridagi hamoxang tarzda tasvirlay oldilar, shahar hayotining kamalak singari tovlanishi, odamlar, binolar, muhit, havo hamda daraxtlarning rangin ritmi turli vaziyatlar bilan uygʻunlashib harakat simfoniyasini tashkil etadi.

Ular boʻyoqlarning toza oʻz kuchini saqlab qolgan holda yonma-yon qoʻyish orqali nur tovlanishiga erishishni maqsad qilib qoʻydilar. Tasvirlanayotgan hamma narsalarda quyosh nurlariga choʻmilgan vaziyatni ifodalashga koʻhdilar.

Impressionizm oʻz tasvir programmasi va erishgan muvaffaqiyatlari jihatidan koʻp qirrali ijodiy yoʻnalish edi.

Impressionizm oqimining oʻziga xos tomoni shu oqimning asoschilaridan biri Klod Mone ijodida namoyon boʻldi. K. Mone realistik plener /ochiq havodagi/ manzarasini yaratuvchilardan biri edi. Shuningdek inson obrazi ham uning ijodida markaziy oʻrinni egallaydi. Rassomni asosan oftob jamoli, muhit ahvoli kiziktiradi. Realistik tasvirga xos boʻlgan inson xarakteri va muhit bilan aloqadorligi emas, balki inson manzara obrazini ochishda bir zarur element tarzida tasvirlandi. Uning "Pichan gʻarami", "Koʻknori dalasi", kabi asarlari mavjud.

1874 yili bir guruh yosh rassomlar-Mone, Pissaro, Sisley, Renuar, Sezann, Berta Morizo, Degalar oʻzlarining birinchi gruppali koʻrgazmasini tashkil qildilar. Rassomlarning asar yaratishda etyud holatini saqlab qolishi, oʻz sub'ektiv kechinmalariga burkanganliklarini koʻrgan bir tanqidchi ularga "impressionistlar" laqabini qoʻyadi va shu tariqa bu soʻz san'at tarixiga ma'lum yoʻnalish ifodasi sifatida qoladi.

Tomoshabinlar shahar ritmi, asabi va havodagi namgarchilik, osmon qa'ridagi bulo`tlarning bezovta harakatlaridan hayratga tushdilar. Bu rassomlar biror kun yoki biror manzaraning turli vaqtlarga xos "nafas" olishini kuzatadigan va shunga mos keluvchi kechinmalarni matoga muhrlaydigan printsipga ko`chdilar. Impressionistlar polotnosida voqelikning moddiylikidan ko`ra undan olingan kechinmalar asosiy o`rinni egallaydi.

Kamil Pissaro impressionistlarning tipik vakili bo`lib, o`z kartinalarida realistik tasvirning bevosita hayotiy manzaralarini ifodalash jihatidan ajralib turadi. Aksariyat impressionistlar tasvirlanayotgan hodisalarning bir lahzaliligiga ahamiyat bergan bo`lsalar, Pissaro tabiat va shahar manzaralaridagi doimiylik va boqiylikni ko`rsatishni sevardi.

Uning kompozitsiyalari tugallanganlik va yagona ruhiy koloristik birlik qonuniyatlariga asoslangan edi. "Vuazin qishlog`iga kiraverishda", "Parijning Monmartr xiyoboni", "Sidxemdagi ko`cha" singari asarlari bunga misol bo`la oladi. Alferd Sisley manzaralari lirik ruhi va tasvirdagi san'atkorona erkinligi bilan ajralib turadi. Boshqa impressionistlarga nisbatan O.Renuar o`z ijodida inson obrazini asosiy tasvir va hayrat mavzui qilib oladi.

Bunday asarlarga "Madam Samari", "Kiyimsiz ayol" kabi asarlarini misol qilsak bo`ladi.

Postimpressionizm

Asta sekin impressionizm namoyondalari orasida realistik tasvirdan uzoqlashish va dekorativizm, simvolizm, divizionizm singari oqimlar ruhida qilqalam tebratish kuchayib bordi. XIX asrning II-yarmida impressionistlar orasida yangi nomlar paydo bo`ldi. Divizionizm asoschilari Sera va Sin'yak, dekorativ-simvolik asarlar muallifi Gogen, moddiylikni ijod mezonini qilgan Sezzann, ekspressiv adabiy asarlar ustasi Van Gog hamda Tuluz Lotrek singari rassomlar yetishib chiqdiki, ular "Postimpressionistlar" nomini oldi.

Jorj Sera va Pol Sin'yaklar "sof" impressionistlardan farqli o`laroq va rang qo`yish yo`llarida optika bo`yicha ilmiy izlanishlarga asoslanishga o`rindilar. Sera fikricha, rassom bo`yoqlarni shunday parchalay olishi kerakki, natijada u nimranglarning qanchalik o`zaro yaqin va aloqadorligini ham tasavvur qila olsun. Natijada Sera toza dekorativizm printsipiga qurilgan kartinalar ishlay boshladi. Uning monumental-dekorativ kompozitsiyalari tugallanganligi va yaxlitligi bilan ajralib turadi.

Jorj Sera "Cho`milish". Seraning sovuq mantiqiy tahlilga qaratilgan rangtasviridan Pol Sinyakning lirik-emotsional manzaralari farq qiladi.

P. Sin'yak ijodini yorqin ifodalaydigan asarlardan biri "Dengizning qumli qirg'og'i" manzarasidir. Bu manzarada romantik kayfiyatlar asosiy tasviri vosita vazifasini bajargan. Shuningdek hayotiy lavxa, ko'rinishni tasvirlashni ham asosiy badiiy vazifa deb tushungan. Rassomning "Qarag'ay. Sen -Tropez" manzarasi esa endi u impressionizm yo'lini chuqur egallaganini va hatto o'z dastxatiga ega bo'lgan san'atkor ekanligini yaqqol namoyish etadi. Mone, Renuar, Sisleylar bilan bir davrda ijod qilgan Pol Sezann asarlari postimpressionizmning tipik namunasi. Uning kartinalari moddiylik va realistik ekspressivligi bilan ajraladi. Agar realistik maktab namoyondalari (Kurbe, Mille) nur va soyalar orqali obraz to'qigan bo'lsalar, Sezann o'zaro zid ranglar to'qnashuvi asosida ish ko'radi.

Klod Monening besabr, o'zgaruvchan tasviriga qarama-qarshi o'laroq Pol Sezann narsa va hodisalarning ichki turg'unligi, geometrik barqarorligini ta'kidlaydi.

Impressionistlar o'z manzaralariga, albatta, inson obrazini kiritib, tabiatdagi harakat, o'zgarishlarni ko'rsatishni sevishgan bo'lsalar, Sezann koloristik manbalarida ularga yaqinlashsada, uning manzaralarida odam uchramaydi. Sezann o'z natyurmortlarida shakl yaratishning ichki strukturasini topishga, obraz mohiyati kolorit qurilmalarining birligidan tashkil bo'lishiga katta ahamiyat berdi. Uning bu intilishi keyinchalik avangardist- modernistlar deb atalgan va kubizm maktabiga xos rassomlar tomonidan ilib ketildi. Sezann ijodida odamga nisbatan "natyurmort munosabat"dan tortib, inson ruhiyatidagi turg'un holatlarni aks ettiruvchi asarlar yaratishgacha bo'lgan jarayon uchrab turadi. "Xotim portreti". "Cho'milayotgan ayol", "Shaftoli va noklar", "Pero va Arlekin", "Qizil nimcha kiygan bola", "Avtoportret", "Karta o'ynovchilar" va hokazo asarlar Sezann badiiy dahosining yorqin ifodasidir.

Pol Gogen, Van Gog, Tuluz Lotrek singari rassomlar ham postimpressionizmning yirik vakillaridan edilar.

Shunday qilib, impressionizm va postimpressionizm tasviri san'at tarixida yangi, yorqin va ijobiy oqim sifatida tasvir vositalarini boyitdi, jahonga mashhur daholarni berdi, XX asr san'ati taraqqiyotiga ham samarali ta'sir ko'rsatdi.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida rangtasvirning rivojlanishi juda murakkablashib ketadi. Ayniqsa ikkinchi jahon urushidan so'ng turli oqimlar vujudga keldi. Formalistik va realistik san'at orasidagi kurash keskinlashdi.

Modern

Modern - XX asrdagi badiiy stillardan biri. (Boshqacha nomlanishi - art nuvo). Modern stilini "Zamonaviy" soʻzining umumiy ma'nosidan va "Modernizm" tushunchasidan ajrata bilish lozim. Modern stilining asosiy belgisi- dekorativlik, asosiy motivi - buralib oʻsayotgan oʻsimlik. Asosiy printsiplari - tabiat shakliga taqlid qilish va aksincha boʻladi. Bularning hammasi me'morchilikda, binolar detalida, bezaklarida oʻz aksini topdi. Bezaklardagi chiziqlar oʻzida ma'naviy-ruxiy, simvolikani aks ettiradi.

Modern stili san'atlar sintezi ideyasi bilan sugʻorilgan.

Bunga misol qilib eng avvalo oʻzida san'atning barcha turlarini rivasitdan tortib to kiyimlar modeligacha boʻlgan sohalarini birlashtiruvchi me'morchilikni koʻrsatish mumkin.

Me'morchilikdagi modernda konstruktiv va dekorativ elementlar organik birikib keladi. San'atlar orasidagi sintezga yorqin na'muna sifatida qasrlar, pavilonlar, jamoat binolarini koʻrsatish mumkin. Bunday binolarning fasadi simmetrik boʻlmagan va tabiat shakllariga oʻxshash, shu bilan birga haykaltaroshning mustaqil ijodi hosilasidir. Bunday binolarning ichki tuzilishi, binoning tashqi koʻrinishiga ham oʻz ta'sirini koʻrsatadi.

Ispan arxitektori A.Gaudining ijodi-yaxlit obrazli-simvollik ansamblga yorqin misol boʻla oladi. Uning ijodida reallik va fantaziya qorishib ketadi.

Modernning badiiy tili koʻpincha murakkab stilizatsiyalashgan oʻsimliksimon bezaklar, qayrilma, choʻzilib ketuvchi chiziqlar va tekis rang dogʻlari bilan bogʻlanib keluvchi koʻpgina fikrlar va obrazlar simvolikasi bilan mujassamlashib keladi. Dekorativ san'at asarlari panno, mozaika, vitrajlar, keramik qoplamalar, dekorativ releflar, mayolika haykaltaroshligi, chinni va shisha vazalar xuddi shu ruhda bajarilgan.

Frantsiyadan P. Gogen, M. Deni, P. Bonnar, Avstriyadan G. Klipet, Norvegiyadan E. Munk, Rossiyadan M. Vrubel, V. Vasnetsov, A. Benua, L. Bakst, K. Samovning rangtasvir asarlarini modern bilan aloqadorlikda koʻrish mumkin.

XIX asr oʻrtalaridan Rossiyada tanqidiy realizm keng quloch yoydi. U P. Fedotovning janrli asarlarida, V. Perov, sayyor - rassomlar I. Kramskoy, V. Makovskiy, N. Yarovenko, I. Repin va boshqalar asarlarida oʻz aksini topdi. Ular oʻz asarlarida jamiyatdagi turli qarama-qarshiliklarni aks ettirdilar.

Rossiyaning madaniy hayotidagi muhim voqealardan biri bu mashhur rassomlar I. Kramskoy, G. Myasoyedov, N.Geva V. Perovlar tashabbusi bilan 1870 yilda "Koʻchma koʻrgazmalar birodarligi" birlashmasining tashkil etilishi boʻldi. Unda mashhur rus tankidchisi V.V. Stasov hamda san'at xomiysi P.M. Tretyakovlarning roli katta boʻldi.

"Ko`chma ko`rgazmalar birodarligi" o`z tevaragida ilg`or san'atkorlarni birlashtirib, halq hayotini aks ettiradigan realistik san'atni rivojlantirish va targib etishni o`zining asosiy maqsadi deb bildi. Shu maqsadda Rossiyaning turli joylarida badiiy ko`rgazmalar tashkil etildi. Bu birlashmaga a'zo bo`lgan, uning goyaviy platformasini tan olgan va ko`rgazmalarida qatnashgan rassomlar "sayyor rassomlar" (peredvijniklar) deb nomlandilar.

Shunday rassomlardan biri Vasiliy Grigorevich Perov (1833-1882) edi. U o`zining bo`tun ijodiy faoliyatida halq hayotini tasvirlashga, mavjud tuzum kamchiliklarini ochib berishga intildi. Uning bu intilishlari "Uchovlon", "Marxumni kuzatish", "Chegaradagi mayxona" kabi qator asarlarida o`z ifodasini topdi.

"Uchovlon" kartinasi kuchli dramatism bilan ifodalangan. Uch o`smirning katta bochkadagi suvni chanada tortib kelayotgan paytini tasvirlab, rassom o`z yoshlariga nomunosib mehnat azobidan qiynalayotgan qashshoq bolalar obrazini yaratadi va shu orqali jamoatchilikni ijtimoiy tuzumning jirkanch tomonlariga e'tibor berishga da'vat etadi. "Qishloqda Pasxa paytidagi yurish", "Mitishchadagi choyxo`rlik" kabi asarlarida esa ruhoniylarning riyokorligi, johilligi va ahloqiy tubanligini fosh etadi. Aksincha "Murabbiyaning boy xonadoniga kelishi" deb nomlangan kartinasida kambag`al ziyoli ayollarning og`ir qismati obrazli talqin etiladi.

"Sayyor rassomlar"ning yo`lboshchisi, "Ko`chma ko`rgazmalar birodarligi"ni tashkilotchilaridan biri **Ivan Nikolayevich Kramskoydir** (1837-1887). U portretchi san'atkor sifatida taniqli bo`lib, uning asarlari o`zining chuqur psixologizmi bilan ajralib turadi. Bu o`rinda uning "Tolstoy portreti" asari diqqatga sazovordir. Rassomning ko`pgina portretlari janrli talqin etiladi, ya'ni tasvirlanayotgan obraz biron bir narsa bilan shug`ullanayotgan paytda, tevarak-atrof ko`rinishi bilan tasvirlanadi. Shunday portretlar ichida "Nekrasov portreti", "Notanish ayol" asarlari xarakterlidir. "Ko`chma ko`rgazmalar birodarligi" birlashmasining eng gullagan davri 60-70 yillarga to`g`ri keladi. Shu yillarda xalq hayotining butun mohiyatini ochib bera oladigan yirik asarlar yaratildi.

XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab rus badiiy hayotida faol ishtirok eta boshlagan, birodarlik birlashmasining faol ishtirokchilaridan biri, buyuk rus rassomi **Ilya Yefimovich Repin** (1844-1930) o`zining bo`tun umrini rus san'atining ravnaqiga bag`ishladi. Repin tarixiy, maishiy va portret janrlarida samarali mehnat qilgan. Uning bu janrdagi asarlari o`zining chuqur psixologizmi, badiiy tilining soddaligi va tushunarligi

hamda yuksak professional mahoratda ishlaganligi bilan kishini hayratlantiradi.

Repinning studentlik yillarida yaratgan "Volgadagi burlaklar" (1870-1873) asari rus badiiy hayotida muhim voqea bo'lib, buyuk san'atkor dunyoga kelganligini bildirdi. Shu bilan birga bu asar yosh rassomning dunyoqarashi va estetik idealini yaqqol namoyon etdi. Repin bu asarida burlaklarning og'ir mehnatini tasvirlar ekan, chor Rossiyasida mavjud bo'lgan ekspluatatsiyani qattiq qoralaydi. Shu bilan birga halqning ulug'vorligi va buyuk kuchidan g'ururlanadi, ular ichidan yetilib chiqayotgan "isyonkor yoshlar" obrazida davr ruhini. Kishilarning shu turmushga bo'lgan noroziligini ochib beradi.

Repin ijodining eng gullagan davri 80- yillarga to'g'ri keladi. Shu yillarda "Kutmagan edilar", "Ivan Grozniy va uning o'g'li Ivan", "Zaparojeliklar" kabi buyuk asarlarni yaratdi. Repin portret ustasidir. U mashhur zamondoshlarining portretlari galeriyasini yaratib qoldirdi. Bular ichida M.P.Musorgskiy, L.N. Tolstoy portretlari diqqatga sazovordir.

Buyuk rus rassomi Vasiliy Ivanovich Surikov (1848-1916) tarixiy janrlarda ijod qilgan. U o'z asarlarida halqni tarixiy rivojlanishning asosiy kuchi ekanligini ko'rsatishga harakat qildi. Surikovning dastlabki yirik asari 1881 yilda yaratilgan bo'lib, u "O'qchilar qatl etilgan tong" deb nomlanadi. Bu asarda rassom Petr I davrini tasvirlab, uning ziddiyatlarini ochib ko'rsatdi. Asarda eskilik tarafdorlari - o'qchilar bilan Rossiyaning tubdan o'zgartirishga intilgan Petr I o'rtasidagi ruhiy kayfiyat ochib beriladi.

"Menshikov Berezovada" asari ham Petr davri voqealariga bag'ishlangan. Petr I ning yaqin safdoshi Menshikov Petr I o'limidan so'ng Yekaterina II tomonidan oilasi bilan surgun qilinadi. Asarda Menshikovning surgundagi payti aks ettirilgan. Asar mohiyati Menshikovning hissiy kechinmalarining yoritilishi hisobiga yechiladi. Menshikovning yuzi, qo'l harakati, uning iroda kuchi va o'z farzandlariga qayg'urishi cheksiz va tuzatib bo'lmas fojia yechilishiga xizmat qilgan. "Boyar xotin Morozova" kartinasi Surikov ijodining eng kamol topgan davrida yaratilgan bo'lib, unda san'atkor so'nggi damlargacha o'z e'tikodlariga sodik qoluvchi insonning yorqin obrazini yaratib bergan. Surikovning "Ermakning Sibirni zabt etishi", "Suvorovning Alp tog'laridan oshib o'tishi" kabi asarlari ham rus san'ati tarixida muhim o'rinni egallaydi va muhim tarixiy voqealar haqida xiqoya qiladi.

XIX asrning ikkinchi yarmida samarali ijod qilgan **Viktor Mixaylovich Vasnetsov** (1848-1928) o'z ijodida halq doston va ertaklaridan olingan syujetlar asosida asarlar yaratdi. Uning "Pahlavonlar",

"Alenushka", "Bo`ri mingan shahzoda", "Uchar gilam" kabi asarlari mashhurdir. Bu asarlar orqali halqning baxt-saodati va adolat haqidagi orzu-umidlari kuylanadi.

XIX asrning ikkinchi yarmida portret san'ati borasida katta yutuqlar qo`lga kiritiladi. Bu davrga kelib rassomlar ijodida zamonning mashhur kishilari portretlari bilan bir qatorda ishchilar, revolyutsion kayfiyatdagi ziyolilar obrazi o`z ifodasini topa boshladi. **V.A. Serovning** (1865-1911) "Ermolova portreti", **Nikolay Aleksandrovich Yaroshenkoning** (1846-1898) "Kochegar", **N.A. Kasatkinning** (1859-1930) "Smena", "Shaxtyor ayol" kabi asarlari bunga misol bo`la oladi. Bu davrda xaqiqiy rus milliy manzara rangtasviri maydonga keldi. Manzarachi rassomlar rus o`lkasining go`zalligi, bepoyonligini ko`rsatish orqali kishilarda vatanparvarlik hislarini ustirishga, oddiy tabiat ko`rinishidagi go`zallikni to`laqonli ifodalashga harakat qildilar. Tabiatning turli holatlarini (salqin, nam havoli tabiat, quyoshli kun va xokazolarni) real tasvirladilar. **Aleksey Kondratevich Savrasov** (1850-1897) shunday birinchi rassomlardandir. Uning "Qora qargalar uchib kelishdi" deb nomlangan suratida qish qaytib, tabiatning jonlanishi ishonarli va jonli talqin etilgan. Shu davrda yashagan **Ivan Ivanovich Shishkin** (1832-1898), **Fedor Aleksandrovich Vasilev** (1850-1873), **Vasiliy Dmitrevich Polenov** (1844-1927) kabi asarlari bunga misol bo`la oladi. Bu davrda haqiqiy rus milliy manzara rangtasviri maydonga keldi. Manzarachi rassomlar rus o`lkasining go`zalligi, bepoyonligini ko`rsatish orqali kishilarda vatanparvarlik hislarini o`stirishga, oddiy tabiat ko`rinishidagi go`zallikni to`laqonli ifodalashga harakat qiladilar. Tabiatning turli holatlarini (salqin, nam havoli tabiat, quyoshli kun va hokazolarni) real tasvirladilar. Shu davrda yashagan **Ivan Ivanovich Shishkin** (1832-1898), **Fedor Aleksandrovich Vasilev** (1850-1873), **Vasiliy Dmitrevich Polenov** (1844-1927) kabi rassomlar ham rus manzara rangtasvirining xaqiqiy namunalarini yaratib qoldirdilar. Ularning asarlarida Rossiya tabiatining go`zalligi va bepanligi realistik san'at tilida kuylanadi. XIX asrning ikkinchi yarmida yashab ijod etgan yirik rus rassomi **I.I. Levitanning** mavzusi ham rus tabiatini kuylashga qaratilgan. U o`z asarlarida tabiat go`zalligi va ulugvorligini ko`rsatish bilan birga, asarlarini davr kishilarining ruhi bilan to`ldirishga, o`zining hayot to`g`risidagi falsafiy fikrlarini bayon etishga harakat qildi. Uning "Vladimirka", "Qabr ustida", "Abadiy sukunat" kabi asarlari shunday asarlardandir.

XX asr boshlarida avangard rangtasvirida ko`pgina yo`nalishlar (abstraksionizm, andegraund, kubizm, fovizm, fo`turizm, ekspressionizm va boshqalar)paydo bo`ladi. Bu yo`nalishlar tasviriy ifodaviylikdan voz

kechib, rassomning dunyoga shaxsiy munosabatini, rangning emotsionalligi va shartliligini, shakl geometriyasi, dekorativligini faol aks ettirdi. Keyinchalik XX asrning 20 va 30 yillarida avangard yo`nalishda syurrealizm yunalishi paydo bo`ldi. Syurrealizm frantsuzcha so`z bo`lib, realizmdan yuqori degan ma'noni bildiradi. Syurrealistlarning asarlarida mistik g`oyalar voqelikni o`ta illyuzion-naturalistik tasvirlanishi bilan bir qatorda uning ko`rinishini kishi aqliga to`g`ri kelmaydigan darajada buzib ko`rsatilgandek tuyuladi. S. Dali bu oqimning yirik vakilidir. Uning "O`lik shahar " deb nomlangan asari shu oqimning o`ziga xos xususiyatini ifodalaydi. Uning "Atom-Ledi" ("Atom malikasi"), "Venera Miloskaya", "Kechki ovqat", "Dollar tantanasi", "Qullar bozori", "Pol Elyuarning portreti" kabi asarlari mavjud.

XX asr boshidagi yana bir yo`nalishlardan biri bu kubizmdir. Bu yo`nalish hajmli shakllarning geometrik strukturasi aniqlashtirish, real predmetlarni ichki tuzilishi bilan bog`liq holda qismlarga ajratish orqali yangi shakl tuzishni o`z oldiga maqsad qilib qo`yadi. Kubizm nomi predmetlarning tashqi ko`rinishi shar, konus, prizma, kubga o`xshab tasvirlanishidan kelib chiqqan. Frantso`z san'atida kubizm 1900-1910 yillarda kelib chiqqan. Uning asoschisi P. Pikasso ("Avin'on qizlari", 1907) hisoblanadi. Kubizm tarixi uch davrga bo`linadi. Bular sezann, analitik va sintetik davrlar hisoblanadi. Sezann davri kartinalarida shakl geometriyasi dunyo predmetliligini, shakllar geometriyasini ta'kidlaydi. Xuddi og`ir hajmli predmetlar xolst tekisligida turganday, rang esa predmet qirralarini aniqlashtirib beradi. (P. Pikasso "Uch ayol", 1909 y; J. Brak "Estak", 1908 yil).

Keyingi analitik davr san'atida predmetlar bir-biridan ajralib turgan, tekislik burchagida to`tashuvchi va mayda qirralarga bo`lingan holda tasvirlanadi. Bitta tasvirning o`zi turli tomondan va har hil rakursda tuziladi. Bu shakllar, tekislik va hajmlarni ritmik o`yiniga olib keldi. Tasvir xuddi xolstda suzib yurgandek taassurot qoldiradi. (P. Pikasso "A. Vollar", 1910 y).

Oxirgi sintetik davrda dekorativlikka amal qilinadi. Kartina go`zal rangli, tekis pannoga aylanadi.

(P. Pikasso "Gitara va skripkalar", 1913 y. ; J. Brak "Gitarali ayol", 1913 y.). asar yaratishdan asosan kollajdan foydalaniladi. Ob'ekt turli - tuman fragmentlar va belgilar, so`z, raqam, nota, gazeta qirqimlari va rangli qog`ozlar, sxematik rasmlar va bo`yoq mazoklaridan to`planadi. Tasvirlarda perspektiva va hajmlardan voz kechilgani bilan real hajmli konstruksiyalar xolst tekisligiga joylashtiriladi. Shu bilan birga figuralarni deformatsiyalab, geometrik shakllarning kubli xaykali paydo bo`ladi.

Kubizm - predmetlarning ichki, falsafiy mohiyatini yangi vositalar orqali ochishni, reallikni bilishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. U realizmdan voz kechib, standart go'zallikni keltirib chikardi. P. Pikasso kartinalarida kubizm davrida ulkan, yemirilayotgan dunyoning tragik obrazi yaratiladi.

O'sha davr san'at oqimlaridan biri bu - abstraktsionizmdir. Bu oqim butunlay realizmni inkor etadi. Abstrakt so'zi lotincha bo'lib, mavhum degan tushunchani anglatadi. Abstraktlash narsa, voqea, hodisalarning mavxum tomonlarini aniqlash, ularning juz'iy tomonlari asosida fikr yuritishdir. Abstraktsionizm voqelikni o'ziga o'hshatishdan voz kechish va uning o'rmini shu voqelik to'g'risida tasavvur bera oladigan shakl, rang dog'lari, chiziqlar orqali tasvirlashga da'vat etadi. Bu oqim nazariyotchilari esa rassom o'z asarlari orqali tomoshabinga biror-bir g'oya, fikr, his-tuygu yoki kayfiyat berishi shart emas, tomoshabin rassom tasvirlangan turli rang dog'lari, chiziqlar, hajmlardan o'ziga kerak bo'lgan faraziy-optik tasavvur qilishi kerak deb ta'lim beradilar. Abstrakt tasviriy usul ham ijod doirasida mo'tlaqo zararsizdir. Chunki har bir usulning ham kamchiligi yoki yutug'i bo'lishi mumkin. Shunga asosan, unga yutuqlari ma'nosida yondoshsak, bu sohada ham tomoshabinni hayajonga soladigan, fikrini uyg'otadigan o'rinlarni topsak ajab emas. Ba'zan hayotda abstrakt usulning zaruratini ham sezishimiz mumkin. Jumladan, to'qimachilikda, ya'ni gazlamaga gul solishda, bezashda abstraktsionizm - erkin san'at oqimi kul keladi. Tasviriy san'atning bu turi haqida juda ko'p fikrlar, muloxazalar aytib kelinadi. Hatto ularning qay biri haq, qay biri nohaqligini ajratish qiyin. Ba'zida shunday vaziyat vujudga keladiki, badiiy bezak faqat "abstraktsiya" san'ati yechimida o'zining tugal darajasiga erishadi.

XXI asrda rangtasvir asarlarini yaratishda yangi texnik vositalar va yangi bo'yoqlar, yangi fikr, obraz, shakllarni izlash jarayoni davom etadi, bu esa tasviriy san'atda yangi oqim, yo'nalishlar paydo bo'lishiga shubhasiz turtki bo'ladi.

Rangtasvir janrlari

Rangtasvir texnikasi asrlar davomida muntazam ravishda mukammallasha borgan. Rangtasvirchilarni turli-tuman syujetlar borgan sari e'tiborini tortgan. Bu o'zgarishlarning barchasi XVII asrga kelib faqat rangtasvirdagina emas, balki grafika va haykaltaroshlikda ham turli janrlarni paydo bo'lishiga olib keldi. Rangtasvir janrlarining quyidagi turlari mavjud: portret, natyurmort, manzara, animal, tarixiy, maishiy, afsonaviy va batal janri va boshqalar. Quyida biz bu janrlarning paydo bo'lishi va rivojlanish tarixiga to'xtalib o'tamiz.

Portret

Portret - bitta odam yoki odamlar guruhining tasvirlari bilan farq qiluvchi tasviriy san'at janrlaridan biridir. Portretida rassom insonning tashqi, individual o'xshashligini ko'rsatibgina qolmasdan, inson xarakteri, uning ma'naviy dunyosini ham ochib bera oladi.

Portretning turli ko'rinishlari mavjud. Ularga belgacha bo'lgan portret, byust (xaykaltaroshlikda), bor buyi bilan chizilgan portret, odamlar guruhi portreti, interer yoki manzara fonidagi portretlar kiradi. Tasvirlash xarakteriga ko'ra portret ikkita asosiy guruhga ajratiladi: ya'ni odamning bor bo'yi bilan chizilgan (otda, o'tirgan yoki turgan holatda) portreti (parad portreti) va beligacha, yelkagacha chizilgan portreti.

Bitta xolstda chizilgan tasvirlarning soniga qarab portretlar ikki kishilik va guruhiy portretlarga ham ajratiladi. Turli xolstga chizilgan, lekin kompozitsiyasi, formati va koloritga ko'ra bir-biriga mos bo'lgan portretlar juft portretlar deyiladi. Ko'pincha bunday portretlarda er-xotinlar tasvirlanadi. Ko'pincha portretlar yaxlit ansamblni - portretlar galereyasini tashkil qiladi.

Portretida odam qandaydir, allegorik, mifologik, tarixiy, teatrlashtirilgan yoki adabiy personaj holatida tasvirlangan bo'lsa bunday portretlarga kostyumlashtirilgan portretlar deyiladi. Bu portretlarni nomlashda ko'pincha "ko'rinishda" yoki "obrazda" so'zlari qo'shiladi (masalan, Yekaterina II Minerva ko'rinishida, A.Abdullayevning "Abror Hidoyatov Otello rolida"). Portretlar o'lchamiga ko'ra ham ajratiladi, masalan miniatyura portretlari. Bundan tashqari rassomlar o'zlarining portretlari - avtoportretlarni ham ishlashadi. Portretlar faqatgina modelning individual belgilarinigina emas, balki shu odam yashagan davr ruhini ham o'zida aks ettiradi.

Portret san'ati bir necha ming yillik tarixga ega. Qadimgi Misrda ham haykaltaroshlar odamning tashqi ko'rinishiga juda o'xshagan tasvirlar yaratishgan. Chunki ularning fikricha odam dunyodan o'tganidan so'ng uning ruhi shu yaratilgan o'xshash tasvirlarga ko'chishar ekan. I-III asrlarda enkaustika texnikasida (mum rangtasviri) yaratilgan fayyum portretlari ham shu maqsadga xizmat qilgan.

Ular o'zlarining yorqin hayotiy obrazlilik, shaklining hajmliligi bilan ajralib turadi.

Qadimgi Gretsiyada shoirlar, faylasuflar va boshqa mashhur kishilar portretlarini ishlash urf bo'lgan. Qadimgi Rim portret xaykaltaroshligiga xos bo'lgan asarlar o'zlarining haqqoniyligi va aniq psixologik xarakterini

ochib berishi bilan mashhur bo'lgan. Ular insonning individual belgilarini aks ettirgan.

Insonning yuzini haykaltaroshlikda yoki rangtasvirda tasvirlash barcha davrlarda ham rassomlarni o'ziga jalb etgan. Portret janri ayniqsa Uyg'onish davrida gullab yashnadi.

Uyg'onish davri rassomlari portret obrazlarining mazmunini chuqurlashtiradi, ularni intellekt, qalb uyg'unligi va ko'pincha ichki dramatism bilan tasvirlaydi.

XVII asrga kelib intim portretlari birinchi planga chiqadi.

O'sha davrning buyuk rassomlari- Rembrand, Van Reyn, F. Gals, Van Deyk, D.Velaskes oddiy insonlarni tasvirlab, ulardagi insonparvarlik va ko'ngil boyligini ko'rsata olishgan.

Rossiyada portret janri XVIII asr boshlaridan rivojlana boshladi. O'sha davr rassomlari F.Rokotov, D.Levitskiy, V.Borovikovskiylar buyuk insonlarning portretlarini yaratganlar. Ayniqsa ayol obrazlari juda maftunkor va go'zal, lirika bilan sug'orilgan.

Sayyor rassomlardan V.Perov, M.Kramskoy, I.Repin buyuk zamondoshlarining portretlarini yaratishgan. Portretda tasvirlanayotgan odamlarning individual va tipik belgilari, ma'naviy-ruhiy olami ularning yuzi, holati va hatti-harakatlari orqali ochib berilgan.

XX asrda portret o'zida turli-tuman, qarama-qarshi tendentsiyalarni yorqin realistik, individual xarakteristika va modelning abstrakt, ekspressiv deformatsiyasini (P.Pikasso, A.Modilyani, E.A. Burdel, S.Konenkov, M.Nesterov, P.Korin Rossiyada) yaratadi.

Portretlar bizga faqat turli davrlarda yashab o'tgan insonlarni aks ettirib beribgina qolmay, balki rassomning tasvirlanayotgan insonga bo'lgan munosabatini va dunyoni qanday qabul qilganini ham aks ettiradi.

Portret janri O'zbekiston rangtasvirchilarining kuchli jixatlaridan biri hisoblanadi. O'zbekistonda kuchli realistik maktab tarkib topishi ajoyib portretnavis-rassomlar sulolasini vujudga keltirdi. Ular orasida A.Abdullayev, R.Ahmedov, R.Choriyev, T.Oganesov, V.Burmakin kabi portret ustalari jahonda keng tan olinganligi e'tirof etiladi. Mustaqillikning ijobiy ta'siri ularoq, san'atning turli yo'nalish va uslublarida erkin ijodga yo'l ochildi. Jumladan portret janrida ham. Buning natijasida portret zamonaviy badiiy jarayonida yetakchi bo'lib qoldi. Respublikamizning yetakchi badiiy oliygohi K.Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti aynan, realistik maktab asosida o'quv mashg'ulotlari olib boriladi. Bu esa rangtasvirning realistik janrida ijod etgan o'tmish ijodkorlarimizning boy merosini tan olinganligi, shuningdek, jahon san'ati ilg'or tajribasini chuqur o'rganishdan dalolat berib, bo'tun dunyoda

avangard yo`nalish bilan bir qatorda, aynan, realistik yo`nalish rivojiga e'tibor bilan qaralganligini ko`p jihatdan namoyon etadi.

1990 yillarda o`zbek rangtasvirida portret janrining asoschisi, yetakchi portretnavis, akademik A.Abdullayev ham ijodiy faoliyatini davom ettirdi. Bo`tun umri davomida u iste'dodli va ma'naviy go`zal insonlarga hurmatini saqlab qoldi. Musavvir mo`yqalamiga mansub har bir portret kishilarning chuqur ma'naviy dunyosini akslantiruvchi, rassom bilan portret kahramoni va portret bilan tamoshabin o`rtasidagi haqiqiy va ochiq munosabatni taqozo etuvchi manbadir. 1999 yilda A.Abdullayevning 1984 yilda yaratilgan mashhur avtoportretini turli davr va halqlarga mansub buyuk rassomlar avtoportretlari saqlanayotgan dunyoning yirik to`plami, Uffitsidagi (Italiya) kartina galeriyasiga berilishi O`zbekiston san'ati uchun olamshumul voqea bo`ldi. Yaqin davr (2001) da esa musavvir "Ofarin" respublika sovrinining "San'atga baxshida umr" nominatsiyasi bilan taqdirlandi.

Akademik R. Ahmedov o`z portretlarida epik kenglik va teranlikka erishadi. Uning qahramonlari oddiy insonlar, qishloq kishilari bo`lib, aynan, ularda musavvir donishmanlikni, ma'naviy poqlikni, yuksak ahloqiy qoidalarni gavdalantiradi. ("Jizzaxlik ayol", 1992; "Nigina" 1993).

Zamondoshlar obrazlari akademik R.Choriyevni ham qiziqtirgan va o`ziga jalb etgan. Ko`p sonli ijodiy safarlar natijasida, musavvirning butun boshli portretlar galereyasi vujudga keladi. Ular orasida "Boysunlik qariya", (1996), "Sayroblik go`zal" (1997) singari o`z halqining eng yaxshi ma'naviy-axloqiy fazilatlarini tarannum etuvchi murakkab kompozitsion yechimdagi portretlari sanab o`tiladi. Rangtasvirchi R. Choriyevning kuchli jihati shundaki, u doimo naturadan ishlaydi.

Ajoyib rangtasvirchi A.Ikromjonovning ilk ishlarida realistik asos kuchli ta'sir ko`rsatadi. Uning portretlari yuksak maxorat va diqqat bilan ishlanganligi, bo`yoqlarning fakturali qo`yilishi, naturani. Hatto fotosuratgacha tahlil etib chizilganligi, shuningdek, obrazning ruhiy to`laqlonligi ("Malika portreti" (1993)) bilan ajralib turadi.

O`z ohanglari va mo`yqalamiga ishonch bilan yondasha olgan R.Xudayberganovning portretlari ham kishini befarq qoldirmaydi ("Xojar xola", 1999). Avvalgi ustalar uslubini qo`llagan holda musavvir hech qanday yordamchi vositalarsiz, to`q fonda portretlar yaratadi-ki, ular qahramon kiyofasini yanada mukammalroq chiqishida yetakchilik qiladi. Uning ajoyib badiiy asarlaridan biri "Navro`z 2001" ko`rgazmasida namoyish etilgan "Bastakor R.Abdullayev portreti"dir.

1990 yillarda portret janrida B.Jalolov faol ijod qildi. Shuni ta'kidlash joizki, realistik chizmalar yaratishda u mislsiz darajaga erishadiki, bu

borada unga hech kim tenglasholmaydi. Oxirgi o`n yillikda yaratilgan "Saudiya Arabiston qiroli Araviy Fahd ibn Abdul Aziz" (1992), "Akademik S.Azimov portreti" (1998) va boshqa polotnolarni musavvirning o`zbek rangtasvirchilar orasida dunyo talablari darajasida yaratgan asarlari sirasiga qo`shish mumkin.

S.Rahmatov shunday rassomlar sirasiga kiradiki, uning ijodida portret asosiy o`rin egallaydi. Oxirgi o`n yilliklarda yaratgan eng yaxshi portretlari qatorida "Yunus Rajabiy portreti" (1993), "GFRning O`zbekistondagi elchisi G.Kun portreti" (1999) alohida ahamiyat kasb etadi.

Keyingi yillar ko`rgazmalarda O`zbekistonning mashhur rangtasvirchi rassomi V.Burmakin portretlari munosib joy oldi. Lekin, musavvirning avvalgi ishlariga qiyoslangan tarzda, 90-yillarda yaratgan portretlarini bir muncha sust ekanligi tanqidchilar tomonidan ta'kidlanadi.

Onalar va bolalar yili munosabati bilan tashkil etilgan "Qo`li guldin o`zbek ayolin" ko`rgazmasiga bir qator ayol portretchi rassomlar: A.Mamatova "Yulduz Usmonova portreti", Sh.Abdullayevaning "O`zbek madonnasi", M.Shuvayevaning "Lola" portreti, Z.Sharipovaning "Avtoportret"lari namoyish etildi.

V.Shevchenko O`zbekistonning chegara himoyachilari turkum - I.Ibrohimov, Sh.Rasulov, R.Shonazarovlar portretlarini yaratadi.

Portretchi rassomlar sonini ta'kidlab o`tganlar bilan chegaralab bo`lmaydi. Ular qatorida o`z matolarida zamondoshlarimiz obrazlarini muxrlangan Y.Tursunnazarov, B.Salomov, I.Baxromov, Ch.Bekmirov, M.Nuriddinov, O.Bakirov, B.Nazarov va boshqalarni sanab o`tish lozim.

Natyurmort

Buyumlarning tinch hayotini, ularning o`ziga xos bo`lgan portretini rassomlar natyurmortda tasvirlaydilar.

Natyurmort - tasviriy san'atning bir janri yoki bu janrda ishlangan asardir. Tasvir ob'ekti hisoblangan kuyilmaning o`zi ham natyurmort hisoblanadi. U faqat jonsiz predmetlardagina emas, balki tabiat shakllaridan ham iborat bo`ladi. Shuning uchun ham ingliz tili mamlakatlarda qabul kilingan **still life** yoki nemischa **stilleben** nomi - "Tinch hayot" ma'nosini beradi.

Natyurmort san'ati janr sifatida Gollandiya XVII asr boshlarida kelib chikkan. Mashhur golland natyurmortlarida hayotning kuvonchlari ochib beriladi.

Ular tamosha qilib turib real mevalar, baliklar, sharbatlarning ta'mini tuyasiz. Rassomlar juda oddiy buyumlarni tasvirlashgan, lekin ular go`zal

va shoirona bo'lgan. Ba'zi rassomlar oddiyroq natyurmortlarni tasvirlashni yoktirishsa, ba'zilari ko'p predmetli natyurmortni chizishgan, boshqalari esa katta xolstlarga qushlar, baliqlar, gullarni chizishgan. (Gollandiyada P.Klaas, V.Xeda, Flandriyada F.Sneyders va boshqalar).

Natyurmortning asosiy motiviga odamlar, hayvonlar, qushlar va hashorotlar qo'shilgan.

Natyurmort janrida ijod qilgan frantsuz rassomi J.Shardenning asarlari kompozitsiyasining mustaqilligi va talabchanligi, koloritning nozikligi, insonparvarligi bilan ajralib turadi.

XIX asrda yashab turli janrlarda ijod etgan buyuk musavvirlar natyurmort ham ishlashgan. Ayniqsa postimpressionistlar ijodida buyumlar mavzusi asosiy mavzulardan biri bo'lgan. (P.Sezann, Van Gog).

XX asr boshlaridan natyurmort janriga turli stilistik yo'nalishlarda ijod qilgan rassomlar ham murojat qilishgan. Ular rang, shakl, faktura va fazoni turli uslubda ishlab ko'rib topishga xarakt qilishgan. Natyurmortlar realistik, dekorativ, kubizm manerasida ham ishlanishi mumkin.

Buyumlarning go'zal dunyosini tasvirlashga juda ko'p rassomlar qiziqishgan.

Rus rassomlaridan P.Konchalovskiy, M.Mashkov, R.Folk, K.Petrov-Vodkin, M.Saryan, Yu.Pimenov va boshqa rassomlarning yaratgan natyurmortlari buyumlarning bor go'zalligini ko'rsatibgina qolmasdan, balki inson dunyosi, uning fikri va hissiyotlarini ham ochib bera olgan. Har bir rassom bu murakkab vazifani hal qilish chun o'ziga xos bo'lgan tasviriy - ifodaviy vositalardan foydalangan. Ba'zi natyurmortlarda odamlar ham qatnashadi. Chunki natyurmortni ko'rgan kishida u yerda xuddi birov birov bo'lgan, lekin chiqib ketgan va xohlagan daqiqada kelib qolishi mumkindek taassurot qoldiradi. Masalan, Yu.Pimenovning "Ko'tish" (1959 y) natyurmortida trubkasi olinib stolga qo'yilgan telefon tasvirlangan, oynadagi yomg'ir tomchilari esa bu qutish daqiqalarini qayg'uli ekanligini bildirib turuvchi tanish tuyg'uni uyg'otadi. Shu rassomning "Aktrisa" nomli natyurmortida esa predmetlar orqali shu kasbning dunyosigina emas, balki shu buyumlar egasining xarakteri ham ochib beriladi.

Ba'zi bir natyurmortlarda esa buyumlar faqat o'zlari haqidagina gapirishadi, ya'ni o'zlarining shakli, rangi, fakturasining go'zalligini ta'kidlashadi.

Natyurmortlardagi buyumlar dunyosi ma'lum bir tarixiy davrning tashqi belgilarini aks ettiradi.

Manzara

Manzara- tasviriyy san'atning janrlaridan biri bo'lib, uning predmeti tabiat va landshaft hisoblanadi. Bu janrda yaratilgan asarlarga ham manzara deyiladi. Manzara dastgoxli rangtasvir va grafikaning an'anaviy janri hisoblanadi. Manzara motivining xarakteridan kelib chikkan holda manzarani qishloq, shahar (shuningdek me'moriy manzarag) sanoat manzarasiga bo'lish mumkin. Shuningdek dengiz tasviri-marina janrini ham manzaraga kiritamiz.

Shu bilan birga manzara tarixiy, qahramonlik, fantastik, lirik, epik xarakterga ega bo'ladi. Masalan I.Levitanning manzaralarini ko'pincha "Kayfiyat manzarasi" deb atashadi. Uning kartinalarida kuvonch, tinchlik, g'am-qayg'u holati va o'zgaruvchan kayfiyat o'z aksini topgan. Shuning uchun ham rassom predmetlarning hajmli shaklini rang dog'lari orqali va detallarni to'liq ishlamasdan, umumlashgan holatda beradi. M.Levitan tomonidan 1895 yilda yaratilgan "Mart" va "Oltin ko'z" asarlari xuddi shunday ishlangan va bu asarlar rus lirik manzarasi rivojlanishida eng yuqori nuqta hisoblanadi.

Rus rassomi M.Shishkin o'z asarlarida rus tabiatining umumlashgan epik obrazini yaratdi va rus manzarasi chuqur mazmunli va demokratik san'at darajasiga ko'tarildi. ("Jo'xorizor"1878 y,). Shishkin polotnolarining kuchi manzarani fotografik aniqlikda olinishida emas, balki asarlarining chuqur mazmunga ega ekanligidadir.

Manzara janrida tabiat ko'rinishi, fasl, vaqt va rassomning maqsadi ifoda qilinadi. Undan tashqari, manzarada chiziladigan narsalar orasidagi masofa, narsalar orasidagi o'lchov nisbatlari va ranglarning bir-biriga bo'lgan munosabatlari tasvirlanadi.

I.I. Levitanning "Oltin kuz" asarini tahlil qilib ko'raylik. Rassom kuz ko'rinishini juda mohirona ifodalagan. Suvda osmondagi bulutlar aks etmoqda. Chap tomondagi tik sohilda oltindek to'q qizil rangli oq qayinlar soyalarini yerga yoyib, qaddini rostlab mag'rur turibdi. Taglarida oltin barglar to'shalgan. Uzoqda ufqqa tomon cho'zilib ketgan bug'doyzor, o'tloqlar, daraxtlar, quyoshli kun, lekin salqin havo sezilib turadi.

Rassom O'.Tansiqboyevning "Jonajon o'lka" nomli asarida vatanimizning ajoyib xushmanzara tabiati tasvirlanadi. Ko'z o'ngimizda uzoqlarga cho'zilib ketgan qorli tog'lar etagida gul terayotgan bolalar, hayot kaynagan kishloq va kishilar mehnati namoyon bo'ladi. Ko'm-ko'k osmonda porlagan sahiy quyosh jozibali manzarani o'zining hayotbaxsh nurlari bilan yoritib turibdi.

Tabiat mazarasini chizishga kirishilganda quyidagi holatlar: tabiiy yorug'likning o'zgarib turishi, ertalabki yorug'da narsalarning cheti tarqalgansimon bo'lib, to'tunga o'ralganga o'xshab ko'rinishi; kechkurun

tinig osmon tagida manzaraning aniq namoyon bo'lishi; Quyosh botish oldidan narsalar soyasining cho'zilishi va yer yuzidagi past-balandliklar aniq hamda yaqqol ko'rinishi hisobga olinishi kerak. Kunduzgi yorug'da esa biz ularni yetarli darajada sezmaymiz.

Tabiat manzarasini chizish uchun ma'lum paytni tanlab olishimiz va shu paytni tanlab olishimiz va shu paytda bizda aks etgan taassurotni esda saqlashimiz zarur. Masalan, narsalar soyalarini turli vaqtda chizsak, chizgan soyalarimiz turlicha yo'nalishda bo'lib, xatolikka yo'l qo'ygan bo'lamiz. Bundan tashqari, narsalarning ma'lum bir vaqtdagi yoritilgan holatini ham esda saqlab qolishimiz kerak. Masalan, biz manzarani havo ochiq paytda ishlay boshlaganimizda osmonda bulut paydo bo'lib narsalarga soya tushadi, natijada ularning yoritilishi o'zgaradi. Demak, havo ochiq paytdagi yorug'likning esda saqlab surat ishlash lozim bo'ladi. Quyoshli kun -manzara ishlashda eng qulay payt hisoblanadi. Bu paytda narsalarning soyasi va yorug'lik deyarli bir hilda saqlanib turadi. Ana shunday kunlarda tush paytida 2-2,5 soat ishlash yaxshi natija beradi.

Dastavval ochiq joydagi, tagidan o'tlar, gullar o'sgan daraxt to'nkasi yoki xarsang toshning rasmi ishlanadi. Bunday sodda narsalarning rasmini ishlaganda ham, albatta, ufq chizigi va perspektiv qisqarish qoidalariga amal qilish lozim. Agar rasm ko'p narsalarni o'z ichiga olsa (ajoyib ko'rinish bo'lishiga qaramasdan) ish ko'payib ketib, uni eplay olmaysiz oqibat natijada ishlangan rasmingiz yomon chiqadi. Rasm ishlanganda narsalarning rangiga, o'zaro farqiga, soyasiga, tuzilishidagi xarakterli tomonlariga diqqat qilishni talab etadi.

Manzara ishlashda yaqin, o'rta va olisdagi narsalarni asosan 3 planga joylashtiriladi. Yaqin plandagi narsalarni aniqroq, olisdagi narsalarni ochroq chiziladi. Manzarada narsalarni, masalan, daraxtlarni bir qatarga joylamay, ularning birini oldinda, ikkinchisini uzoqda ko'rsatib joylansa, rasm chiroyli chiqadi.

Ko'pincha manzara boshqa janrlardagi rangtasvir, grafik, xaykaltaroshlik asarlari uchun fon bo'lib xizmat qiladi. Rassom faqatgina tanlangan manzara motivini ko'chiribgina qolmasdan, balki bu asar orqali o'zining tabiatga bo'lgan munosabatini ochishga harakat qiladi, yuksak emotsional ta'sirchanlikka va fikriy mazmunga ega bo'lgan badiiy asar yaratadi.

Inson tabiat manzarasini juda qadim zamonlardan tasvirlay boshlagan. Manzara elementlarini neolit davridan qadimgi Sharq mamlakatlari, ayniqsa qadimgi Misr va qadimgi Gretsiya san'atida uchratish mumkin.

O`rta asrlarda makbaralar, saroylar, boylarning uylari manzara motivlari bilan bezatilgan. Manzaralar ko`pincha ikona va miniatyuralarda masofani shartli ko`rsatish uchun xizmat qilgan.

Mustaqil janr sifatida manzara XVII asrda shakllangan. Uni golland rangtasvirchilari yaratishgan. XVI asrdayoq rassomlar naturani urgana boshlashgan. (Niderlandiyalik P.Breygel). XVII-XVIII asrlarda manzara janri gullab-yashnadi. (Flandriyalik P.Rubens, Gollandiyadan Rembrandt va I.Reysdal, Frantsiyadan N.Pusin va K.Lorrin). Havo perspektivasi yaratildi. XIX asrga kelib manzara janri ustalarining ijodini (Frantsiyadan K.Koro, Rossiyadan A.A. Ivanov, A.Savrasov, F.Vasilev, I.Shishkin, I.Levitan, V.Serov) Impressionistlar (Frantsiyadan E.Mane, K.Mone, O.Renuar, Rossiyadan K.Korovin, I.Grabar) davom ettirdilar va yorug`lik, havo muhitini o`zgaruvchanligi, tabiatning turli holatlarini va bo`yoq jilvalarining boyligini bo`yoqlar yordamida berish mumkinligini kashf qildilar.

XIX asr oxiri - XX asrda yirik rassomlar (Frantsiyadan P.Sezann, P.Gogen, Van Gog, A.Matiss, Rossiyadan A.Kuindji, N.Rerix, N. Крымов, Armanistondan M. Saren) manzara rangtasvirining emotsional, assotsiativ sifatlarini kengaytirdilar. Shuningdek manzara an'analarini A.Рылов, K.Yuon, A.Ostroumova- Lebedeva, A.Kuprin, P.Konchalovskiy va boshqalar davom ettirdilar.

Mustaqil janr sifatida manzara janri Xitoyda VI asrlardayoq kelib chikkan. Xitoy rassomlarining manzara asarlari tush bilan ipak matoga chizilgan. U juda chuqur falsafiy mazmunga ega bo`lib, xuddi cheksiz masofa, abadiy yangilanib turuvchi tabiatni ko`rsatayotgandek tuyuladi. Rasmlarda tog` panoramasi, suvli ko`l va daryolar tuman tasvirlangan.

Manzaralarda odamlar komatlari va yuksak ma'naviy sifatlarni ko`klarga ko`taruvchi simvolik motivlar (tog` sosnasi, bambuk, yovvoyi olxo`ri) tasvirlangan. Xitoy rangtasviri asosida yapon manzarasi chuqur grafik tasvirlarga ega. (K. Xokusay).

Manzara janri faqatgina tabiatning turli fasllardagi turli-tumanligi va go`zalligi, uning quyosh va oy yorug`ligidagi ko`rinishini tasvirlabgina qolmay, balki hissiyot va kayfiyatni tasvirlaydi. K.Koro, Van Gog, P.Sezann manzaralarida real tabiat tasvirlangani bilan, ularda eng asosiysi rassomning shaxsiy hissiyotlari berilgan bo`ladi. Rassom faqatgina naturani ko`chirmaydi, balki o`zining ichki holatini rangtasvirda beradi, shuning uchun har bir rassomning o`zi sevgan rang munosabatlari, priyomlari mavjuddir.

Animal janri

Ko'pgina rassomlar hayvonlar va qushlarni tasvirlashni yaxshi ko'rishadi. Ba'zi rassomlar o'z ijodlarini shu mavzuga bag'ishlashgan. Ular animal janrida asarlar yaratadilar. Shu janrda ijod qiluvchi rassom animalist rassom deb yuritiladi. Animalist rassom asosiy diqqatni hayvonni badiiy -obrazli xarakteristikasiga qaratadi va shu bilan birga hayvonning anatomik qurilishiga ilmiy jihatdan juda aniq yondashadi. Hayvonot dunyosini tasvirini rangtasvir, xaykaltaroshlik, grafika, dekorativ amaliy san'at va kitob illyustratsiyalarida uchratish mumkin.

Ibtidoiy davr san'ati asarlari-qoya toshlarga ishlangan hayvonlarning asarlari qadimgi davrlar rassomlarining juda o'tkir kuzatuvchi bo'lganligidan guvohlik beradi. Masalan, Altamira (Ispaniya) qoyatoshlariga ishlangan mamontlar, bug'u va bizonlar hajmli qilib xarakterli poza va harakatlarda ishlangan. Ibtidoiy davr mifologik dunyoqarashi bilan mustahkam bog'langan bu san'at tabiat kuchlariga sig'inish (animizm) va hayvonot dunyosiga sig'inish (totemizm)ga asoslangan edi.

Hayvonlar tasviri antik davr san'ati mozaika, tuvakka rasm solish va xaykaltaroshlikda ham uchraydi.

Uyg'onish davrida rassomlar hayvonlarni naturadan qarab chiza boshlaganlar.

Buyuk rassom Dyurer otlar, qushlar va boshqa hayvonlarni rasmini chizishni juda yoqtirgan. Uning ishlari realistik va plastik aniqlikka ega.

Sharq san'atida esa hayvonlar va qushlarni tasvirlashga juda katta e'tibor berishgan. Bu san'atga xos bo'lgan xususiyatlarini ochib berishga intilishidan iboratdir.

Rus rassomlaridan Ye. Lansere, P. Klodt, V. Serov kabi rassomlar hayvonlarning yorqin obrazini yaratishgan. Rossiya xaykaltaroshlari sherlar, ayiq, it, mushuk, ot va sigirlarning aniq tasvirini yaratib shuhrat qozonishgan. Masalan, P.K. Klodtning ot haykallari Sankt - Peterburg shahrining ko'priklarini bezab turibdi.

Taniqli animalist rassomlar V.A. Vatagin, I.S. Yefimov, Ye.I. Charushin, A.M. Laptev asarlari hayvonot dunyosini bilish va tushunishga yorqin misoldir.

Masalan Ye.I. Charushin illyustratsiyalaridagi hayvonlar ta'sirchan va yorqin obrazlarda berilgan. Bu rassomda shakl, rang va fakturani berishining o'ziga xos uslubi shakllangan. Uning qahramonlari juda real ishlangan. Uning har bir illyustratsiyasi bir-biriga o'hshamaydi. Har bir qahramonning o'z ta'sirchan, aniq holat va xarakterda turgan obrazi mavjud.

Tarixiy janr

Qadimgi davrlarda bo`lib o`tgán tarixiy voqealar rassomlarni tarixiy janrda asar yaratishga undaydi. Tasviriy san'atning bu janri katta ahamiyatga ega bo`lgan tarixiy voqea va hodisalarga bag`ishlanadi. Asosan u tarixiy o`tmishga murojat etadi, lekin unda yaqin o`tmishda bo`lib o`tgán va zamondoshlar tomonidan tarixiy ahamiyati tan olingan voqea va xodisalar ham aks ettirilishi mumkin.

Tarixiy janr tasviriy san'atning boshqa janrlari maishiy, portret, manzara janrlari bilan chatishib ketgan. Tarixiy janr asosan batal janri bilan aralashib ketadi. Chunki unda tarixiy janglar, yirik yurishlar va urush davri voqea va hodisalari tasvirlanadi. Xalqning sotsial kurashdagi dramatik to`qnashuvlari tarixiy janrdagi asarlarda o`z aksini topadi.

XVII-XVIII asrlarda tarixiy janr akademizm va klassitsizmga asosiy o`rinlarni egallagan. Bu janrni diniy mifologik va tarixiy syujetlarni haqqoniy aks ettiruvchi yuksak janr sifatida qadrlashgan. Tarixiy - allegorik, ko`p figurali kompozitsiyalarda antik davr qahramonlari va qarama-qarshi kuchlarning o`zaro kurashlari o`z ifodasini topgan. (N.Pussen, D.Velaskes, P.Rubens, Rembrandt).

Rossiyada tarixiy janr XVIII-XIX asrlarda rivojlandi. Tarixiy janr asarlarida 1812 yilgi Vatan urushi voqealari tasvirlangan.

Rus tasviriy san'atida tarixiy janrda asarlar yaratgan buyuk rassomlardan biri bu V. Surikovdir. U o`z asarlarida tarixiy voqealar, qahramonona milliy xarakterni ifodalagan. Uning "Boyar xotin Morozova" (1887 y), "Sibirni Yermak tomonidan zabt etilishi" (1895 y), "Suvorovning Alp tog'laridan oshib o`tishi" (1899 y) nomli asarlari tarixiy janrlarda yaratilgan.

XIX asr oxiri - XX asr boshlarida gumanistik ideallar uchun ko`rashuvchi rassomlar o`z tarixiy asarlarida revolyutsiya voqealarini, fashizmga qarshi kurashni ozodlik harakati voqealarini aks ettirganlar.

Sharq halqlari san'atida miniatyura san'ati asosiy o`rinni egallab, unda faqat dostonlarda aks ettirilgan voqealargina emas balki tarixiy voqealar ham o`z ifodasini topgan. Miniatyura san'atidagi tarixiy janrning eng yaxshi namunasi sifatida Kamoliddin Behzod tomonidan Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asariga ishlangan tasvirlarni aytish mumkin.

Mazkur qo`lyozmadagi Behzod chizgan suratlar turli tarixiy voqealar, jang holatlari, saroydagi qabul marosimi, Samarkanddagi binoqorlik ishlari va boshqa tarixiy voqealarni aks ettiradi. Bulardan birinchi qo`shaloq surat Amir Temurning bog`da o`tkazayotgan qabul marosimini tasvirlaydi.

"Zafarnoma"dagi ikkinchi surat Xiva kal'asining Amir Temur qo`shinlari tomonidan qamal qilinishini tasvirlaydi. Uchinchi suratda Amir

Temur qo'shinlarining Oltin O'rda xoni To'xtamish (1381-1395)ning qo'shinidan qolgan-qutganlarini tor-mor keltirish voqeasi tasvirlanadi. Musavvir Amir Temur qo'shini, uning tuzilishi, qurollari va afzalliklarini bilgan holda, uning har qanday sharoitda ham jang qila olish qobiliyatini ko'rsata olgan.

Keyingi suratlarda Samarqanddagi Amir Temur tashabbusi bilan avj oldirgan binokorlik ishlari tarannum etiladi. Faqatgina shu Behzod asarlari tufayligina asrlar bo'yi jahon xalqlarini o'z muhtashamligi va ulkanligi bilan hayratga solib kelgan me'morchilik obidalarining haqiqiy ijodkorlari ko'z oldimizda namoyon bo'ladi.

Mustaqillikning qo'lga kiritilishi va yangi mafkuraning o'z mavqeiga erishishi natijasi o'laroq, milliy tarix alohida ahamiyat kasb etdi. Davlatimiz ravnaki va mustaqilligiga ulkan hissa qo'shgan O'zbekistonning ko'zga ko'ringan madaniyati va tarix namoyondalari siyosiy unitishdan va yo'qlikdan qayta tug'ilishi bilan san'atda ularning portretlari galeriyasi vujudga keldi.

Zamonaviy hayotda asosiy mavzu bo'lib kelayotgan Amir Temur obrazi, mazkur davr faoliyatlari bu galereyada asosiy o'rinni egallaydi. Buyuk sohibqiron obraziga respublikaning yirik rangtasvirchilari akademiklar M. Nabiyeu va N. Qo'ziboyevlar murojat qildilar. Musavvirlar o'ziga ishongan, jahongir hukmdor obrazini yaratdilar. M. Nabiyeu tomonidan yaratilgan Amir Temur (1999) obrazi o'zining sehrli jozibasi va kuchli ta'siri bilan zamonaviy tarixiy rangtasvirning o'ziga xos mumtoz asariga aylanib, etalon sifatida qabul qilindi.

Temuriylar sulolasining yana bir vakili Zaxiriddin Bobo'r portreti ham shular jumlasidandir. Shuningdek rassom K. Basharovning "Spitamen", Z. Faxriddinovning "Zafar", M. Nuriddinovning "Said Baraka Amir Temurni hokimiyat ramzi - nogora va g'alaba bayrog'i bilan taqdirlamoqda", S. Abdullayevning "Amir Temur, Bibixonim masjidi qurilishida" kabi asarlarini tarixiy janrda yaratilgan eng go'zal asarlardan deyish mumkin.

Tarixiy janrdagi ishlar realistik maktab an'alaridagi singari miniatyura rangtasviri uslubida ham bajarildi. Bu borada G. Kamolov, X. Nazirov, T. Boltaboyevlarning Respublika Oliy Majlisi intereriga rangtasvirda ishlangan turkum asarlarini ko'rsatish mumkin.

O'zbekiston rassomlari bugungi kunda tarixiy xotiralarni tiklash, o'z badiiy merosini qayta mushohada qilish kabi vazifalarni amalga oshirmoqdalar.

Batal janri

Tasviriy san'atning bu janri urush, jang, bosqinchilik va urush davri hayotining epizodlariga bag'ishlanadi.

Batal janri birinchi navbatda rangtasvir uchun xarakterlidir. U tarixiy va mifologik janrning tarkibiy qismi bo'lishi bilan birga, hozirgi davr armiya va flotining hayotini ham tasvirlashi mumkin. Batal janri boshqa janrlarning elementlarini ham o'zida jamlay oladi. Masalan, unda portret, manzara, animal va natyurmort (qurollar va urush davrining boshqa atributlari) janri elementlari ham o'z aksini topishi mumkin.

Batal janrining shakllanishi Uyg'onish davri (Leonardo da Vinchi, Mikelandjelo, Titsian, Tintoretto)dan boshlanib, XVII-XVIII asrlarga kelib gullab yashnadi (D. Velaskes, Rembrandt, N. Pussen, A. Vatto). Ayniqsa XIX asr yarmidagi romantizm davrida urush daxshatlari juda ko'p aks ettirildi. (F. Goyya, T. Jeriko, E. Depakrua). Batalist - rassomlar o'z asarlarida ozodlik kurashi, adolatli urushni, jasorat, g'alabani aks ettirishi bilan birga urushning dahshatlarini, uning oqibatlarini ochib tashlab, la'natlaydilar. (P. Pikasso "Gernika", V. Vereshagin kartinalari, M. Grekov, A. Deyneka, Ye. Monsinko, G. Korjev asarlari va boshqalar).

O'zbekiston tasviriy san'atida batal janri yetakchi o'rin egallaydi. Tarixiy va batal janrida tinmay izlanishlar olib borib, ajoyib asarlar yaratgan rassomlardan biri bu Malik Nabiyevdir. M. Nabiyevning "Qo'zg'olon bostirildi", "Spitamen qo'zgoloni", "Muqanna qo'zg'oloni", "Samarqand qo'zg'oloni" kabi asarlari o'zining mukammalligi, tarixiy jihatdan ishonarliligi bilan ajralib turadi.

Hozirgi davrda rassomlar ijodida ham batal va tarixiy janr asosiy o'rin egallib turibdi. E.Masharipov va A. Aliqulovlarning "Amir Temurning To'xtamishxon ustidan g'alabasi" (1996), Z.Faxriddinovning "Zafar" (1997), M. Nuriddinovning "Said Baraka Amir Temurni hokimiyat ramzinog'ora va g'alaba bayrog'i bilan taqdirlamoqda" singari asarlari bunga misol bo'la oladi. Bu asarlarda rassomlarning kompozitsion yechimga va tarixiy maishiy vositalarga alohida diqqat va bilim bilan yondoshganliklari sezilib turibdi.

Mifologik janr

Afsona, ertak va qadimgi hikoyalar asosidagi syujetlarga ishlangan kartinalar mifologik janrga mansub bo'ladi. Dunyo xalqlarining ertak va afsonalari badiiy ijodning muhim manbai hisoblanadi. Mifologik janr yunon-rim afsonalariga ishonish yo'qolib, ma'naviy - allegorik mazmunga ega bo'lgan xiqoyalarga aylanganidan so'ng kuyiantik va o'rta asr san'atida tugiladi. Afsonaviy janr Uyg'onish davrida shakllanadi va S. Bottichelli, A. Mantenya, Jorjone, Rafael asarlari antik davr afsonalari

asosida yaratiladi. XVII asr va XIX asr boshlarida afsonaviy janr kartinalari haqidagi tasavvur ancha kengayadi. Ular yuksak badiiy idealni ko'rsatishga (N.Pussen, P. Rubens), hayot bilan yaqinlashishga (D. Velaskes, Rembrandt), bayramona go'zallikni yaratishga xizmat qiladi. XIX asrga kelib afsonaviy janr yuqori ideal san'atning normasiga aylanadi (I.Martos xaykallari). XIX-XX asrlarda antik mifologiya asarlari bilan bir qatorda hind afsonalari mavzulari ham ommaviylashib ketadi. XX asr boshlarida simvolizm va modern mifologik janrga qiziqishni kuchaytiradi. (M. Deni, M.Vrubel).

Mifologik janrda juda go'zal kartinalarni yaratgan rassomlardan biri bu V.M. Vasnetsovdur.

U ertak va afsonalar asosidagi syujetlarga juda ko'plab kartinalar yaratgan. Uning dastgohli kartinalarida mifologik mavzu va obrazlar turlicha jaranglagan. Masalan, "Uch bahodir", "Slavyanlarni skivlar bilan jangi" asarlarida qahramonlik aks etsa, "Alyonushka", "Shox Ivan kulrang bo'ri ustida" asarlarida obrazlar shoirona va lirik jaranglaydi. V.M. Vasnetsov milliy ahamiyatga ega bo'lgan badiiy vazifalarni hal qilishga harakat qilgan. V.M. Vasnetsovning "Uch bahodir" asarida hech qanaqa aniq harakat yo'q, lekin undagi ichki kuch va ichki dinamika seziladi. Kartinning chiziqli ritmi o'ta talabchan va monolit, u tasvirni yaxlitlashtira olgan. Kartinning rang gammasi o'ta boy va go'zal palitrasi jarangdor va tiniq, qizil, qora, oq va yashil ranglar kontrastlari juda ta'sirchan chiqqan.

Hozirgi davrda mifologik janr kartinalari turli yo'nalishlarda, Ayniqsa modern va avngard uslubida yaratilyapti. Bu janrda yaratilgan asarlar inson kalbida o'z o'tmishi, vatani va halqiga, uning udumlariga nisbatan mehr- muhabbat uyg'otadi.

Maishiy janr

Kartinalarda faqat tarixiy, qahramonona voqea va hodisalarnigina emas, balki oddiy hayotni ham tasvirlash mumkin. Bunday kartinalar maishiy janr asarlari hisoblanib, ko'pincha ular janrli rangtasvir asarlari deb yuritiladi. Asosan bu voqealar rangtasvir polotnolarida tasvirlanadi, lekin ularni grafikada va xaykaltaroshlikda ham uchratish mumkin.

Rassomlar tomonidan turli davrlarda yaratilgan maishiy voqealar o'sha davrlarda yashagan odamlarning hayoti bilan tanishtiradi. Bu janr XV-XVII asrlarda Yevropa milliy maktablarida gullab yashnadi. Bunga miosl qilib P.Breygelning "Kretyanning to'yi" kartinasini keltirish mumkin. Bu kartinada halq bayramining go'zal va quvnoq sahnalari o'z ifodasini topgan.

Flamand P.Rubens o'zining asarlarida qishloq bayramlarini realistik ravishda tasvirlaydi. Golland rangtasvirchilari (G.Gerborx, Ya.Vermer) jamiyatning turli qatlamlari hayotini mehr - muhabbat bilan tasvirlaganlar. XVIII asr Frantsuz rassomlari A.Vatto, F.Bushe, J.B. Sharden, O.Fragonarlar ham maishiy janrda asarlar yaratganlar.

Keyinchalik rassomlar bo'layotgan voqealarni oddiy qilib tasvirlamasdan uning ichki mohiyatini ochib berishga harakat qila boshladilar.

Jamiyat hayotiga tanqidiy munosabatda qarash frantsuz rassomlari O.Dome, G.Kurbe va rus rangtasvirchilari A.Venetsianov, G. Myasoyedov, V.Perov, I.Repin, P.Fedotov va sayyor rassomlar ijodida o'z aksini topdi. Rus rassomi B. Kustodiyev o'z kartinalarida savdog'arlar hayotini turli qirralari bilan tasvirlagan.

Maishiy janr O'zbekiston rangtasvirchilarining ham kuchli jihatlaridan biri hisobalanadi. O'zbekistonda kuchli realistik maktab tarkib topishi ajoyib rangtasvirchilar sulolasini vujudga keltirdi.

O'zbek tasviriy san'atidagi maishiy janrni eng avvalo rassomlardan L.Bure, A.Isupov, O.Tatevosyan, A.Volkov, I.Kazakov va boshqa rassomlar rivojlantirdilar. Maishiy janrda yaratilgan rangtasvir asarlarida o'zbek halqining hayoti o'ziga xos tarzda tasvirlangan.

Ayniqsa rassom A.Volkov o'z asarlarida milliylik va milliy an'analarni juda katta ehtirom bilan tasvirlagan. Uning asarlaridan "Qizil choyxona", "Choy", "Eski shahar choyxonasi", "Sandalda" kabi asarlari g'oyat go'zal yaratilgan.

Yana bir rassom P.Benkov o'z asarlarida o'zbek halqining hayotini yangi qirralarini ochib berishga harakat qildi. Uning "Buxoro bozori", "Ko'cha arizachisi", "Uzum bozori", "Sabzavot bozori" kabi asarlari o'zida sharq halqlari hayoti, odamlar harakatining turli-tuman ritmini, milliy kiyimlarning go'zalligini, bozorlarning to'qin-sochinligini aks ettirgan.

Rassomlardan M.Nabiyev, T.Oganesov, M.Saidov, R.Axmedov, B.Boboyev, V.Burmakin, J.Izentoyev. A.Ikromjonov, Yu.Taldikin, R.Xudoyberganovlar ham janrli kartina yaratish sohasida mehnat qildilar.

Keyingi davrlarda maishiy, tarixiy va batal janrlari orasidagi chegaralar yo'qolib ketdi. XX asr maishiy janrining rivojlanishi murakkab va turli-tuman yo'ldan ketdi. Bu davr kartinalariga psixologik nyuanslar va o'zgaruvchan voqealar xosdir. Kartinalarda simvolik mazmun ham ochib berilgan (P.Gogen, V.Borisov - Musatov, K.Petrov - Vodkin) shu bilan birga oddiy hayotiy voqealar ham bo'rttirib, qahramonona ko'rinishda beriladi. (B.Ioganson, A.Deyneka, A.Plastov).

Maishiy va tarixiy janrlarda personajlarning o'zaro aloqasi juda muhim bo'lib, obrazlar rang yordamida yaratiladi. Biz avvalo kartinaning syujetiga, nima tasvirlaganiga e'tibor beramiz, keyin esa uning bo'yoqlari, qanday ishlangani va ishlanish uslubiga e'tiborni qaratamiz. Chunki kartinaning kayfiyati, elyutsional ta'siri undagi ranglarning qanday tanlanganiga bog'liq. Kartinaning koloriti quvnoq va g'amgin, tinch va qayg'uli, sirli va aniq bo'lishi mumkin.

RANGNI TUSHUNISH VA UNI QABUL QILISH

Rang simbolikasi

Rangni his qilish - halq badiiy madaniyatini aks ettirishdir. Odamlarda rangni qabul qilish individual xarakterga ega. U odamning jinsi, yoshi, kayfiyati, hayotiy tajribasi va ko'pgina boshqa sabablarga bog'liq bo'ladi. Shu bilan birga turli odamlardagi rangni qabul qilishda ko'pgina umumiylikni topish mumkin.

Rang orqali fikrlash va konstruksiyalash mumkin. Rang predmetning shaklini bera oladi, atrof-muhitni go'zalligini tasvirlaydi, hissiyotlarni, kayfiyatni, aniq emotsional holatni aks ettiradi.

Rang so'zi rangtasvir jarayonini ko'pgina sifatlarini aniqlaydi, shuning uchun ham rang san'atning bu to'rini asosi hisoblanadi. Rangtasvir uchun kerakli rang bo'yoqni palitrada aralashtirish orqali olinadi. Keyin rassom bo'yoqni kartinadagi rang tarkibi kolorit yaratish orqali kartina tekisligida rangga aylantiradi.

Asrlar davomida odamlar rangni turlicha qabul qilishgan. Qadimgi odamlar biz hozir ko'ra oladigan turli ranglarni sezishmagan. U davrlarda avvalambor eng yorqin ranglar - qizil va sariqni, keyinchalik esa ko'k va yashilni ko'ra boshlashgan. Masalan, qadimgi grek rangtasvirchilari faqat to'rt hil rang ishlatishgan: bular qizil, oxra, qora va oq ranglar. Keyinchalik palitradagi ranglar ko'paya borgan, lekin rassomlar juda ham ko'p vaqtlargacha yashil va ko'k rangni ajrata olishmagan, pushti va siyohrang bo'yoqlarni esa keyinchalik ajrata boshlashgan. Lekin bu faqat taxmin xolos.

Umuman olganda dunyoni rang-barang qabul qilish Shimol mamlakatlaridan kelib chiqqan deyish mumkin. Chunki u yerlarda atmosferaning namligi yuqori bo'lganligi uchun rang tonlari bir-biriga yengil kirishib ketgan va rassomlar osmon, yer, dengiz va uzoqlarning boy rang jilvalariga diqqat bilan qaray boshlashgan. Bu keyinchalik Venetsiya, Parij, Amsterdam, Londonda koloritik rangtasvirning tug'ilishiga olib keldi. Eng muhimi rassomlar kartinani ochiq havo (plener) da ishlab boshlashdi. Bu ularning rangni yaxshi ajrata olish qobiliyatini o'stirdi.

Demak, odamlarning rangni qabul qila olishda tabiatning o'zi yordamga kelgan. Tabiatdagi ranglarning bir-biriga mosligi, uning yaxlitligi va uyg'unligi rassomga tabiat hodisalarini kartinaga tushirish yo'llarini izlashda yordam beradi. Rangni qabul qilish ko'p jihatdan rang tonlariga, uning yorqinligi va to'yinganligi darajasiga bog'liq. Rassom ranglarni kartinada ijod mahsuli sifatida qo'yish uchun tez-tez yangi vositalarni, texnikani izlab topadi.

Rang insonni quvontirishi va jahlini chiqarishi, qo'rquv, g'am yoki alam hissini uyg'otishi mumkin. Boshqacha so'z bilan aytganda, rang odamlarga emotsional ta'sir o'tkazadi. Ba'zi ranglar nerv sistemasini tinchlantirsa, ba'zilari aks ta'sir ko'rsatadi. Yashil. osmon rang, ko'k ranglar tinchlantirsa, qizil. Zarg'aldoq, sariq ranglar hissiyotini qo'zg'otadi.

Ranglarning insonga ta'sirini birinchi bo'lib I.Gyote o'rgangan. U shoir sifatida yashil rang sahiylik, tinchlik, ko'zni va qalbni tinchlantiruvchi vosita deb bilgan. Ko'k rang sovuqlik hissini uyg'otishini, qizil rang esa aks ta'sir ko'rsatishini sezib bila olgan. M.Gyote bir hil manzarani yashil, sariq, qizil va boshqa ranglarni shishadan kuzatishni yoqtirgan va bu holatda odamning emotsional holatini o'zgarishini kuzatgan.

Tasviriy faoliyatda qizil rang hissiyotini qo'zg'atuvchi, qizdiruvchi, tiriltiruvchi faol rang sifatida sariq rang esa - issiq, quvnoq, tektiklashtiruvchi, olov sahiy rang sifatida qabul qilinadi. Yashil rang ham xotirjamlik, yoqimli va tinch kayfiyatni yaratadi.

Ko'k rang esa jiddiy, qayg'uli, g'amgin, sentimental va tinch rang sifatida xarakterlanadi. Siyohrang qizil va ko'k ranglarning emotsional ta'sirini birlashtiradi. U bir vaqtning o'zida o'ziga tortuvchi va uzoqlashtiruvchi, hayotga to'lik, shu bilan birga g'am va qayg'uni keltiruvchi rang hisoblanadi.

Ranglarni qabul qilish ko'p jihatdan yorug'likka ham bog'liq bo'ladi. Agar biz qalamtasvirda masofani chiziqli perspektiva yordamida bersak, rangtasvirda esa bu holatni naturani rangli va tonli munosabatlaridagi o'zgarishlar asosida beramiz. Havo perspektivasi qonuniyatlariga ko'ra uzoq masofada turgan to'q rangli predmetlar sovuq tusga, ko'pincha osmonrangga, yorqin ranglar esa issiq tusga kiradi.

Bo'rtgan ranglar qatoriga, asosan issiq ranglar kiradi. Bunday rangli predmetlar o'zlari turgan joyga nisbatan yaqinroqda turganga o'xshab ko'rinadi.

Uzoqlashtiruvchi ranglarga sovuq ranglar kiradi. Sovuq rangli predmetlar esa xuddi uzoqlashganga o'xshab qoladi. Bu bilimlarni ijodiy

qo'llash orqali kartina tekisligida chuqurlikni berish mumkin, yoki aksincha tasvirning biron-bir qismini yaqinlashtirish mumkin.

Buyuk rassom Rembrandt o'zining rangtasvir asarlarida yorug'likni juda muvaffaqiyatli qo'llagan. Uning kartinalari hamma vaqt ichki yorug'lik bilan yoritilgan. Unda tasvirlangan oddiy odamlar xuddi kartinadan nur taralayotganga o'xshab ko'rinadi. Rassomning buyukligi uning insoniyligidadir. U o'zining mo'yqalami bilan yorug'lik olib keladi. Rembrandt asarlaridagi yorug'lik inson qalbini ko'rishga yordam beradi.

Ranglar simvolikasi

Ranglarning yagona simvolik sistemasi hech qachon bo'lmagan, lekin asrlar davomida hamma tushunarli bo'lgan aniq rang simvollari paydo bo'lgan. Qadimdan insonlar ranglarga katta ahamiyat bergan. Quyida biz ba'zi ranglarning simvolikasini ko'rib chikamiz.

Qizil rang - bu olov, issiqlik, quyosh, qonimiz rangi, demak hayot rangi hisoblanadi.

Qadimdan olov inson taqdirida muhim rol o'ynagan. Ibtidoiy davrlarda ham qizil bo'yoq ulug'lik va yorug'likni, shuningdek xavf - xatar belgisini bildirgan.

Svetoforming qizil signali ham to'xtash lozimligini bildiradi. bizning Atrofimizdagi xavf-xatarning rang signallari qizil rangda.

Qizil rang tantanani aks ettiradi, hurmat va ehtiromni bildiradi, shuningdek uni qirollar ranggi deb atashadi. Ba'zi mamlakatlarda hurmatli mehmonlar oyog'i ostiga hurmat belgisi sifatida qizil gilamlar to'shash an'anaga aylangan. Ko'pgina qirollar qizil rangli mantiya osib yurishni ma'kul ko'rishgan, fors shohlari esa oltin qushlar tikilgan qizil kiyim kiyishgan.

Xitoyda - qizil rang Feniks qushi ramzi hisoblanadi. Bu qush o'zini yoqib, keyin kuldanda qaytadan tug'ilish qobiliyatiga ega bo'lgan. Yaponiyada esa quyoshga sig'inishlari sababli, qizil rang hosil va to'qlik keltiruvchi quyosh rangi hisoblangan. Yaponlar qizil rang yovuz kuchlar va falokatdan, kasallik va baxtsizlikdan asrashga ishonishadi. Yaponiyaning davlat bayrog'ida quyoshning qizil halqasi tasvirlangan.

Qizil - bayroqlar rangi. Qizil rangdagi havo sharlari va bayroqchalari bayram kayfiyatini yaratadi.

Rus halqining madaniyatida qizil rang xavf-xatardan saqlovchi rang hisoblangan. Dehqonlarning kiyimlari ho'jayini yovuz kuchlardan saqlovchi qizil iplar bilan tikilgan. Shuningdek qizil rang sevgi - muhabbat ramzidir. Qizil atirgullarni sevgi belgisi sifatida taqdim qilishadi.

**Zarg`aldoq rang** ham quyosh rangi sanaladi. Bu muvaffaqiyat va zafar keltiruvchi quvnoq rang. Qadimda cho`pon va dehqonlarning hayoti tabiat kuchlariga, asosan quyoshga bog`liq bo`lgan. Afsonalardagi barcha quyosh xudolari oltinrang kiyimlar kiyib, oltin aravada yurishadi.

Tabiatda zarg`aldoq ranglar juda kam. Yo`l ishchilarining kiyimlari ham zargaldoq rangda bo`ladi, chunki zargaldoq rang uzoqdan ko`zga yaxshi tashlanadi. Bu esa yo`ldagi har hil halokatlarning oldini oladi. Birinchi kosmonavtlarning kiyimlari ham zarg`aldoq rangda bo`lgan, chunki shunda ular yerga qo`nganidan so`ng topish osonroq bo`lgan.

Sariq rang ko`pgina tuslarga ega. Quyosh yorug`ligining rangi sariq rangga mos keladi. Qadimgi davrlardan sariq rang ilohiy va tilla rang hisoblangan.

Bundan tashqari yorqin va tiniq sariq rang yuqori ijodiy yuksaklik va haqiqat hissini beradi. Avstraliyaning yerli halqi uchun esa sariq rang hayot rangi hisoblanadi. Shuning uchun ham avstraliya bayrog`ining o`rtasida sariq rangli aylana joylashgan. Shu bilan birga turli halqlar madaniyatida sariq rang sahiylik, qo`rkoqlik va qo`rquvni bildiradi.

Ko`pgina rassomlarning kartinalarida Iuda sariq rangli kiyimda tasvirlangan, chunki u Iisusga sotqinlik qilgan.

Ko`pincha sariq rangli gullarni o`zlari yoqtirmaydigan odamlarga sovg`a qilishgan.

Yashil rang - tabiat, hayot, abadiylik rangi. Bu Yerdagi hayotni ularsiz tasvavvur qilib bo`lmaydigan yashil o`simliklar (yaproqlar, o`t-o`lanlar, shoxlar va hokazo) dunyosi. Yashil - yangilanish, tug`ilish, yoshlik, usmirlik, umidlar ramzi. Yashil rangni ekologik tashkilotlar o`zlarining simvoli sifatida qabul qilishgan. Masalan Grinpis (inglizchadan "Yashil") halqaro harakati tabiat, o`rmonlar, dengizlarni saqlab, kelajak avlodlarga yetkazish uchun harakat qilishadi.

**Osmon rang va ko`k rangi** - osmon va suv, muomala va hissiyot rangi hisoblanadi. Osmonrang tonlar yengillik, tozalik, salkinlik hissiyotini uygotadi. Ko`k rang abadiylik va turg`unlik, sir va haqiqatni bildiradi.

Siyohrang - faylasuflar va shoirlar, haqiqatni tushunish rangi. Chiroyli va toza siyohrang insonning intellektual qobiliyatlari bilan bog`liq.

Oq rang - tozalik, mayinlik va haqiqat rangi. Shuning uchun ham ko`pgina mamlakatlarda kelinlar oq rangli libos kiyishadi. Ko`pgina Xitoy, Osiyo va Afrikaning issiq mamlakatlarida oq rang motamni bildiradi. slavyanlar vafot etgan odamlarga oq kiyim kiygizishadi.

Qora rang - motam va qayg`u rangi. Yevropa mamlakatlarida motam marosimlarida qora kiyim kiyiladi. Bundan tashqari qora rang tantanavorlik va talabchanlikni ham bildiradi. qora rangli kuylaklar ishga

yoki tantanali uchrashuvlarda kiyiladi. Masalan, simfonik orkestr dirijyori albatta qora frak kiyishi lozim.

An'ana va bayramlarda rangning roli juda katta. Turli halqlarda bitta rangga turlicha ta'rif berilishi mumkin. Hatto zamonaviy meditsinada qadimgi tabobat asosida turli kasalliklarni rang bilan davolashadi.

Tasviriy san'atda asarning fikriy-obrazli mazmunini ochib berishda rang muhim rol o'ynaydi. Buni qizil rang misolida ko'rib chiqamiz. Bu juda ham mazmunli, sirli va ajoyib rang! Yuqorida aytib o'tganimizdek qizil rang quvonch va qayg'u, kurash va g'alaba, urush va sevgini, hayot va o'limni, olov va yorug'likni bildiradi.

XVIII asr rangtasvirida qizil rang boylik, aristokratizmni bildirgan, faqat ayollar va bolalar portretlarida sevgi va qalb go'zalligini bildiradi.

XIX asrning birinchi yarmidagi romantik rangtasvirda qizil rang ilohiy sevgini emas, balki haqiqiy sevgini aks ettiradi.

K. Bryullovning "Pompeyaning so'nggi kuni" nomli asarida qizil rang ko'pgina insonlarning hayotini olib ketgan falokatni ko'rsata olgan. XIX - XX asrlarga kelib qizil rang revolyutsiya rangi hisoblangan. Petrov - Vodkinning "Qizil otni cho'miltirish" nomli asari yaqinlashib kelayotgan qonli voqea - urush va revolyutsiyani aks ettirgan. Yangi davr mazmun mohiyatini aks ettirishning simvoli sifatida Malevichning "Qizil kvadrat" kartinasini olish mumkin.

Ulug' Vatan urushi davrida qizil rang qahramonlik rangi sifatida g'alabaga chaqirgan. Masalan, "Ona Vatan chorlaydi!" nomli plakatni bunga misol qilish mumkin.

XX asr rangtasviri o'zida barcha badiiy oqim va yo'nalishlarni mujassam etgan bo'lib, ranglarning ko'p qirraligini an'anaviy va yangi vositalar orqali ochishga harakat qilmoqda.

Rang va san'atdagi sintez

Rangning sehrli kuchini yana bir qirrasini ko'rib chiqamiz. U turli san'atlarning o'zaro aloqasidan paydo bo'ladi.

Guruhlar ichidagi san'at ham birlashishi mumkin. Bu plastik san'at bilan vaqtinchalik san'atning birlashishidir. Plastik san'at guruhidagi sintez me'morchilik asosida amalga oshadi. U ko'pincha rangtasvir, grafika, amaliy san'at yoki dizayn asarini birlashtiradi.

Turli guruhlarga kiruvchi san'atlar orasida ham sintez bo'lishi mumkin. Bunga bir necha namunalar keltiramiz. Masalan, tasviriy san'at hayotning turli tuman ko'rinishlarini aks ettirishi bilan birga, musiqa bilan birlashishga intilgan.

Musiqaning rangtasvir, grafika va xaykaltaroshlik san'atiga ta'siri musiqani his qilishning turli shakllarining (she'r yozish, musiqa tinglash, ijro etish) rassomlarga ilhom baxsh etib, asar yaratish uchun mavzu berishidan boshlangan. Qadimgi davrlarda yaratilgan tasvirlar va bo`rtma tasvirlarda turli urf-odat va an'analar, shoxlarning ziyofatlari va bayramlari aks bo`lib, unda musiqachilar ham tasvirlangan.

Qadimgi Gretsiya san'atida ham teatr tomoshalari va sport musobaqalarida musiqa chalayotgan musiqachilarni tasvirini uchratish mumkin. Bunday kartinalarni faqatgina relief yoki binolarga chizilgan tasvirlardagina emas, balki tuvaklarga ishlangan rasmlarda ham uchratish mumkin.

Gotik soborda o`tkaziladigan marosimlar odamlarda juda kuchli tassurot qoldirgan. Marosimda ijro etiladigan xor va organning ovozi rangli vitrajlardan o`tuvchi yorug`lik bilan garmonik munosabatda bo`lgan. Bularning hammasi badiiy yaxlitlikni tashkil qilgan.

O`rta asrlarda va Uyg`onish davrida rangtasvir va xaykaltaroshlikda ko`pincha kuylayotgan va nay chalayotgan farishtalarni, bayramlardagi halq kushikchilari va musikachilarini, raqsga tushayotgan yoki volynka, skripka, klavesin, violada musiqa chalayotgan odamlarini tasvirlaganlar.

Qadimgi davrlardan musiqa homiysi Muzaning allegorik tasviri qandaydir musiqa asbobi bilan tasvirlangan.

Musiqa va rangtasvir eng avvalo fikrlar, obrazlar, dramaturgiya, hissiyotlarning mazmunini birlashtiradi. Bundan tashqari kompozitsiya, ritm, garmoniya, dinamika, bo`yoq kabi vositalar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada har ikkala san'atning sintezi hosil bo`ladi. San'atdagi xaqiqiy sintez chin mu'jizani yarata oladi.

XIX - XX asrlarga kelib rangtasvirda "musiqa" tendentsiyasi rivoj topdi. V.M. Vasnetsov shunday degan edi. "Mening kartinalarimda hammavaqt musiqa his kilinishini xohlar edim". Rassom A.Savrasov o`z kartinalarida rus tabiatini musiqasini his qilib, tasvirlab bera oldi.

Masalan, uning "Qora qarg`alar uchib keldi" nomli asarida bahor musiqasini his qilish mumkin. Unda tomchilar jarangi, suvning shildirashi, qayinlar shoxlarining shovillashi, qarg`alarning g`ovur-g`uvo`rini eshitish mumkin.

Rassomlardan M.Vrubel, M.Chyurlenislar o`z kartinalarida rang va tovush orasidagi o`zaro uyg`unlikni bera olgan. M. Chyurlenis o`z kartinalariga "Prelyud", "Sonata" kabi nomlar bergan.

Chyurlenisning obrazli dunyosi bu orzular, uyg`unlik, fantastikaning go`zal qorishmasi hisoblanadi. Uning "Bahor sonatasi", "Yoz sonatasi", "Quyosh sonatasi", "Yulduzli sonata", "Ilon sonatasi", "Piramida

sonatasi", kabi asarlari mavjud. Bu har bir sonataning bo`limlari musiqa terminlari (Allegro, Andante, Scherzo, Finale) bilan nomlangan. Har bir kartinada aniq kayfiyat, lirik hissiyot hukm suradi. Bu kartinalarda ritm katta rol o`ynagan. Masalan, "Dengiz sonatasi" turli - tuman ritmlarga ega. Unda tulkinlar, kemalar, suvlar, qirg`oqlar ritmi mavjud.

Kompozitor A.N. Skryabin o`z asarlarini rangni yorug`lik bilan hamkorlikda toshoshabinga yetkazgan. Musiqa va rangli yorug`lik yaxlit obraz yaratgan.

XX asrga kelib musiqa, rang va yorug`likning sintezi fikri juda keng tarkaldi. Masalan, dunyoning ko`pgina shaharlarida kuylovchi, rangli musiqali fontanlar qurilgan. Unda musiqa, suv ritmi va rang bir-birini to`ldiradi. Musiqasiz bu san'at asari o`zining obrazli ahamiyatini yo`qotadi.

Avangard yo`nalishdagi bu yangi shakllar rassom va tomoshabinni o`zaro dialogi va aloqasiga asoslangan.

Tayanch so`zlar

Monumental rangtasvir, dastgohli rangtasvir, miniatyura, dekorativ rangtasvir, dekorativ naqsh, kompozitsiya, rang garmoniyasi, kolorit.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Rangtasvirning asosiy xususiyati nimalardan iborat?
2. Rangtasvir turlarining nomini ayting. Har biri to`g`risida qisqacha gapirib bering.
3. Texnik usullari va foydalaniladigan materiallariga qarab rangtasvirni qanday turlarga ajratish mumkin?
4. Antik davr rangtasvirining asosiy belgilarini ayting. Uning vazifasi nimalardan iborat edi?
5. O`rta asr rangtasvirining mazmuni haqida gapirib bering?
6. Uyg`onish davri rassomlari qanday asarlar yaratgan? O`sha davr rangtasvir asarlarining markazida nimalar turgan?
7. XVII-XVIII asrlar Yevropa san'atidagi turli rangtasvir sistemasiga xarakteristika bering.
8. XIX asr jamiyat hayotida rangtasvir qanday rol uynagan?
9. Impressionistlarning rangtasvir sistemasining o`ziga xos xususiyatlarini gapirib bering?
10. Xaykaltaroshlikda impressionistik belgilar bo`lishi mumkinmi?
11. Rangtasvirdagi qanday zamonaviy oqim va yo`nalishlarni bilasiz?
12. Natyurmortni rangtasvir, grafika va xaykaltaroshlikda tasvirlash mumkinmi?
13. Portret rangtasvirining turlari haqida gapirib bering, misollar keltiring.

14. Manzaraning qanday turlarini bilasiz?

15. San'atning kaysi turlarida hayvonot dunyosini uchratish mumkin?

5-MA`RUZA

RANGTASVIRDA KOMPOZITSIYA

- **Kompozitsiya tushunchasi haqida**
- **Kompozitsiyaning asosiy qonunlari**
- **Kompozitsiyaning qoidalari, priyomlari va vositalari**

Adabiyotlar:

1. Н.Н. Ростовцев, С.Е. Игнатьев, Е.В. Шорохов. "Рисунок. Живопись. Композиция" Москва просвещение-1989.
2. С.М. Даниэль. "Картина классической эпохи" искусство. Ленинградское отделение 1986.
3. С.М. Даниэль. "Искусство видеть" Искусство Ленинградское отд. 1990.
4. Школа изобразительного искусства 3-выпуск. Москва. Изобразительное искусство-1989.
5. Е.В. Шорохов "Основы композиции" Издательство "Просвещение", 1979 г.
6. Н.М. Сокольникова "Изобразительное искусство и методика его преподавание в начальной школе". Москва "ACADEMIA" 1999 г.
7. Яблонский В.А. "Оборудование кабинета рисования и основы композиции" М: 1983.

Kompozitsiya tushunchasi haqida

Tasviriy san'atda kompozitsiya asarning fikriy- g'oyaviy mazmunini juda aniq va ishonarli qilib berish zarurligi bilan bog'liqdir. Kompozitsiyaning asosiy maqsadi - badiiy obraz yaratishdan iboratdir. Turli davrlar va turli - tuman yo'nalishlarda yaratilgan kartinalar o'zining aniq kompozitsion tuzilishiga ko'ra juda yaxshi taassurot qoldiradi.

Haqiqatan ham Ya. Vermeerning "Xat ushlagan qiz", Katta Piter Breygelning "Dehqonlar raqsi", A.A. Ivanovning "Iso Masihning xalqqa ko'rinishi", K. Petrov-Vodkinning "Qirg'oq", V. Surikovning "Boyor xotin Morozova", R. Ahmedovning "Onalik. Tong", A. Abdullayevning "Abror Hidoyatov Otello rovida" kabi kartinalarida biron-bir narsani, masalan, xolst o'lchamini, to'q va och dog'lar munosabatini, figuralar sonini, ufq chizig'i balandligini va hokazolarni, o'zgartirsak kompozitsiyaning yaxlitligi va qismlarining muvozanati buzilib ketadi.

Shunday qilib, kompozitsiyaning tugallangan yaxlitligini aniqlab beruvchi quyidagi sharoitlarni ajratib ko'rsatish mumkin: asarning biror-bir qismi uning yaxlitligiga zarar yetkazmasdan o'rin almashtirishi mumkin emas; biror-bir yangi element yaxlitlikka zarar yetkazmasdan qo'shilishi mumkin emas.

Shuning uchun ham namuna sifatida turli yo'nalishlarda yaratilgan asar olinganligi bejiz emas. Tugallangan asarga o'zgarish kiritish zarurati tug'ilmasa, demak asar kompozitsiyasi juda to'g'ri qurilgan hisoblanadi.

Kompozitsiya turli qismlarni biron-bir fikriy - g'oyaviy mazmunga moslab tuzish, biriktirish va joylashtirishdir. Tasviriy san'atdagi kompozitsiya - bu badiiy asarni uning mazmuni, xarakterli va maqsadiga asosan tuzishdan iboratdir.

"Kompozitsiya" so'zi tasviriy san'atda termin sifatida Uyg'onish davridan boshlab ishlatilib kelinadi.

Asarni tushunish va uni qabul qilish uni kompozitsiyasiga bog'liq bo'ladi. Badiiy faoliyatda asar yaratish jarayonini kompozitsiya tuzish deb atash mumkin.

Kompozitsiya xuddi daraxt tanasiga o'xshab tasviriy shaklning ildizi va shoxlarini organik bog'laydi, uning elemnetlarini bir-biriga bo'ysundirib beradi. Demak, tasvirlash bu qismlar orasida munosabat o'rnatish, ularni bir butun qilib bog'lash va umumlashtirishdir. Shu bilan birga kompozitsiya asarda qo'llanilgan rasm, rang va syujetni birlashtirib, ularning mazmun va mohiyatini ochib beradi. Shuningdek kompozitsiya tasviriy savodxonlikning eng asosiy elementini belgilaydi.

Tasviriy san'atda mustaqil ijod aniq bilimlar asosida paydo bo'ladi. Asrlar davomida rassomlar juda ham ta'sirchan bo'lgan kompozitsiya sxemalarini izlashgan. Shu tajribalardan ma'lumki tasvirdagi eng muhim syujetning elementlari tasodifan joylashmaydi, balki o'ylab tuziladi.

Unda oddiy geometrik figuralar (uchburchak, piramida, aylana, aval, kvadrat, to'g'rito'rtburchak) hosil qilinadi.

Bunga misol qilib N.Pussenning "Arkad cho'ponlari" (kvadrat) kartinasini, Leonardo da Vinchining "Qoyadagi Madonna" (piramida), Yan Van Eykning "Kantsler Madonnasi" (to'g'ri to'rtburchak), K.D. Fridrixning "Qoyali Qirg'oq" (aylana), P. Sezanning "Karta o'ynovchilar" (kvadrat), A.Vattoning "Sevgi gammasi" (uchburchaklik), A.Matissning "Raqs" (aval) asarini keltirish mumkin.

Kompozitsiyada harakatsiz, turg'un obrazli berish uchun, yopiq statik kompozitsiya tuzish zarur bo'ladi. Chiziqlar asosan markazga yo'naltiriladi. Berilgan vazifa simmetriyani hisobga olgan holda aylana,

oval, kvadrat, to'g'ri to'rtburchak shaklida kompozitsiya qurish orqali hal qilinadi.

Agar panorama ko'rinishidagi manzara qurish zarur bo'lsa, uni chekkalarini biron-bir daraxt yoki bino bilan to'ldirish shart emas, yaxshisi uni ramkaning chekkalariga tomon ketuvchi qilib tuzish zarur. Bu ochiq kompozitsiya deb ataladi. Undagi chiziqlar markazdan yo'naladi. Agar uzoqdagi ko'rinib turuvchi ufqning oldidan biron - bir daraxt yoki predmetni joylashtirsak kompozitsiya juda ta'sirchan chiqadi.

Kartinalarda qiziq kompozitsion topilmalar juda ko'p uchraydi. Kompozitsiya fakatgina uchburchak, aylana, oval va boshqa geometrik shakllardan emas, balki bir necha hil shakllar orkali ham berilishi va bir kartinaning o'zida boshqa hil ham kompozitsion sxemani berish mumkin. Masalan, kartinadagi voqealarning birligi kompozitsiyani shartli triptix printsipi asosida qurish imkonini beradi.

Bunday holatda asosiy figura yoki asosiy voqeaning o'ng va chap tomonidan unga bog'lik bo'lgan guruhlar joylashtiriladi. Bunga misol qilib Bottichellining "Veneraning tug'ilishi" asarini keltirish mumkin.

Bu kartinaning markazida hozirgina dengizdan tug'ilgan va dengiz chig'anog'ida turgan Venera tasvirlangan, chap tomonda dengiz tomondan unga qarab uchib kelayotgan va gullar ekayotgan Zefir tasvirlangan. O'ng tomonda unga qarab kelayotgan va simmetrik joylashtirilgan nimfa tasvirlangan. Qo'lida Veneraning ustini yopish uchun pushtirang yopinchoq ushlab turibdi. Chekkadagi profil figuralar tamoshabinga qarab turgan asosiy obrazga yo'naltirilgan. Dengizdan tug'ilgan sevgi xudosi - kompozitsiyaning asosiy mazmuni hisoblanadi.

Kartina yopiq kompozitsiya uslubida qurilgan. Figuralar bitta frontal tekislikda joylashgan bo'lib, oval shakliga joylashtirilgan.

Murakkab dinamik kompozitsiyalarda harakatning turli shakllari qo'shib keladi. Bunday holatda figuralar bir-birini to'sib qolmasligi uchun yuqori nuqtadan qarab tasvirlash tavsiya qilinadi.

Tintoretto o'zining "Sirli oqshom" asarini xuddi shu uslubda yaratgan. Lekin bulardan kompozitsion sxemalarga katta e'tibor berish zarur degan fikr kelib chiqmasligi kerak. Rassom asar yaratar ekan eng avvalo kartinaning mazmun-mohiyatini o'ylab ko'rib obraz yaratishi lozim.

Kompozitsiya vositalari yordamida oralig'ini yillar, asrlar ajratgan voqea va hodisalarni ham bir sathda joylashtirish mumkin. Bu usullardan qadimgi rusda ikonaga rasm soluvchi rassomlar keng foydalanishgan. Masalan, ular uch yarusli kompozitsiyadan foydalanishgan, unda xuddi uch hil kartina ketma-ket joylashganga o'hshaydi, lekin shu bilan birga ular bir yaxlit kompozitsiyani tashkil qiladi. Ularda turli davrlar aks etadi.

Kompozitsiyaning yana bir keng tarqalgan turlaridan biri bu turli davr va turli joylarda bo`lib o`tayotgan voqealarni yaxlit qilib tasvirlashdir. Bunday tasvirlarda asosiy obraz yirik qilib o`rtada joylashtiriladi, kichikroq tasvirlar esa uning chekkalariga joylashtiriladi.

Bunday misollarni kitob grafikasi, xalq amaliy san'ati, ikona rasmlari va san'atning boshqa turlarida uchratish mumkin.

Biz muntazam o`zgarib turuvchi dunyoda ishlayapmiz.

Kartinada vaqtni harakatini berish orqali tasvirlash mumkin. Rangtasvir, freska, miniatyurada harakat syujetning holatiga qarab qabul qilinadi. Inson xarakterli va voqealarning chuqurligi kartinadagi aniq harakatda yorqin namoyon bo`ladi. Hattoki ba'zi rassomlar portret, natyurmort va manzarada ham tasvirni dinamika bilan to`ldirishga harakat qilishadi. Bunday asarlarga qarab, hozir nima bo`lgani, keyinroq nima bo`lishini tasavvur qilish mumkin. Syujetning dinamikligi qandaydir ob'ektlarning joylashishidagina emas, balki ularning ichki holatini aks ettirishidan ham kelib chiqishi mumkin. Harakat aks etgan kompozitsiya dinamik kompozitsiya deyiladi.

Kompozitsiya har doim rassom oldiga murakkab vazifalarni qo`yadi. Ular aniq, original va takrorlanmas qilib hal qilishi lozim.

Kompozitsiyaning asosiy qonunlari

Kompozitsiyaning asosan to`rtta qonuni mavjud: yaxlitlik qonuni, tipiklashtirish qonuni, qarama-qarshi munosabatlar (kontrast) qonuni, kompozitsiyaning barcha vositalarining fikriy mazmuniga bog`liqligi qonuni.

Yaxlitlik qonuni

Kompozitsiyaning birinchi qonuni asarning yaxlitligi qonuni hisoblanadi. Badiiy asarning qonunan qurilgan yaxlitligini kompozitsiya aniqlab beradi. Kompozitsiyaning barcha unsurlari rassomning mantiqiy o`y-fikrlarini birlashtirgan holda joylashadi. Biz buyumni yoki asarni kuzatar ekanmiz, avvalo uning umumiy ko`rinishiga e'tibor beramiz va bo`laklarni bir-biriga taqqoslaymiz. Demak, asarning bir butunligi (yaxlitligi) kompozitsiyani tashkil etadigan barcha qismlarining o`zaro bog`liqligidir. Unsurlarning uyg`unligi o`zida kompozitsiyaning xususiyatlarini mujassamlashtiradi.

Yaxlitlik tushunchasi kompozitsiya unsurlarining bir-biriga bevosita bo`ysunishi kabi tushunchalar bilan bog`liqdir.

Bu qonun badiiy tasvirning hamma turlarining asosiy qonuni hisoblanadi. Yaxlitlik qonunini qo`llamasdan turib chizish ham, naturadan

ishlash ham mumkin emas. Shakl ham, rang ham o'z-o'zicha paydo bo'lmaydi, balki ular butunlik bilan munosabatda, butunning qismi sifatida ko'rinadi.

Kartinada chuqur o'ylanmagan konstruktiv fikr bo'lmasa, bo'laklar xuddi yopishtirib ishlanganday bo'ladi. Bunday holatda biz faqat alohida figuralarning o'zinigina eslab qolamiz. Asarda butunlik bo'lmaydi.

Rassomlar kompozitsiyaning konstruktiv- fikriy tuzilishini topish uchun turli usullardan foydalanishadi.

Ba'zi rassomlar kompozitsiyani tartib bilan o'ylab topadi, ba'zilari esa oldin tasavvuriga nima kelsa o'shani tartibsiz chizib tashlaydi, keyin esa undan yo'l kursatuvchi konstruktiv fikr qidiradi.

Mukammal kompozitsiyani yaratish rassom uchun murakkab yo'l hisoblanadi. Shuning uchun ham mukammal yaratilgan kompozitsiyadagi bitta detalni olsak ham uning yaxlitligiga zarar yetadi. Bunday kompozitsiyaning barcha unsurlarining aloqasi aniq va mazmundor bo'lganligidan unga qo'shimchalar kiritib va o'zgartirib bo'lmaydi.

Kompozitsiyaning barcha unsurlarining o'zaro aloqasi fakatgina mantiqan emas, balki uyg'unlik yaratuvchi emotsional estetik sifatlarga ega.

Kompozitsiyaning yaxlitligi, aloqasi va bir-biriga bog'liqligi muammosi kompozitsiya elementlarining takrorlanmasligi, turli-tumanligi vazifasi bilan uzilmas aloqadadir. Kompozitsiyada hech narsa takrorlanmasligi kerak. Uning kattaligi, dog'i, intervallari, tipi, jesti ya'ni harakat belgisi ham takrorlanmasligi kerak. Ularning hammasi bir butun dog' yoki siluetga birlashishi o'zbek rassomlari Abdulhak Abdullayev, Malik Nabiye'v portretlari, rus rassomlaridan M.Grekov, Surikov va Repin asarlarini olishimiz mumkin. Ko'pgina rassomlar o'zlarining ko'p figurali asarlarini yaratib, ko'p detallarini takrorlanmasligiga erishishgan.

Tipiklashtirish qonuni (hayotiylik qonuni)

Kompozitsiyadagi tipiklashtirish qonuni uchta asosiy belgilari bilan xarakterlanadi.

Birinchi belgi - kompozitsiyadagi berilayotgan voqea va xarakterlarning tipikligi. Bu qonunning asosida xarakter orqali tipikligi berilgan badiiy asar yaratishdir. Bunga misol qilib A.K. Savrasovning "Qora qarg'alar uchib keldi". I.I. Levitanning "Qaynizor" kabi asarlarini olish mumkin. Bu asarlar juda mazmundor, qiziqarli, go'zal bo'lishi bilan birga, rus tabiatining tipik obrazini ochib beradi.

Tipiklashtirish qonunining ikkinchi belgisi san'at asarida harakatni berish, vaqtni ko'rsatib bera olishdir.

San'atning tomosha qiluvchi, sintetik turlaridan (teatr, kinematograf) farqli ravishda tasviriyl san'at syujetning rivojlanishidagi faqat bitta momentni. Hodisani o'zgarlas holatda tasvirlab beradi. Shuning uchun ham biz tasviriyl san'atda harakatni berish to'g'risida gapirganimizda, harakatni his qilishni nazarda tutamiz.

Asarda harakatni aniq tasvirlash uchun tasvirlanayotgan voqeani kulminatsion nuqtasini topish, ya'ni oldingi harakatning belgilarini va keyingi bo'lajak voqealarni his qilish va tasvirlash lozim. Asarda qonuning bu belgilarini bera olmaslik kompozitsiyaning qotib qolishiga olib keladi. Bunda hattoki dinamik holatda tursa ham harakatni faqat tashqi ko'rinishi tasvirlanadi.

Mana shuning uchun ham rassom hayotini harakatda. Yangining tuzilishi jarayonida qura olishi juda muhim. Ko'p figurali kompozitsiyaga nisbatan, bir figurali kompozitsiyada harakatni berish juda qiyin.

Repinning "Kutmagan edilar" nomli asarida bir necha figura qatnashadi. Bu asarni tomosha qilgan kishi faqat tasvirlangan vaqtini emas, balki surgundan qaytgan kishi kirmasidan oldin ular nima ish qilib va qanday holatda o'tirganini ham tasavvur qila oladi. Uning paydo bo'lishi holati hozirgi holat sifatida his qilinadi. Chunki tasvirdagi boshqa barcha personajlar holatida oldingi harakat izlari saqlanib qolgan. Unda qari ona kresloni surgan holatda o'g'liga intilgani, xotini esa royal chalishdan to'htab, o'girilib qarab turgani tasvirlangan.

Keyingi harakatda esa tasvirlanmagan bo'lsa ham quvnoq shovqin-suronni, savol-javobni va quvonch ko'z yoshlarini his qilish mumkin. Bu asarda voqeaning kulminatsion nuqtasi aniq ko'rinib turibdi. Unda vaqt va harakat juda muvaffaqiyatli berilgani uchun ham asar juda hayotiy chiqqan.

Rassom Yu.I. Pimenov o'zining "Yangi Moskva va Kechagi ko'chadagi to'y" nomli asarlarida ham zamonaviy shaharni harakatda bera olish. Uni ko'rgan tomoshabin voqealar xuddi ko'z oldida bo'lib turgandek his qilinadi.

Tipiklashtirish qonuning uchinchi belgisi uning yangiligidir.

Realistik san'at hayotni faqat haqiqiy holatda tasvirlash bilan birga, rassomning oddiy kundalik hayotdan zavqlanishini, uni estetik his qilishni ham ko'rsatib bera oladi.

Tasvirlanayotgan materialni estetik jihatdan o'zlashtirish - san'atning spetsifik xususiyatlaridan biridir. Bu estetik qarashlarsiz u o'ziga-o'zi qarshi chiqadi. Demak badiiy obraz o'zida estetik sifatlarni namoyon qilishi va kompozitsion yechimda yangilik yaratishi zarur. Haqiqatan ham biz Mikelandjelo, Titsian, Rembrandt. A.A.Deyneka, A.A.Plastov, o'zbek

rassomlaridan R.Ahmedov, O'.Tansiqboyev asarlarida biz dunyoni juda go'zal holatda ko'ramiz va his qilamiz.

Qarama-qarshi munosabatlar (kontrast) qonuni

Kompozitsiyaning yana bir asosiy qonunlaridan biri bu qarama-qarshi munosabatlar (kontrast) qonunidir. Qarama-qarshi munosabatlar kompozitsiyaning ta'sirchan kuchini ko'rsatib beradi. Kompozitsiyada qarama-qarshi munosabatlarning ahamiyatini rassomlar qadimdan bilishgan, Leonardo da Vinchi o'zining "Rangtasvir haqidagi traktatlar" nomli asarida uzunlik kontrasti (uzun va past, semiz va ariq), xarakter, faktura, materiallar kontrasti to'g'risida yozib qoldirgan.

Mikelendjelo o'z asarlarida hajm va yassilik kontrastlariga e'tibor bergan. U o'z asarlarida hajmli figuralarning ko'rinishini ozg'in figuralar yoki yassilik orqali bo'rttirib ko'rsatgan.

Inson o'z atrofidagi predmetlarni eng avvalo ularning siluetiga qarab ajrata olamiz. Bu esa tasviriy san'atda juda katta ahamiyatga ega. Predmetning shaklini inson undagi yorug' va soya kontrastiga qarab qabul qila oladi. Chunki yorug'-soyaning yo'qligi, yassilikni, hajmsizlikni keltirib chiqaradi.

Masalan, portret san'atida rassomlar qadimdan tonlar kontrastidan foydalanishgan.

Ular o'z asarlarida to'q rangli fonda yorqin figurani tasvirlashgan. XIX asrga kelib esa rassomlar portretda yorqin on qo'llay boshlashgan. V.A. Serovning "Shaftoli ushlagan qiz" nomli asarida yorqin fonda qizning yuzi yengil siluetda tasvirlangan.

Rangtasvir asari issiq va sovuq ranglar kontrasti asosida quriladi. Rang kuchi uning yoniga qo'yilgan kontrast ranglar (qo'shimcha ranglar) orqali beriladi. Bular qizil-yashil, ko'k-zarg'aldoq - yashil, ko'k-zarg'aldoq, oq qora va hokazo bo'lishi mumkin.

Kompozitsiyada uzunlik kontrastlari (katta va kichik) va syujet tuzilishidagi kontrastlar (holat, psixologik) katta rol o'ynaydi.

Monumental asarlar ham kontrastlar asosida quriladi. Bu yerda uzunlik kontrasti katta ahamiyatga ega. Masalan, monumentalist - haykaltaroshlar mayda shakllarni yirik monumentlar oyog'i ostiga qo'yishadi.

Kompozitsiyada ideyani tasvirlash va syujetni qurilishida psixologik va holat kontrastlarini qo'llanilishi haqida Ye.A. Kibrik shunday deydi: "Kompozitsiyaning syujetini kurishda holatlarni qarama-qarshi qo'yish muhim ahamiyatga ega. Masalan, dehqon yoki turma" vagonida hibsga o'tirgan mahbusga perronda uchib yurgan ozod kabutarlar kontrast bo'la

oladi. Kir, yirtiq-yamoq kiyimlardagi ishchi bilan yaxshi kiyingan fabrikant ham kontrastni bera oladi.

Shunday qilib kompozitsiyada kontrastlar universal rol o`ynaydi. Ular kompozitsiyada ideyaning konstruktiv xarakteridan boshlab, syujet qurilishiga katta ta'sir qiladi.

Kompozitsiyadagi barcha qonun va vositalarning uning fikriy g`oyaviy mazmuniga bog`liqligi qonuni

Bu qonunga asosan rassom yaxlit, ta'sirchan, fikriy-g`oyaviy jihatdan juda mazmundor san'at asari yaratadi. Chunki kompozitsiyaning tuzilishi barcha qismlari va detallari bilan formalistik - o`lik sxemaga emas, balki uning fikriy mazmuniga asoslanishi kerak.

San'at asari ustida ishlar ekan rassom uning kompozitsiyasi orqali o`zini tasvirlaydi, unga ma'naviy va estetik jihatdan baho beradi. Bu holatlar rassomning eng yuqori fikri va g`oyasi bo`lishi mumkin. Shunday qilib, rassom o`zining fikri va g`oyasini kompozitsiya orqali bera olsa bu badiiy asarga aylanadi. Aks holda bu ob'ektiv real borliqni fotografik ko`chirish yoki mazmun va mohiyatdan holi bo`lgan tasvirga aylanadi.

Bu qonun hajmlar munosabatini (soni va sifati), rang, yorug`lik, ton va shakl, shuningdek ritm va plastikasini berishi, harakat yoki nisbiy tinchlik holatini, simmetriya va assimmetriyasini hisobga olishni talab qiladi.

U kartina o`lchamiga barcha shakllarning nisbiy o`lchamini, kompozitsiyaning syujet markazini boshqa qismlariga nisbatini aniqlashtirishni talab qiladi. Asarda yaxlitlik taassuroti hosil bo`lishi uchun qismlar va elementlarning o`lchamlari nisbatlarning garmonik uyg`unligini keltirib chiqarishi lozim. Bu vazifalar rassomning fikriy-g`oyaviy mazmuniga mos holda yechilishi zarur. Shunday asarlar qatoriga M.B. Grekovning "Tachanka" asarini kiritishimiz mumkin.

Bu qonuning mazmun va mohiyatidan ko`rinib turibdiki asar yaratuvchi rassom kuchli aqlga, qaynoq yurakka va chuqur fikr bildirishga qodir inson bo`lishi lozim. Shuning uchun ham rassom uchun katta dunyoqarashga ega bo`lishi juda zarur.

Xulosa qilib shuni aytib o`tish lozimki, yuqoridagi qonunlarga rassom faqat o`z munosabatini bildirsa, tomoshabinga tushunarli bo`lgan asar yaratishi mumkin emas. Chunki tasviriy san'atning asosiy vazifalaridan biri bu insonlar orasidagi muomala vositasi bo`lib xizmat qilishdan iboratdir.

Yuqorida keltirib o`tilgan qonunlar abstraksionizm va naturalizmga juda begonadir.

Nazariya amaliyotini kerakli bilimlar bilan qurollantiradi, aniqroq qilib aytganda asrlar davomida rassomlar tomonidan to`plagan boy materialni sistemali ravishda san'atga qaytaradi. San'at nazariyasi, rassomning yoshlik davridan boshlab shakllangan dunyoqarashi kabi juda katta ahamiyatga ega.

Kompozitsiyaning qoidalari, priyomlari va vositalari

Kompozitsiyaning badiiy ahamiyat va nazariyaning rivojlangan qonun-qoidalari va vositalari mavjud. Quyida asar yaratish jarayonida musavvirga yordam beruvchi asosiy qoidalari va vositalar haqida kengroq to`xtalib o`tmochimiz.

Albatta insonning o`zida hech qanday ijodiy qobiliyat yoki qiziqish bo`lmasa uni hech qanday qonun, qoidalar va vositalar bilan to`ldirib bo`lmaydi. Qobiliyatli rassomlar to`g`ri kompozitsion yechimni o`zining hissiyot va sezgisi orqali topadi, lekin bu qobiliyatni rivojlantirish uchun nazariyani ko`proq o`rganib, uni amaliyotda qo`llab ko`proq mehnat qilish lozim.

Kompozitsiya yuqorida aytib o`tganimizdek aniq qonunlar asosida quriladi. Uning qoidalari, priyomlari va vositalari esa butun ish jarayonida qo`llaniladi. Ular badiiy asarning yaxlitligi va ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi. Rassomning fikri taassurotni yoritib beruvchi badiiy vositalarning qo`llanilishi va original kompozitsion yechimni topish kompozitsiyaning tasviriy asosi hisoblanadi.

Kompozitsiyaning qoidalarini quyidagilarga ajratish mumkin: harakat (dinamika)ni berish, tinchlik (statika, oltin kesim 1/3).

Kompozitsiyaning priyomlariga ritm, simmetriya va assimetriya, muvozanat va syujetli - kompozitsion markazni aniqlash kiradi.

Kompozitsiyaning vositalari quyidagilardan iborat: format, masofa, kompozitsion markaz, ritm, kontrast. Yorug`soya, rang, dekorativlik, dinamika va statika simmetriya va assimetriya, ochiqlik va yopiqlik, yaxlitlik va hokazo. Shunday qilib, kompozitsiya vositalari, bu kompozitsiyani yaratishda zarur bo`lgan barcha narsalar, shu bilan birga ularning qatoriga kompozitsiyaning qoidalari va priyomlarini ham kiritamiz. Ular turli tuman. Biz bu yerda eng asosiylari to`g`risidagina ma'lumotlarni berdik.

Ritm

Hammaga ma'lumki, ritm - bu tabiatning universal xususiyatidir. Masalan, kun va tun, yil fasllari tsiklik ravishda o`zgarib turadi, hayvonlar, o`simliklar va materiallarning rivojlanish jarayoni aniq ketma-ketlikka ega.

Lekin hayot va san'atdagi ritm bir hil emas. San'atda ritm va ritmlik aktsentlarda uzilish, notenglik, noaniqlik bo'lishi mumkin.

Musiqadagi kabi tasviriy san'atda ham ritmlar faol, uzuk-yuluq, tekis, xotirjam, sekinlashgan ritmga ajratiladi.

Ritm - bu qandaydir elementlarni ma'lum bir ketma-ketlikda joylashishidir.

Rangtasvir, grafika, haykaltaroshlik, dekorativ san'atda ritm kompozitsiyaning muhim tasviriy vositasi sifatida qatnashadi. U faqat tasvirni ko'rishdagina qatnashib qolmay, balki asarga aniq emotsionallik bahsh etadi.

Ritm chiziqlar, dog'lar, yorug'lik va soya, rang orqali berilishi mumkin. Kompozitsiyada bir-hil elementlar takrorlanib keladi, masalan odamlar qomati, ularning qo'li yoki oyog'i va hakoza.

Natijada ritm hajmlar kontrasti asosida quriladi.

Ritmlar dekorativ - amaliy san'atda muhim rol o'ynaydi. Turli-tuman bezaklardagi ko'plab kompozitsiyalar elementlarining aniq ritmik ketma-ketligida qurilgan.

Ritm tekislikda harakatni bera oluvchi vositalardan biridir. Nimaga ritm harakatni ko'rsata oladi?

Bu bizning ko'ruv organizmining xususiyati bilan bog'liq. Bizning nigohimiz bitta tasviriy elementdan o'ziga o'hshash boshqa elementga tushar ekan, o'zi ham harakatda qatnashadi. Masalan. Biz suv to'lqiniga qarar ekanmiz, nigohimiz bitta to'lqindan ikkinchisiga o'tadi va ularning harakati illyuziyasi hosil bo'ladi.

Tasviriy san'at musiqa va adabiyotdan farqli ravishda fazoviy san'at guruhiga kiradi, vaqt va masofada harakatning rivojlanishi uning asosi hisoblanadi. Tabiiyki biz harakatni tekislikda berish haqida gapirganda, albatta uning illyuziyasini ko'zda tutamiz. Rassomlar kartinada ob'ektlar harakati illyuziyasini yaratish, uning xarakteri to'g'risida juda ko'p vosita va priyomlarni bilishadi.

Quyida biz ulardan bir nechtasini ko'rib chiqamiz.

Harakatni bilish qoidasi. Quyidagi sharoitlarda ob'ektlar kartinada xuddi harakatlanayotgandek ko'rinadi:

- Agar kartinada harakat yo'nalishi bo'yicha bitta yoki bir nechta diagonal chiziqlardan foydalanilsa;
- Agar harakatlanayotgan ob'ekt oldida bo'sh masofa qoldirsak;
- Agar harakatni xarakterni juda aniq ochib beruvchi kerakli kulminatsiya tanlansa.

Bundan tashqari harakatni faqat bir momentini emas, balki uning harakatlarini bosqichma-bosqich bersak ham tasvir harakatlanayotganga

o`hshab ko`rinadi. Masalan, qadimgi Misr releflarida har bir figura aniq bir holatda qotib qolgan, lekin kompozitsiyani aylana holatida tomosha qilsak harakat ketma-ketligini ko`rishimiz mumkin. Bunda tasvir harakatlanayotganga o`hshab ko`rinadi.

Asarni yaxlit holda tomosha qilsakgina harakatni sezishimiz mumkin, harakatning bo`lak momentlarida u sezilmaydi. Harakatlanayotgan ob'ektning oldidagi ochiq masofa harakatni fikran davom ettirish imkoniyati tugdiradi. Aks holda ob'ekt qogoz sathining chekkalariga juda yaqin qilib tasvirlansa, xuddi harakat to`htab qolgandek tuyuladi.

Shuningdek harakatni rasmdagi chiziqlarning yo`nalishi orqali ham berish mumkin. Masalan, barcha chiziqlar qog`oz sathining chuqurligiga yo`nalgan. Bunda qahramonni eng kuchga to`lgan vaqtini tasvirlasak harakatning ta'sirchanligi ortadi. Shu bilan birga harakat hissini ob'ektning silliq bo`yalgan foni noaniq konturlari ham berishi mumkin. Fondagi qo`llagan vertikal va gorizontal chiziqlar harakatni to`htatib qo`yadi. Harakat yo`nalishini o`zgarishi esa harakatni tezlashtiradi yoki sekinlashtiradi.

Statikani berish qoidasi

Quyidagi sharoitlarda kompozitsiya statik hisoblanadi.

- Agar kartinada diagonal yo`nalishlar yo`q bo`lsa;
- Agar ob'ektlar tinch (statik) pozada tasvirlangan bo`lsa, harakatning kulminatsiyasi bo`lmaydi;
- Agar kompozitsiya simmetrik, muvozanatda yoki oddiy geometrik sxemalar (uchburchak, aylana, oval, kvadrat, to`g`ri to`rtburchak) asosida qurilgan bo`lsa.

Tinchlik hissi san'atning asarida yoki boshqa sharoitlarda paydo bo`lishi mumkin. Masalan, K.Korovinning "Qishda" kartinasida diagonal yo`nalishlarning ko`pligiga qaramay, changi qo`shilgan ot tinch turibdi, undagi harakat quyidagi sabablarga ko`ra sezilmaydi: kartinaning kompozitsion va geometrik markazi bir-biriga mos, kompozitsiya muvozanatda va otning oldidagi ochiq sathda daraxt tasvirlangan.

Syujetli - kompozitsion markazni aniqlash

Rassom kompozitsiya yaratar ekan, kartinada eng asosiysi nima bo`lishini va bu asosiy syujetni ya'ni "mazmun markazi" deb ataluvchi syujetli - kompozitsion markazni qanday ajratib ko`rsatish to`g`risida o`ylashi lozim.

Albatta syujetda hamma narsa bir hil muhim va ikkinchi darajada turuvchi qismlar asosiy syujetga bo`ysunadi. Kompozitsiyaning markazi

asosiy harakat bilan unda qatnashuvchi asosiy shaxslarni o`ziga boglaydi. Asardagi kompozitsion markaz o`ziga diqqatni jalb etishi lozim. Markaz rang, yorug`lik, tasvirni yiriklashtirish, kontrast va boshqa vositalari bilan ajratiladi.

Kompozitsiya markazi faqat rangtasvir asarlaridagina emas, balki grafika, haykaltaroshlik, dekorativ san'at, me'morchilikda ham ajratiladi. Masalan, Uyg`onish davri rassomlari kompozitsiya markazi xolstning markazida turishini hoqlashgan. Bosh qahramonni holstning markazida tasvirlash orqali rassomlar uning syujet uchun muhim rol Uyg`onishni ta'kidlamochi bo`lishgan.

Rassomlar kompozitsiya markazini xolstning hoqlagan joyiga qo`yib kartina yaratish uslublarining ko`pgina variantlarini ishlab chiqishgan. Bu priyom V.Surikovning "Boyar xotin Morozova" kartinasida harakat, voqealarning dinamikasi, voqealarning tez rivojlanishini berishda muvaffaqiyatli qo`llanilgan.

Rembrandtning "Oq padarning qaytishi" nomli asarida asosiy fikrni aniq ochib berish maqsadida asosiy qahramonlar markazdan chetga surib ishlashgan. Unda uyning bo`sagasida dunyoni darbador kezib kelgan ota va o`g`ilning uchrashuvi tasvirlangan. Darbador o`g`ilning ko`rinishiga qarab uning ogir yo`l bosib kelganini bilish mumkin. Chuqurli birinchi plandan boshlab rang va yorug`lik kontrastlarini kamaytirish hisobiga ochib berilgan.

Ko`zi ko`r bo`lgan ota kechirganini belgisi sifatida o`g`ilning yelkasiga qo`lini qo`yib turibdi. Bu harakat orqali yillar orqali to`plagan qayg`u-alamni, donolikni ko`rish mumkin. Rembrandt kompozitsiyasidagi asosiy markazni yorug`lik bilan ajratib ko`rsatilgan. Kartinaning kompozitsion markazi juda chetda joylashgan. Rassom kompozitsiyadagi muvozanatni o`ng tomonda turgan katta o`g`ilni tasvirlash orqali bergan. Kompozitsiyadagi asosiy markazning berilishi "Oltin jism" qoidasiga to`g`ri keladi. Qadimdan rassomlar taassurotni kuchaytirish uchun qo`llashgan.

Kompozitsiyada oltin kesim qoidasi

Kompozitsiyadan markazni ko`rsatish uchun tasvirning muhim elementi oltin kesim nisbatiga to`g`ri keladigan holda ya'ni 1/3 nisbatda joylashtiriladi. Agarda uygunlikka erishish uchun tasvirlanayotgan ob'ektlarning nisbiy munosabatlari oltin kesim qoidasi asosida kurilishi lozim.

Ikkita va undan ko`proq kompozitsion markazlar berilgan kartinalar orqali bir hil vaqtda bo`lib o`tayotgan bir necha voqealarni ko`rsatish mumkin.

Asardagi asosiy voqeani ochib berish uchun bir necha vositalardan ham foydalanish mumkin. Masalan, "Izolyatsiya" priyomidan asosiy tasvirni boshqa predmetlardan ajratib tasvirlashlar asosiy o`lcham va rangni ajratib tasvirlash qo`llaniladi.

Eng asosiysi kartinadagi syujetli kompozitsion markazda asarning asosiy mazmun va goyasini berish muhim hisoblanadi.

Kompozitsiyada simmetriya va assimmetriya

Turli davr rassomlari kartinani simmetrik qurish uslubidan foydalanganlar. Qadimgi mozaikalar kompozitsiyasi simmetrik qilib qurilgan. Uyg`onish davri rangtasvirchilari ham o`z kompozitsiyalarini simmetriya qonuni asosida qurishgan. Bunday qurish tinchlik, ulug`vorlik, turg`unlik, tantanavorlik taassurotini berishda yordam beradi. Simmetrik kompozitsiyada odamlar va predmetlar kartinaning markaziy o`qiga nisbatan bir-biriga yonma-yon qo`yib joylashtiriladi.

San'atdagi simmetriya hayotdagi simmetrik shakllarni ko`rsatuvchi real voqealikka asoslanadi. Masalan, inson qomati, kapalak, qor shakli simmetrik qurilgan. Simmetrik kompozitsiyalar statik (turg`un) bo`lib, chap va o`ng tomonlar bir hil og`irlikda bo`ladi.

Assimmetrik kompozitsiyada esa ob'ektlar asarning syujeti va mavzusiga qarab turli - tuman bo`lishi va chap va o`ng tomonlari esa muvozanatda bo`lmaydi.

Kompozitsiyada muvozanatni berish

Simmetrik kompozitsiyaning barcha qismlari bir hil muvozanatda, assimmetrik kompozitsiya muvozanatda va muvozanatsiz bo`lishi mumkin.

Kompozitsiyadagi katta yorqin dog`, kichik to`q rangli dog` bilan muvozanatda bo`ladi.

Kompozitsiyada muvozanat og`irligi, toni va rangiga ko`ra beriladi. Muvozanat figuralarning o`ziga va ular orasidagi masofalarga ham tegishli bo`ladi.

Maxsus mashqlar kompozitsiyadagi muvozanatni sezish hissini rivojlantiradi. Katta va kichik o`lchamlarni, yorqinlik va to`qlikni, turli-tuman siluetlar va rang dog`larini muvozanatga keltirishni o`rganish juda muhim. Shu yerda halinchak uchganda muvozanatni topish tajribasini eslash juda foydali bo`ladi. Unda halinchakni bir tomoniga kattaroq bolani o`tirg`izib, narigi tomoniga ikkita kichkina bolani qo`yib muvozanatni

saqlash mumkin. Kompozitsiyadagi og'irlik bilan ham xuddi shunday eksperiment o'tkazish mumkin.

Bunday tenglashtirish kartinaning turli qismlarini o'lchamlari, toni va rangiga ko'ra muvozanatga keltirishga yordam beradi. Bu esa kompozitsiyada muvozanat va uyg'unlikka erishishga yordam beradi.

Assimmetrik kompozitsiyada fikriy-hayoliy markaz kartinaning chekkasiga yaqin bo'lsa muvozanat umuman bo'lmaydi. Agar kartinaning oynadagi aksiga qarasak taassurotimiz umuman o'zgarib ketadi. Bu xususiyatni kompozitsiyada muvozanatni izlash jarayonida e'tiborga olish lozim.

Kompozitsiyadagi qonunlar, qoidalar va vositalar rassomlarning ko'p asrlik boy ijodiy tajribasiga asoslangan, lekin kompozitsiya texnikasi bir joyda to'htab qolmay keyingi rassomlarning ijodiy adabiyoti bilan muntazam rivojlanib bormoqda. Kompozitsiyaning qandaydir qonun va qoidalari klassika darajasiga ko'tarilgan bo'lishi mumkin, lekin yangidan-yangi qoidalar ham paydo bo'ladi, lekin hayot san'at oldiga yangidan-yangi vazifalar qo'ymoqda.

Tayanch so'zlar

Yaxlitlik qonuni, konstruktiv fikr, tipiklik qonuni, harakatni berish, realistik san'at, qarama - qarshi munosabatlar (kontrast) qonuni, monumental asar, dinamika, statika, kompozitsion markaz, "Oltin kesim" qoidasi, simmetriya, assimmetriya, ritm.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Kompozitsiyaning yaxlitlik qonuni to'g'risida ma'lumot bering.
2. Kompozitsiyaning barcha unsurlarining o'zaro aloqasi qanday sifatlariga ega?
3. Tipiklashtirish qonuni nima?
4. Tipiklashtirish qonunining belgilari haqida gapirib bering.
5. Kompozitsiyada harakatni berish to'g'risida ma'lumot bering.
6. Kompozitsiyada qarama-qarshi munosabatlarning ahamiyati qanday?
7. Xarakter kontrasti nima?
8. Kompozitsiyada issiq va sovuq ranglar kontrasti deganda nimani tushunasiz?
9. Kompozitsiyada barcha qonun va vositalarning uning fikriy g'oyaviy mazmuniga bog'liqligi qonuni to'g'risida ma'lumot bering.
10. Kompozitsiyaning qoidalari, priyomlari va vositalari haqida ma'lumot bering.
11. Kompozitsiyada ritmni roli haqida gapirib bering.
12. Kompozitsiyaning qurish sxemasini roli qanday.

13. Kartinning syujetli - kompozitsion markazini qanday vositalar yordamida ajratib ko'rsatish mumkin?
14. Kompozitsiya qoidalarini sanab bering.
15. Simmetrik va assimetrik kompozitsiyaning o'ziga xos xususiyatlari haqida gapirib bering.
16. Kompozitsiyada muvozanatni qanday vositalar yordamida berish mumkin.

6-MA`RUZA

RANGSHUNOSLIK ASOSLARI

- Rang tabiati haqida
- Asosiy tarkibiy va to'ldiruvchi ranglar
- Ranglarning asosiy xarakteristikasi
- Lokal ranglar
- Rang kontrastlari
- Ranglarni aralashtirish
- Kolorit
- Ranglar garmoniyasi tiplari

Adabiyotlar:

1. X. Egamov «Bo'yoqlar bilan ishlash» T-1987 y.
2. M. Nabiyeu "Rangshunoslik va rangtasvir texnologiyasi " T-1995y.
3. Энциклопедия художника. Издательство «Внешсигма» 2000 г.
4. П. Коцель. Энциклопедический словарь школьника. Искусство. М – 2000 г.
5. Н. М. Сокольникова «Изобразительное искусство и методика его преподавания в начальной школе». М. «ACADEMIA» - 1999 г.
6. С.Д.Левин "Беседы с юным художником" М-1988.
7. Н.П.Бестчастнов и др. "Живопись" М-"Владос"-2001.

Ranglar haqidagi fan musavvirga ranglarni xususiyatlarni yaxshi tushunishga, rang tasvirda foydalanishga va amaliy bezak san'atida qo'llashga yordam beradi. Koloristika-bu ranglar haqidagi fan bo'lib, u rang madaniyati va tili, rang garmoniyasini, koloriti, ranglarni aralashtirishni, rang kontrasti, ranglarni asosiy xarakteristikasi, asosiy tarkibiy va qo'shimcha ranglar, ranglarni tabiati haqidagi bilimlarni o'z ichiga oladi ranglarni fizikaviy asoslari uni qabul qilishning

psixofiziologik poydevoriga tayanadi va bir vaqtning o'zida jamiyatning rang madaniyati haqidagi tasavvuriga ham asoslanadi.

Boshqacha mazmunda olib qaralsa koloristika xuddi rang muhiti, yoki uni ob'ektlarini shakllantiruvchi polixromiya sifatida karaladi. Bu esa insoni estetik jihatdan qoniqtiradi. Bu tushuncha esa shahar, bino, interer, san'at asari koloristikasi va rassom yoki dizaynerning professional yondashuvchi mevasi haqida gapirishga yordam beradi.

Ranglar haqidagi fan juda qadimdan paydo bo'lgan. Inson rang sirlarini qadam-baqadam ochishga harakat qilgan.

Qadimdan sharq mamlakatlarida rang simvolikasi paydo bo'lgan va bularning barchasi Yevropa va Osiyoning rang madaniyatiga katta ta'sir qilgan. Ranglardan juda keng miqyosda foydalana boshladilar. Antik davirda rang estetika kategoriyasi sifatida qabul qilina boshladi.

Eramizgacha bo'lgan IV asirlardayek qadimgi grek faylasufi Aristotep rang va rang hodisalarni aniqlashga harakat qilgan. O'rta asrlarda esa rangni o'rganish diniy nuqtai-nazardan qarab o'rganila boshladi.

Evropa Uyg'onishi o'rta asrlardan diniy qobiqqa o'ranib qolgan rang muammosini ochib tashlaydi. Alberti va Leonardo da Vinchi dunyoga olim eksperimentator ko'zi bilan qarab, rang va yorug'likning o'zaro aloqasi qonuniyatlarini, qabul qilish, rang induktsiyasii va rang estetikasi qonuniyatlarini ochadi. Leonardo da Vinchi o'zining «Rang tasvir haqidagi traktatlar» nomli kitobida hozirgi davir rassomlari uchun ham zarur bo'lgan, katta amaliy ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlarni keltiradi.

U olti hil ranglardan iborat bo'lgan rang qatorlarini yaratib, ularni tabiat hodisalariga bog'lab ko'rsatadi: oq-yorug'lik, sariq- yer, yashil- suv, ko'k -havo, qizil-olov, qora-qorongilik va hokazo. Har bir bo'lak ranglar uchun garmonik ranglar topilgan va turg'un rang akkordlari o'ylab topilgan masalan, yashil bilan qizil, yorqin qizil va so'lg'in siyohrang uyg'unlashadi.

Leonardo da Vinchi garmonik qarama-qarshi ranglarni aniqlaydi: bular oq- qora, ko'k-sariq, qizil- yashil. Shunday qilib ranglar haqidagi fan paydo bo'ldi.

Olti hil rangli rang qatorlari haqidagi fikrni F. Runge, A.Shopengauyer, U.Adame, E.Delakrua, Van Gog, V.Kandinski va boshqalar rivojlantirdilar.

Isaak N'yuton rangshunoslikni fizika nuqtai-nazaridan o'rganib chiqdi.

U oq –yorug'likni ko'p rangli ekanligini isbotladi.

Prizma orqali yorug'lik o'tkazib spektr ranglar hosil qilgan. Keyinchalik frantsuz olimi Roje de Pil rang rangtasvirda rasm emas, balki rang katta ahamiyatga ega ekanligini isbotladi.

M.V.Lomonosov rangli ko'rish komponentligi gipotezasini ilgari suradi. Bu gipoteza hozirgi davrda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. U inson ko'zida rangni his qiluvchi uchta priyomnik borligi va ular birgalikda faoliyat ko'rsatishiga e'tiborni qaratadi. Ikkita qo'shimcha ranglarni aloqasi uyg'un hissiyot hosil qiladi, chunki ulardan biri ikkita asosiy rang uchun muhim hisoblanadi. Shunday qilib har bir o'zaro qo'shiluvchi ranglar juftligida uchta rang bor bo'ladi.

Gyote rang garmoniyasi va ranglarning insonga ruhiy ta'siri haqidagi ta'limotini ishlab chiqdi. Runge uch o'lchamli rang sirti asosidagi printsiptini ilgari surdi.

XX asrga kelib rangshunoslikda yirik kashfiyotlar kilindi. Uning asosida lazer, golografiya, kompyuter grafikasi yaratildi. Bu ilmiy izlanishlar rangshunoslik, rangtasvirda maqsadli qo'llanilyapti va turli yo'nalishda ijod qiluvchi rassomlarning ijodiga o'z ta'sirini o'tkazyapti.

Rang tabiati haqida

Hammaga ma'lumki, biz qorong'ida hech qanaqangi rangni ko'rmaymiz.

Ko'zimizga quyosh yoki elektr yorug'ligi, ya'ni yorug'lik to'lqinlari tushsa biz rangni seza boshlaymiz. Yorug'lik- bu elektromagnit nurlanish hodisasi hisoblanadi. Yorug'lik ikki hil tabiatga ega: yoyilsa to'lqinga o'hshaydi, nurlanganda yoki yutilganda esa zarralar oqimiga o'xshaydi.

Quyosh nurlari ajoyib xususiyatga ega. Agar quyosh nurlari yomg'ir tomchisida yoki shisha qirralarida, masalan, uch qirrali shisha prizmada sinsa, kamalak paydo bo'ladi. Bu hodisani birinchi bo'lib ingliz fizigi I.Nyuton aniqlagan edi. U oq yorug'likni spektr ranglariga aylantirgan. Buning uchun Nyuton quyoshning oq yorug'ligini derazadagi qora pardaning ingichka tirqishidan o'tkazgan va uning yo'lga uch qirrali prizma qo'ygan edi. Natijada ekranda har hil ranglardan iborat keng yorug'lik dastasi ko'ringan. U spektrda yetti hil rangni aniqlagan va tabiatdagi bo'yoqlarning boyligi, turli-tuman ranglar garmoniyasining kelib chiqishiga asosiy sabab o'sha ranglar ekanligini aniqlagan.

Prizma nurlarni uch guruhga, ya'ni, qisqa, o'rta va o'zun nur to'lqinlariga ajratgan. Qisqa to'lqinlar qizil va sariq ranglarni, o'zun to'lqinlar ko'p va siyoh ranglarni hisqilishga yordam bergan.

Quyosh nurida barcha rang to'lqinlari mavjud. Ular aralashsa oq rangli yorug'likni ko'ramiz, singanda esa kamalakning barcha ranglarini

ko`ramiz. Yorug`lik to`lqini tabiati– bu ko`rish organlari orqali rang sezishning asosi hisoblanadi. Hammaga ma'lumki qizil, zarg`aldoq, sariq, yashil, osmon rang, ko`k va siyohranglari spektr ranglari hisoblanadi. Spektr ranglari xuddi shunday ketma –ketlikda joylashadi. Spektrning chetki ranglari-qizil va siyohranglar bir-biriga o`rtada turgan ranglarga nisbatan o`xshab ketadi. Bu spektr ranglarini halqa qilib joylashtirishga yordam beradi.

Spektr ranglarining turli-tumanligi ularning to`lqin uzunligiga bog`liq. Har-bir yorug`lik to`lqini o`ziga xos bo`lgan rang taassuroti hosil qiladi. Spektr ranglari toza rang hisoblanadi. Kulrang, jigarrang, pushtirang, oxra va boshqa ranglar toza ranglarning o`zaro aralashishidan hosil bo`ladi.

Har hil yorug`lik manbalaridan chiqadigan yorug`lik nurlarining spektral tarkibi bir hil bo`lmaydi. Ular bir-birlaridan ranglari bilan farq qiladilar. Elektr lampochkasidan taralayotgan nur kunduzgi yorug`lik nuridan sariqroq, kerosin lampochkaning yorug`ligi esa elektr lampochkasining yorug`ligidan sariqroq bo`ladi. Chunki kunduzgi yorug`lik nurlarining spektrida zangori tusalarning ta'siri kuchliroq bo`ladi. Elektr lampochkasi yorug`ligi va ayniqsa, kerosin lampa yorug`ligida qizil hamda zarg`aldoq nurlar ustunlik qiladi. Shu sababli bitta predmetning o`zi u qanday yorug`lik manбайдan yoritilayotganligiga qarab, turli hil tusda ko`rinishi mumkin.

Tabiatdagi mavjud har bir predmetning rangi uning fizik xossalariga, ya'ni yorug`lik nurlarini qaytarish, sindirish va o`tkazish qobiliyatiga bog`liq bo`ladi. Natijada yorug`likning yuzaga tushayotgan nurlari qaytgan, singan va yuzadan o`tgan nurlarga bo`linadi. Jism yoki predmetlarning ko`zga rangli bo`lib ko`rinishida ularning tarkibidagi yupqa qavatning ta'siri juda kuchlidir. Quyoshning spektral nurlari bu yupqa qatlamdan o`tganda jilovlanadi va undan orqaga qaytadi. Yorug`lik nurlarini deyarli to`la qaytaruvchi yoki o`ziga singdiruvchi jismlarni tiniq bo`lmagan jismlar tarzida idrok qilamiz.

Yorug`lik nurlarining ko`p qismini o`tkazuvchi jismlar tiniq (shaffof oyna) jismlar jumlasiga kiradi. Yuzalar o`ziga tushayotgan sariq va shunga yaqinroq tusalarni qaytarganda oq rangda ko`rinadi va spektrdagi boshqa nurlarni yutadi. Shaffof yuzalar esa rangli nurlarni o`tkazib yuboradi. Masalan, yashil rangli oyna yashil va unga yaqin tusalarni o`tkazib yuboradi, boshqa nurlarni esa yutadi.

Nemis shoiri va san'atshunosi I.V. Gyoteni ko`proq ranglarning kishi organizmiga ko`rsatadigan ta'siri qiziqtirgan. Gyote ranglarni iliq va

sovuq tushlarga ajratadi. Iliq ranglarga alangani qizigan temirning taftini eslatuvchi sariq, zarg'aldoq, qizil, yashil kabi ranglar kiradi. Ular ko'zga tez tashlanadi. Sovuq ranglar esa muz, suv, osmonning ranglarini eslatuvchi ko'kish yashil, zangori va binafsha havo rang, to'q yashil, ko'kish, qizil ranglardir. Tabiatdagi mavjud ranglarni ikki qismga axromatik va xromatik ranglarga ajratish mumkin.

Oq, kul rang va qora ranglar hamda ularni har hil nisbatda aralashtirib hosil bo'ladigan ranglar axromatik ranglar deyiladi.

Axromatik ranglar bir-birlaridan faqat tushlari jihatidan farq qiladi. Ularning 300 ga yaqin tushlarni ko'z bilan aniqlash mumkin. Axromatik ranglarni bir-birlaridan ajratishda yorug'lik kuchi muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, axromatik ranglar spektrning ko'rinuvchi qismidagi har hil to'lqin o'zunligiga ega bo'lgan barcha ranglarni bir hil qaytaradi. Natijada yuza yorug'likni qancha ko'p qaytarsa, u shunchalik oq tushga, qanchalik ko'p yutsa, shunchalik qora tushga o'xshab ko'rinadi. Axromatik ranglarni qaytarish koeffitsienti har hil bo'lib, yuzaning rangi ana shu koeffitsiyentlarga qarab aniqlanadi. Tabiatda tushayotgan yorug'likning hammasini ya'ni 100% ni qaytaradigan yoki yutadigan material yo'q. Binobarin, tabiatda mutlaqo oq rang ham qora rang ham yo'q. Eng oq rangdagi materialga Mg oksidi misol bo'ladi. Uning qaytarish koeffitsiyenti 96 foizni tashkil etadi. Eng kichik qaytarish koeffitsiyenti 0,3 foizga ega bo'lgan material qora duxobadir. Shuning uchun qora duxoba eng qora rangga o'xshab ko'rinadi.

Axromatik ranglardan boshqa barcha ranglar ya'ni biror rang tushiga ega bo'lgan ranglar xromatik ranglar deyiladi. Har bir rang uchta xossaga rang tushiga, rang yorqinligiga va rang to'yinganligiga ega bo'ladi.

Shuni ham aytib o'tish lozimki, agar oq, qora yoki kulranglarda ozgina bo'lsa ham rang tushlari sezilsa ular ham xromatik ranglarga aylanadi.

Har bir rassom ijodida vaqti- vaqti bilan u yoki bu rang gammasiga tez-tez murojaat qiluvchi davrlar bo'ladi. Masalan ispan rassomi P.Pikasso bir vaqtlar sovuq ranglarda, boshqa davrda esa issiq ranglarda ijod qilgan. (Shuning uchun ham uning ijodi osmon rang va pushti ranglar davriga bo'linadi.) Ba'zi rasomlar issiq ranglarda (Rembrandt, Rubens, D.Levitskiy, Titsian, V.Tropinin), boshqalari esa sovuq ranglarda ijod qilgan (El' Greko, Murilo, V.Borisov-Musatov).

Rassomning muvaffiqiyatli ijod qilishida ranglar sistemasi va koloristika asoslarini bilishi muhim rol o'ynaydi.

Asosiy, tarkibiy va to'ldiruvchi ranglar

Biror bir ranglar aralashmasidan olish mumkin bo'lmagan ranglar asosiy ranglar deyiladi. Qizil, sariq va ko'k ranglar—asosiy ranglar hisoblanadi. Ularni bir hil aralashtirsak kulrang hosil bo'ladi.

Asosiy ranglarni aralashmasidan hosil bo'lgan ranglar shartli ravishda tarkibiy ranglar deb yuritiladi. Bu zarg'aldoq, yashil va siyohranglar hisoblanadi.

Rang halqasida sariq rang o'rtasidan diametr o'tkazsak uning qarama—qarshi tomoni siyohrang o'rtasidan o'tadi. Zarg'aldoq rangning qarama — qarshi tomonida ko'k rang turibdi. Shu tartibda juftlari aniqlangan ranglar, shartli ravishda to'ldiruvchi ranglar deyiladi. Qizil ranglarning to'ldiruvchisi yashil rang bo'ladi yoki yashil rangning to'ldiruvchisi qizil rang bo'ladi. Bu ranglar ohangdosh bo'ladi va bir —birini to'ldiradi.

(-rasm)

To'ldiruvchi ranglar qator qo'yilganda muvofiqlashuv qonuniga binoan yanada ochiqroq yoki yorug'roq bo'lib ko'rinadi. Aytaylik qizil rang yashil rang bilan yonma —yon qo'yilsa boshqa rang qatorlariga nisbatan yanada ochiqroq va qizilroq bo'lib ko'rinadi. **(-rasm)**

Lekin har qanday qizil rang ham har qanday yashil rang bilan to'g'ri kelmasligi mumkin. Balki bu qizilda boshqa rang tuslari (yashil, ko'k, zarg'aldoq, sariq, siyohrang va boshqalar) mavjuddir. Agar shunday bo'lsa, masalan, qizil rangning tusi ko'k tusga yaqin bo'lsa, bunday rangning to'ldiruvchisi sariq- yashil bo'ladi.

Rang halqasi 12, 24 ta ranglardan iborat bo'lishi mumkin va ularni har bir yonma—yon turgan rang juftlari orasiga yangi tuslar qo'shish hisobiga ko'paytirish mumkin.

Rang halqasi to'ldiruvchi ranglar va ularning juftlarini tuslarini aniqlashga yordam beradi.

Ranglarning asosiy xarakteristikasi

Har bir rang uchta asosiy xususiyatga: rang tusiga, rang to'yinganligiga, rang yorqinligiga ega bo'ladi. Xromatik ranglar ana shu uchta xossasga ko'ra bir biridan farqlanadi. Rang tusi ranglarning to'lqin uzunligiga qarab belgilanadi. Rangning bu xossasiga ko'ra biz ko'z orqali qizil, sariq, zangori va boshqa spektral ranglarni ko'ramiz hamda idrok qilamiz. Lekin rang tuslari ularga qo'yiladigan rang nomlariga qaraganda

ancha ko'pdir. Agar biror rangga oq rang qo'shilsa, mazkur rang tusining to'liq o'zunligi o'zgarmaydi. Chunki oq rang qo'shilganda faqatgina rang yorqinligi o'zgaradi va u qaytarish koeffitsiyenti bilan ifodalanadi. Yorqinlikni aniq o'lchash uchun fotometr degan asbobdan foydalaniladi. Rang yorqinligi ham xromatik ranglarning asosiy xossalaridan biri bo'lib, tushayotgan yorug'lik nurini o'zida ko'p yoki kam aks ettirishidir. Agar yorug'lik nurlari ko'p aks etsa, biz rangni och tusda (masalan: och qizil, och sariq va xoqazolar), kam aks etsa, to'q tusda (masalan: to'q yashil, to'q qizil) idrok qilamiz. Ranglarning bu xossasi barcha tusdagi ranglar uchun-xromatik ranglar uchun ham, axromatik ranglar uchun ham umumiy hisoblanadi. Shuning uchun ranglarni yorqinligi jihatidan bir-birlariga taqqoslab ko'rish mumkin bo'ladi. Shuningdek, xromatik ranglarning yorqinligiga mos to'shadigan (xromatik rang qarama-qarshiligi) xromatik tusni tanlab olish oson bo'ladi. Rang tuslari spektr ranglariga qanchalik yaqinlashsa, ularning yorqinligi shunchalik yaxshi bo'ladi. Biz tevarak atrofimizdagi predmetlarning rangini ularning yorqinligiga qarab ajrata olamiz. Masalan, sariq limon ko'k dasturxondan yorqinroq ko'rinadi, va biz sariq rang ko'k rangdan yorqinroq ekanligini tushunamiz.

Axromatik ranglar, qo'l rang, oq va qora ranglar faqat yorqinligiga qarab xarakterlanadi.

Rang to'yinganligi ham ikkala rang guruhiga xos narsa bo'lib, axromatik ranglardan ko'proq kulranglar shkalasiga, xromatik ranglarda esa ko'pincha spektr ranglariga solishtirish yo'li bilan aniqlanadi. Rang tuslarining to'yinganligi turlicha bo'ladi. Masalan, birorta sariq rangni yorqinligi bo'yicha unga teng keladigan och qo'l rang bilan aralashtirilsa, unda rang tusining to'yinganligi birmuncha pasayadi, oqishroq yoki kam to'yinganroq bo'lib qoladi.

Predmetlarning rangi ularning turgan sharoitiga qarab o'zgarishi mumkin. Bunda yorug'lik katta rol o'ynaydi. Agar predmetga tushib turgan yorug'lik sovuq rangda bo'lsa, uning soyasi issiq rangda bo'ladi.

Lokal ranglar

Predmetning lokal rangi bu bizning tasavvurimizdagi aniq predmetning ob'ektiv, o'zgarmas xususiyatlariga bog'liq bo'lgan toza, aralashmagan ranglar hisoblanadi. Lokal rang biron-bir predmetning tashqi ta'sirlarsiz asosiy rangi hisoblanadi. Predmetning lokal rangi bir tonli bo'lishi bilan birga turli jilvalardan ham iborat bo'lishi mumkin.

Naturadan va xotiradan rasm chizishda predmetning lokal rangini xarakterli xususiyatlarni, uning yorug'likda, yarimsoya va soyadagi ranggini bera olish juda muhim. Yorug'lik, havo va boshqa ranglar

ta'sirida lokal ranglar soya va yerugda turlicha tonga kiradi. Quyosh yorug`ligida predmetlarning aniq rangi shu predmetdagi yarim soyada aniq namoyon bo`ladi, to`lik soya tushib turgan joylarida esa yaxshi ko`zga tashlanmaydi. Tajribali rassomlar predmetlarning lokal ranggini yorug`likda ham soyada ham aniq bera olishadi.

Predmetdan tushib turgan soyada va uning o`zidagi soyasida predmetning rangiga qo`shimcha bo`lgan ranglar katnashadi. Masalan, qizil olma soyasida albatta yashil rang qatnashadi, chunki yashil rang qizil rang uchun qo`shimcha rang hisoblanadi. Bundan tashqari soyada predmetning o`zining rangiga nisbatan to`qroq bo`lgan ton va ko`k rang bo`ladi.

Shuni esdan chiqarmaslik lozimki, predmetning lokal rangiga uning atrofidagi narsalar ham ta'sir qiladi. Agar sariq olma yashil parda ustida yetgan bo`lsa bu olmada rangli refleks paydo bo`ladi, olmaning shaxsiy soyasida esa yashil jilva paydo bo`ladi.

Rang kontrastlari

Rang kontrastlari ikki turga bo`linadi: axromatik (yorqinlik) va xromatik (rangli) kontrastlar. Bu har ikkala turda ham ketma – ketlik, chegarali (chetki) bir vaqtli, kontrastlarni ko`rish mumkin.

Yorqinlik kontrastini rassomlar predmetdlarning tasvirdagi turli tonini berishda foydalanishadi. Ular yorqin obektlarni to`q rangli ob'ektlar yoniga qo`yish orqali ranglarning jarangdorligi va kontrastlilikini kuchaytirish bilan birga shaklning ta'sirchanligini oshirishadi.

Qora va oq fonga qo`yilgan bir hil kulrang predmetni kuzatsak, ular bizga turli hil bo`lib ko`rinadi. Qora fonda kul rang yorqinroq, oq fonda esa to`qroq bo`lib ko`rinadi. Bu hodisa bir vaqtli axromatik kontrast yoki yorqinlik kontrasti deb ataladi.

Bir vaqtli rangli kontrast ikki xromatik rangining yoki xromatik va axromatik ranglarning o`zaro aloqasidan paydo bo`ladi.

Predmetlarning rangini biz atrof – muhitdagi foniga bog`liq holda qabul qilamiz. Agar oq dasturxonga zarg`aldoq rangli apel'sinlarni qo`ysak u bizga osmon rangga o`xshab ko`rinadi, yashil olmalarni qo`ysak u pushti rang bo`lib ko`rinadi. Bunga sabab fonning undagi predmetlarning rangiga qarab qo`shimcha ranglarni o`zida aks ettirishidir. Ustida qizil predmet turgan kul rang fon sovuq tusga, ko`k va yashil rangli predmet tursa issiq tusga kiradi.

Agar bir hil kul rang figuralarni olib turli hil rangli fonga qo`ysak ular turli tonlar beradi. Masalan, qo`l rang figura ko`k fonda zarg`aldoq tusni,

sariqda – siyohrang, yashilda esa pushti rang tusga kiradi, ya'ni ular fonning rangiga qarab qo`shimcha ranglarni o`zida aks etiradi. Bu bir vaqtli kontrastga misol bo`la oladi. Bundan tashqari, predmetning rangi yorqin fonda to`qlashadi, to`q rangli fonda esa yorqinlashadi.

Rang kontrasti hodisasining asl mohiyati shundan iboratki, ranglar uning atrofidagi ranglarning ta'sirida o`zgarib turadi. Qo`shimcha ranglar bir–birining yoniga turib qolsa yorqinroq va to`yinganroq bo`lib ko`rinadi. Masalan, qizil pomidorning yoniga yashil petrushka qo`ysak yanada qizilroq bo`lib, siyohrang baqlajon esa sariq turp yonida yanada to`qroq ko`rinadi.

Qo`shimcha ranglar kontrastida yangi ranglar hosil bo`lmaydi, balki ranglarning to`yinganligi o`zgaradi.

Ko`k va qizil ranglar kontrasti- bu issiq va sovuq ranglar kontrasti hisoblanadi. U ko`pgina Yevropa rangtasviri asarlarining koloriti asosida yotadi va Titsian, Pussen, Rubens, A.Ivanov asarlarida seziladi. Demak rang kontrasti badiiy ijodning asosiy priyomlaridan biri hisoblanadi.

Chegarali (chetki) kontrast bir –birining yonida ketma –ket turgan ranglarning chegarasida paydo bo`ladi .

Chegarali kontrastlar faqat rangligina emas, balki yorqinlik kontrasti ham bo`ladi.

Axromatik chegarali kontrast. Bunda to`qroq rangga yaqin turgan yorqin turgan uchastkalarining bir qismi yorqinroq bo`ladi, ya'ni uchaskalarning chegarasida ton o`zgarishlari paydo bo`ladi, shakl xuddi qirrali bo`lib qoladi. Xromatik chegarali kontrastda esa qo`shni ranglarning chegarasi o`zgaradi .Masalan, yashil rang chegarasida turgan oxra rangli dog`lar qizgishroq bo`lib ko`rinadi, undan o`zoqlashgan sari esa bu effekt kamayadi.Chegarali kontrast effektini qator-qator rangli qilib bo`yalgan yo`llar misolida aniq ko`rish mumkin. Agar bu yo`lkalar orasiga yorqin yoki to`q rangli chiziqlar chizib chiqsak kontrast yo`qoladi. Yana bir varianti yo`laklarni siljitsak ham kontrast yo`qoladi .

Ketma–ket xromatik kontrast qandaydir yorqin rangli dog`ni uzoq vaqt qabul qilish, kuzatishdan paydo bo`ladi.

Masalan,qizil pomidorga uzoqvaqt tikilib turib, keyin ko`zni yummasdan oq dasturxonga qarasak unda yorqin – yashil rangli pomidorni siluetini ko`rish mumkin. Ketma – ketli kontrastda ilgari ko`zatilgan kam to`yingan rang paydo bo`ladi. Kam to`yingan ranglar ketma – ket rang kontrastini yaratmaydi.

Rang kontrastini aniqlash uchun ranglarning soni juda muhim.

Hayotda yuqorida aytib o`tganimizdagidek ranglarning o`zaro ta'sirini sezish qiyin, lekin asosiy kontrastlarni o`rganish musavvirga hayotda

ranglarni o'zaro aloqasini sezish va olingan bilimlarni amaliy ishda foydalanishga yordam beradi. Yorqinlik va rang kontrastini qo'llash tasviri vositalar imkoniyatini oshiradi.

Ranglarni aralashtirish

Tabiiy sharoitda ko'rinuvchi ranglar spektr ranglarining aralashmasi hisoblanadi. Ranglarni uch hil aralashtirish usuli mavjud: optik, masofali va mexanik aralashtirish.

Ranglarni optik aralashtirish yorug'likning to'liqinli tabiatiga asoslangan. Uni sektorlari kerakli rangga bo'lgan halqani tez aylantirish orqali hosil qilish mumkin. Ranglarni optik aralashtirishga oid eksperimentlarni maxsus aylanuvchi halqa tayyorlab o'tkazish mumkin. Agar uni biron – bir elektromotorga qo'shib aylantirsak juda yaxshi o'rganish mumkin.

«Rangshunoslik» (koloristika) fanida rang fizik hodisa sifatida ko'riladi. Ranglarni optik va masofali aralashtirish mexanik aralashtirishdan farq qiladi. Optik aralashtirishdagi asosiy ranglar – qizil, yashil va ko'k ranglar hisoblanadi. Mexanik aralashtirishdagi asosiy ranglar – qizil, ko'k va sariq ranglar. Optik aralashtirishda qo'shimcha ranglar (ikkita xromatik rang) axromatik rang (kul rang) ni beradi. Agar uchta projektorning nurlariga e'tibor bersak, ularning optik aralashishi natijasida oq rang hosil bo'ladi.

Optik aralashtirish orqali ko'p bo'yoqli tasvir olish uchun boshqa eksperiment o'tkazish mumkin.

Buning uchun uchta proyektor olib unga rangli fil'trlar (qizil, ko'k, yashil) qo'yamiz va, bu nurlarni bir vaqtda kesishtirish orqali oq ekranda yangi ranglar olish mumkin. Bir vaqtda yashil va ko'k ranglar tushirilgan ekranda osmon rang paydo bo'ladi. Ko'k va qizil yorug'lik qo'shilgan tomonda jo'shqin qizil rang, yashil bilan qizil yorug'likni aralashtirishdan esa ko'tilmaganda sariq rang paydo bo'ladi.

Uchta rangli nurni qo'shish orqali oq rang olamiz, agar proyektorga oq-qora slayd o'rnatdik, ularni rangli nurlar orqali rangli qilish mumkin. Yuqoridagi tajribalardan shu narsa ma'lum bo'ldiki uch hil nur, ya'ni ko'k, yashil va qizil nurni qo'shish orqali turli hil rang tuslarini keltirib chiqarish mumkin. Albatta, ranglarni optik aralashtirish uchun juda ham murakkab asboblardan mavjud, masalan televizor har kuni biz rangli televizorni qo'yish orqali turli rang tuslarini ko'ramiz bu esa qizil, yashil va ko'k nurlarning aralashmasiga asoslanadi.

Ranglarni masofali aralashtirish kichikroq, bir-biriga tegib turgan rang dog'larini biroz masofadan turib kuzatishdan hosil qilinadi. Mayda

rang dog'lari tugal dog'ga aylanadi. Ranglarni masofada aralashib ketishi optik aralashtirish qoidalariga, inson ko'zining xususiyatlariga va yorug'likning yoyilib ketishi qoidasiga asoslanadi. Har bir rassomning ranglarni masofali aralashtirish qonunlariga amal qilishi juda muhim. Chunki yaratilajak kartina albatta ma'lum bir masofadan ko'zatiladi. Asosan, katta masofadan ko'rishga mo'ljallangan asarlarni yaratayotganda ranglarni aralashtirishning bu qoidasiga amal qilish lozim.

Ranglarning bu xususiyatlarini impressionist rassomlar o'z ijodlarida keng qo'llaganlar. Ular mazok texnikasini qo'llashgan, ya'ni mayda rangli dog'larni qo'yish orqali asar yaratishgan. Bu usul rangtasvirda yangi bir oqim-puantilizm (frantsuzcha "puant" nuqta)ga asos solgan. Aniq bir masofadan kuzatganda mayda turli rangli mazoklar bir-biriga aralashib ketadi va yaxlit ranglarni ko'rish tuyg'usini hosil qiladi. Nashriyotda rastrli shakllarni chop qilishda turli rang tuslarini tasvirlash ranglarni masofali aralashtirishga asoslangan. Mayda turli bo'yoqlardan tashkil topgan ranglar aniq bir masofadan qaralsa masofali aralashtirilgandek his qilinadi. Kitoblardagi barcha rangli reproduksiya uchta asosiy ranglarga (jilvador qizil, sariq va osmonrang) ajratib chop qilinadi. Chop qilish jarayonida bu ranglar ketma-ket aralashtirib qo'yiladi (mexanik aralashtirish). Qora rangdan konturlarni qo'yishda, rang qo'yilmagan oq qog'oz esa oq rang effektini beradi. To'rt hil rangli kattalashtirilgan fragmentni uzoqva yaqin masofadan turib qaralsa ranglarni mexanik va masofali aralashtirish effektini kuzatish mumkin. Ranglarni mexanik aralashtirishda bo'yoqlarni palitrada, qog'ozda yoki xolstda aralashtirishdan hosil qilinadi. Bunda rang va bo'yoqni aniq ajrata bilish lozim. Rang optik (fizik) tabiatga, bo'yoq esa kimyoviy tarkibga ega. Tabiatdagi ranglar to'plamdagi bo'yoqlarga nisbatan juda ko'p. Bo'yoqlarning rangi, predmetlarning rangiga nisbatan kam to'yinganroq bo'ladi. Eng yorqin bo'yoq (oq bo'yoq) eng to'q bo'yoq (qora)dan faqat 25—30 marta yorqinroq. Tabiatning turli tuman rang munosabatlarini va rang boyligini rang tasvirda bunday vositalar bilan aks ettirish katta muammo bo'lib tuyuladi. Lekin rassomlar rangshunoslikka oid bilimlariga tayangan holda bu muammoni muvaffaqiyatli hal qilishyapti. Ular o'z ijodlarida aniq tonli va koloristik munosabatlarni qo'llashyapti. Rangtasvirda turli bo'yoqlar aralashmasi bilan bir rangni va aksincha bir hil rang bilan-turli ranglarni berish mumkin. Har bir bo'yoqqa kul rang yoki qora ranglarni qo'shish orqali qiziqarli ranglarni olish mumkin.

Ba'zida ranglarni mexanik aralashtirish orqali optik aralashtirishga yaqin bo'lgan ranglarni olish mumkin. Lekin ular bir—biriga umuman o'xshamaydi.

Masalan palitradagi hamma bo`yoqlarni aralashtirish orqali, optik aralashtirishdagi kabi oq rangni olish mumkin emas, balki kir – kul rang, jigarrang yoki qora rang olish mumkin.

Kolorit

Kolorit – bu san'at asarining rang sifatlarini umumiy estetik baholash, asarning barcha rang elementlarini o`zaro aloqasi xarakteri, uning rang tuzilmasi hisoblanadi. Koloritning eng katta xususiyati – ranglarning boyligi va o`zaro bog`liqligidir.

Kolorit – badiiy obrazning eng muhim komponenti, rangtasvir, rangli grafika, dekorativ san'atning ko`pgina asarlarida badiiy ifodalashning vositasidan biridir.

Rangtasvirda ranglarning birligi muhim rol o`ynaydi. Ko`pincha rang toni va yorqinligi bilan bir – biriga yaqin bo`lgan ranglar o`zaro birlashadi. Ranglar o`zaro tonli biriksa, unda sifat o`zgarishlari yuz beradi va jarangdorlik paydo bo`ladi. Agar rang umumiy tondan ajralsa, o`ziga mos kelmasa rangtasvir asarining yaxlitligi bo`ziladi.

Badiiy asar barcha ranglarning o`zaro aloqasi hisobiga quriladi, unda hech qanday rang dog`larini o`zgartirish, kattalashtirish yoki kengaytirish mumkin emas.

Kartinadagi turli ranglarning tonli birligi, o`zaro aloqasi, garmonik mos kelishi kolorit deb ataladi. Kolorit bizning ko`z o`ngimizda dunyoning barcha rang boyligini ochib tashlaydi. U rassomni kartina kayfiyatini berishida yordam beradi. Kolorit tinch, quvonchli, qayguli va xokazo bo`lishi mumkin. Kolorit issiq va sovuq, yorqin va to`q bo`ladi.

Qadimgi davr rassomlarining asarlarini o`rganib chiqsak koloritning rivojlanishi tarixini bilib olishimiz mumkin. Kolorit tushunchasi XV asr oxiridan boshlab paydo bo`ladi. Koloritning imkoniyatlari barokko davrida, ayniqsa impressionistlar ijodida gullab yashnaydi.

XV asrlarda italyan, frantsuz, nemis rassomlari ijodida bo`yoqlar bir – biridan ajratib, mustaqil ravishda ishlatilgan. Masalan, Bernard Strigel maktabiga mansub noma'lum rassom tomonidan ishlangan «Avliyo Roxning yarasini davolash» nomli asarida plam rangi yorug`likda ham, soyada ham qizil, faqat yorqinroq yoki to`qroq qilib berilgan. Bu asarda predmetlar yorug`lashib turganga o`xshaydi, qahramonlar figurasi atrof – muhit bilan yaxlitlashib ketmagan, balki noaniq kul rang fonida yorqin dog` bo`lib ko`rinadi.

Koloritdagi birinchi o`zgarishlar XV asr oxirida paydo bo`ladi. Bu davrda bo`yoqlar yarimtonli qilib aralashtirilgan, ranglar bir – biriga mayin o`tgan. Rang va shakl bir bo`tun bo`ladi, bo`eq yorug`lik va masofadan

ajratilmaydi. Bellinidan Titsian va Tintorettoga tomon yo`l – bu lokal koloritning tonli koloritga tomon o`tishni bildiradi.

XVI asrga kelib rangtasvirda rang ancha konkretlashadi. Yangi tuslar paydo bo`ladi. Karavadjoda – to`q qizil, yashil, jigarrang – sariq, bo`tako`z rangli, ko`k, Velaskesda esa qora, kulrang, oq va pushti ranglarning ko`z ilgamas o`tishini qurishimiz mumkin. Rembrandt to`q rangli tonlar bilan ishlagan, ranglar yangi xususiyatlarga ega bo`ladi, ya'ni ko`tarinkilik va noma'lumlikni keltirib chiqaradi. Uyg`onish davri rangtasvirchilari, masalan Titsian, rangdan naturani hayotini aniqlash uchun foydalanadi. Barokko davrida rang estetik funktsiyani aniqlovchi rangtasvir fantaziyasi elementi sifatida yuzaga keladi. Qadimgi rassomlarning asarlari aralash tonlar, murakkab texnik usullar, bo`yoqlarning bir-biriga nozik o`tishi hisobiga qurilgan. Ular kuchli tonli va rang kontrastidan foydalanishgan. Rassomlar qo`tilgan rangli tonni topish uchun lessirovka usulidan foydalanigan. XVIII asrga kelib bo`yoqlar bilan estetik o`yin juda murakkablashib va go`zallashib ketadi. Rassomlar bitta rangning nozik nyuanslaridan yuz, sochlar va kiyimlarni ishlashda foydalanganlar. Birinchi planga oq, yorqin-sariq va qahva rangli-jigarrang chiqadi.

XIX asr uchun rang va shakl orasidagi qarama-qarshilik, optik eksperimentlar xarakterlidir. Bu davr rassomlari, ayniqsa impressionistlar quyosh yorqinligini shuningdek, yorug`likdagi yorqinlikni ajratib ko`rsatishga harakat qilishgan. Ular rang kontrastlariga diqqat e'tibor qaratdilar, ranglarni optik aralashtirish effektidan foydalangan holda toza ranglarga o`tdilar. Matiss, Gogen, Van Gogda – tiniq konturlar va juda jarangdor, katta dog`li bo`yoqlar bo`lgan. Matiss qog`ozdan rang dog`larini qirqib rasmini chizmasdan tekislikka joylashtirgan. Matiss tayyorlagan qog`oz nakleykalarni yengilgina gobelenga, matodagi rasmga va kitob bezaklariga aylantirish mumkin. Gogenning kartinalaridagi ranglar faqat tasviriy ahamiyatgagina emas, balki dekorativ va simvolik ahamiyatga ham ega. Uning kartinalarida qizil qumni, pushtirang otlarni, ko`k daraxtlarni ko`rish mumkin.

Van Gog kartinalari ranglar kontrasti asosida qurilgan, lekin unda dekorativ emas, balki psixologik omil bo`la oladi. Ular o`ziga xos bo`lgan kayfiyatni beradi.

Kolorit hissi – juda qimmatbaxo qobiliyat. I. Repin, V. Surikov, K. Korovin, M. Vrubel, F. Malyavin, V. Borisov-Musatov, o`zbek rassomlardan Urol Tansikboyev, M. Nabiyeu, A. Abdullayev va boshqalar yirik kolorist – rassomlar hisoblanishadi. Masalan, Repin issiq, oltinrang–qizil koloritda asarlar yaratgan. Surikovning koloriti osmonrang–ko`k, sovuq ranglar bo`lgan. Serovning ko`pgina asarlari ko`krang–kumush

koloritda ishlangan, Vrubel esa kul rang, osmonrang va ko'k ranglarni sevib ishlatgan. Malyavinning ko'pgina kartinalari olovrang-qizil koloritda yaratilgan. O'.Tansiqboyev-osmonrang, to'q-ko'k va yashil ranglarni, P.Benkov esa oltinrang- oxra, sariq ranglarni sevib ishlatgan.

Ko'pincha kolorit tabiat, maishiy hayotning, odamlarning milliy xususiyatlarini rangtasvirda berishning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Rangtasvirda "milliy kolorit" tushunchasi shundan kelib chiqadi. M.Saryan va R. Ahmedov asarlari bunga misol bo'la oladi.

Rassomning koloriti haqida uning palitrasidan bilib olish mumkin. Har bir rassom ranglarni palitrada o'ziga qulay, aniq va kerakli miqdorda joylashtiradi. Rassom foydalanadigan bo'yoqlar to'plami va bo'yoq aralashtiradigan maxsus idish palitra deb ataladi. Bunda rassom ijodi yoki konkret asar uchun xarakterli bo'lgan ranglar qatori e'tiborga olinadi. Bu jihatdan olib qaraganda «palitra» termini «kolorit» tushunchasiga juda yaqin. Masalan, frantsuz rassomi P.Pikassoning palitrasi uning ijodining «Osmonrang» davrida sovuq osmonrang va ko'k bo'yoqlardan iborat bo'lgan, keyingi «pushti» rang davrida esa – issiq pushti va oltinrang tuslardan iborat bo'lgan.

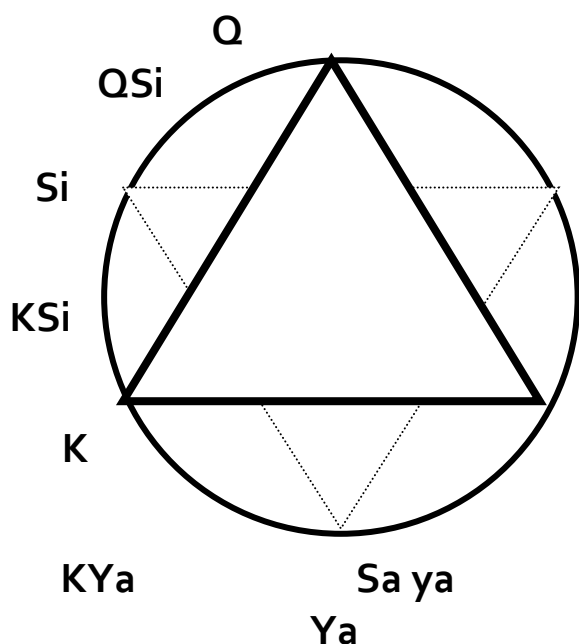
Rang garmoniyasi tiplari

Tabiatdagi hamma narsa o'zining aniq rangiga ega. Tabiat yaratgan barcha narsani garmonik yaratilgan deb hisoblanadi. Tabiiy ranglar va ularning o'zaro birligi va aniq shakllar bunga misol bo'la oladi. Rassom san'at asarini yaratar ekan, garmonik rang munosabatlarini o'ylashi lozim. Bo'yoqlar joylashtirilganda ko'pincha muammo paydo bo'ladi. Nima uchun ba'zi ranglar bir – biri bilan yoqimli munosabat hosil qiladi, boshqasi esa ko'zni o'yib, asabni ko'zgatadi? Bu muammolarni hal qilishda rang halqasi va rang garmoniyasi qonuniyatlari to'g'risidagi bilimlar yordamga keladi.

Ranglarning garmonik aralashmasi kul rangni hosil qiladi. Bu siz tanlagan rang garmoniyasining to'g'riligini tekshirishga yordam beradi. Agar ikki, uch, to'rt xattoki oltita rangni aralashtirsak aniq garmoniya qonuniga ko'ra kul rang hosil bo'ladi. Birinchi bo'lib ranglar sistemasini Gyote tartibga keltirgan. U ranglarni sistemalashtirgan va bu amaliyotda qo'llanib kelinyapti.

Getening tabiiy ranglar aylanasi

Ranglar aylanasi ranglarning berilishi va nomlanishi

Q-qizil
QZ-qizil-zarg'aldoq
Z-zarg'aldoq
Sa-sariq
Sa Ya-sariq-yashil
Ya-yashil
KYa-ko'k-yashil
K-ko'k
KSi-ko'k-siyohrang
Si-sivohrang

KQSa -- asosiy uchburchaklik, birlamchi asosiy ranglar.

SZYa --teskari uchburchaklik,ikkilamchi ranglar,birinchi qatordagi aralash ranglar.

KYa, KSi QS va boshqalar- ikkinchi qator aralash ranglar.

Ranglarning aylanada bir – biriga nisbatan joylashuvi moslashuvning quyidagi turlarini ajratishga yordam beradi.

1. Qarama – qarshi moslashuv.Bir–biriga qarama–qarshi joylashgan ranglar (masalan ,**S** va **Sa**) bir – birini o`zaro to`ldiruvchi va uyg`un ranglar hisoblanadi.
2. Asosiy yoki o`girilgan uchburchaklikning (masalan, ko`k va sariq) uchbo`rchaklarida joylashgan ranglarning mosligi kamroq uyg`unlashgan.
3. 90 burchak ostida aylanada joylashgan (ikki, uch yoki to`rtta rang tanlanadi) masalan, ko`k siyohrang (**Ks**) va yashil (**Ya**) yoki sariq olov rang (**So**) va yashil ranglarning mosligi.
4. Nyuans (monoxrom) moslashish (masalan, ko`k va ko`k delfinium.)
5. Bir hil rangdagi predmetlar yoki o`simliklarning (masalan, sariq atirgullar, xrizantema, nartsiss va lolalar dastasi) mosligi.

Qizil, zarg'aldoq, sariq va ularning tuslarini inson issiq ton sifatida qabul qiladi; ko`k va siyohrangni esa sovuq ton deb qabul qiladi. Yashil rangda esa issiq va sovuq ottenkalar mavjud. Xromatik rang tonlari axromatik rang tonlari bilan quyidagi xollarda ko`proq uyg'unlashib ketadi. Qizil,zarg'aldoq va sariq (issiq) qora bilan; ko`k, osmonrang, siyohrang (sovuq) oq ranglar bilan.

Gyote kontseptsiyasida asosiy ranglar oltita. Ular ikkita rang uchligini tashkil qiladi. Ikkita rang-sariq va ko`k ranglar gorizontali joylashadi-bu birinchi "Xarakterli juftlik". U yuqorisida jo`shqin rang bo`lgan birinchi uchlikning asosi hisoblanadi. Sariq va ko`k ostida ikkinchi Xarakterli juftlik-zarg'aldoq-siyohrang va pastda yashil rang(aylantirilgan uchlik). Shunday qilib Gyote birinchi marta o`zining oltinrangli halqasida garmonik aloqadorlikni ko`rsatib berdi. Gyote halqasida uchta turdagi o`zaro aloqadorlikni ko`ramiz. Bo`lar garmonik, xarakterli va xaraktersiz.

Garmonik juftlik: jo`shkin– yashil, siyohrang – sariq, zarg'aldoq – ko`k. Qarama – qarshi turgan ranglar bir – birini topib olib, inson ruhiyatiga to`laqonlilik va ko`ngil to`qlik hissini beruvchi yaxlitlikni tashkil etadi.

Xarakterli juftlik:sariq – ko`k, jilvakor -sariq,jo`shkin-ko`k, zarg'aldoq siyohrang , zarg'aldoq – yashil va siyohrang – yashil.

Xaraktersiz juftlik: sariq – yashil, sariq – zarg'aldoq, zarg'aldoq – qizil, qizil – siyohrang, siyohrang – ko`k, ko`k – yashil.

Gyote uyg'unligi faqatgina ko`ruv organi orqaligina his kilinmasligi kerak, u bizning ruhiyatimiz orqali ham qabul qilinishi lozim. U ranglar inson qalbiga ta'sir qilib, hissiyot, emotsiya va fikr tug`diradi deb hisoblagan. Gyotening fikricha har bir rang o`zining temperamentiga ega bo`lgan va boshqa ranglarga qo`shilganda turlicha nomoyon bo`luvchi emotsional haqiqat to`plami hisoblanadi. Gyote har bir inson o`zining ijodiy harakati bilan to`laqonli uyg'unlik hosil qila olishga ishongan, lekin garmoniyaning ruhiyat mahsuloti deb bilgan.

Runge ning rang sistemasi

Rang garmoniyasi sistemasiga Runge yorug` – tonli munosabatlarni kiritdi. Rang modelining asosi sifatida Gyotening ranglar halqasidan foydalandi, faqat ikki o`lchamli modelni uch o`lchamli modelga aylantirib qora – oq koordinata kiritdi. Shu tarika Runge rang sistemasini sharh ko`rinishida ko`rishni taklif qildi.Bu sharning ekvatoridan ranglar spektri joylashadi.

Ranglar meridiandan qutbga qarab yorqinligiga qarab o`zgaradi.

Rang halqasida ikki, uch, to`rtta rang tonlarining garmonik mutanosibligini kuzatish mumkin.

Ostvaldning katta rang halqasi

Ostvaldning katta rang halqasi quyidagicha tuzilgan:

1. Limon – sariq. 2. Sariq. 3. Oltinrang–sariq. 4. Sariq–zarg`aldoq.
5. Qizil–zarg`aldoq. 6. Kinovar – qizil. 7. Qizil. 8. Karmin–qizil. 9. Jarangdor–qizil. 10. Jarangdor–siyohrang . 11. Siyohrang . 12. Ko`k – siyohrang . 13. Ko`kish – siyohrang . 14. Ultramarin. 15. O`rtacha – ko`k. 16. Ko`k. 17. Bo`tako`z – ko`k. 18. Feruzarang. 19. Dengiz to`lqini rangi. 20. Zumrad – sariq. 21. Ko`k – yashil. 22. O`rtacha – yashil. 23. Xlorofillrang. 24. Sariq yashil.

Turlicha izlanishlar orqali to`plangan ma'lumotlarni umumlashtirish asosida rang garmoniyasining quyidagi tiplarini taklif qilamiz:

1. Ikki rangli kontrast (ikkita asosiy rang yoki ikki guruh ranglar kontrasti.)
2. Uchrangli.
3. To`rtrangli.
4. Oltirangli.
5. Monoxromatik, yorqinlik va to`yinganligiga ko`ra farqlariga qaramay bir hil rang tonida saqlanadi.
6. Gamma, rang halqasida kichik interval bilan cheklangan.
7. Gamma, ranglar bitta asosiy ranga bo`ysunadi.
8. Axromatik gamma.
9. Axromatik va xromatik gammalarning mosligi (issiq ranglar qora rang bilan, sovuq ranglar oq ranglar bilan moslashadi.)

Rang garmoniylariga oid misollar bilan tanishib chikamiz. Garmonik ranglar mosligini aniqlashga 24 hil rangdan iborat bo`lgan rang halqasi yordam beradi.

Halqa diametrining qarama–qarshi tomonida joylashgan ikkita rang kontrast-garmonik mutanosiblikni beradi. Bir–biriga garmonik mos keluvchi ranglar juftligini to`g`ri bo`rchak ostida joylashgan halkadagi ikkita strelkani aylantirish orqali aniqlab olamiz.

Uch rangli garmoniyaning esa rang halqasiga to`g`ri tomonli yoki to`g`ri burchakni chizish orqali yoki 120 burchak ostida birlashgan uchta strelkani aylantirish orqali aniqlaymiz.

To`rtta rang garmoniyasini kvadrat tomonlari yoki to`g`ri burchakliklar bilan aniqlaymiz.

Rang halqasida 90 burchak ostida birlashgan to`rtta strelkani aylantirish orqali to`rtta rangdan iborat bo`lgan garmonik gammani aniqlaymiz. Olti hil rangni uyg`unlashtirish juda qiyin. Rang halqasidagi oltiburchaklar kerakli variantlarni topib beradi.

Rang halqasidagi kichik intervallar chekkasidagi ikkita rang bir – biriga yaqin boʻlgan ranglar garmoniyasini tashkil qiladi. Oʻrta intervallarda esa kontrastlilik kuchayadi, yaxlitlik kam seziladi.

Katta intervallar qoʻshimcha ranglar kontrastiga kurilgan.

Rang garmoniyasi xarakteri rang dogʻlari va ularning shakllarining oʻlchamiga bogʻliq holda turlicha namoyon boʻladi. Kompozitsiyada bitta rang kontrastlilikni kuchaytirib, qolganlarini oʻziga boʻysundiradi. Bu rang dogʻini oʻlchamini kichraytirsak, boshqa ranglar kuchliroq jaranglaydi. Amaliy ishda bu hodisani albatta eʼtiborga olish lozim. Masalan, kichikroq oʻlchamda ishlagan etyudingiz juda yaxshi chiqdi, rang munosabatlari aniq topildi, lekin bu etyud katta polotnoga ishlanganda garmoniya yoʻqoldi. Bu rang dogʻlarining oʻlchamlari yoki konfiguratsiyasini oʻzgargani bilan bogʻliq boʻlishi mumkin. Oq, qora va kul rangning turli tonlari hamma vaqt chiroyli boʻlib biri – biriga mos keladi. Kontrastlarning turli – tumanligi va boyligi dogʻ, figura va shaklning joylashishi va oʻlchamiga bogʻliq boʻladi. Xromatik va axromatik rang tonlari quyidagi moslashuvda koʻproq bir – biri bilan uygʻunlashib ketadi: Qizil, zargʻaldoq va sariq (issiq) qora bilan; osmonrang, koʻk, siyohrang (sovuq) oq bilan. Rangtasvirda rang garmoniyasini izlash jarayonida quyidagilarni bilish lozim.

❖ Yorqin ranglar, xira ranglar bilan yaxshi mos tushadi.

❖ Issiq ranglar, sovuq ranglar bilan mos toʻshadi;

Toʻq ranglar, ochiq ranglar bilan. Rangtasvir sanʼati – bu rang va yorugʻlik munosabatlari sanʼatidir. Boʻyoqlar bilan ishlashda ranglarning bir – biriga taʼsirini eʼtiborga olish lozim, yaʼni ranglar munosabatini qoʻllash muhim.

Kartinadagi toʻgʻri topilgan rang munosabatlari dunyoni va kartinani bor goʻzalligi bilan koʻrishga yordam beradi.

Rang halqasi badiiy asarning rang tuzilishini tushunishga yordam beradi. Rang garmoniyasi qonuniyati faqat rangtasvir uchungina emas, balki dizayn, halk amaliy bezak sanʼati uchun ham xarakterlidir.

Tayanch soʻzlar

Rang, spektr, qoʻshimcharanglar, asosiy ranglar, issiq rang, sovuq rang, lokal rang, rang tusi, toʻyinganlik, yorqinlik, rang kontrasti, ranglarni aralashtirish, kolorit, kompozitsiya, rang garmoniyasi, palitra.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Rang tabiati haqida soʻzlab bering. Spektr ranglari haqida maʼlumot bering.

2. Axromatik ranglarni sanab bering.
3. Qanday ranglar xromatik ranglar guruhiga kiradi?
4. Rang to'liqlari nima?
5. Qanday ranglar issiq va sovuq ranglar deb ataladi?
6. Asosiy ranglarni sanab bering .
7. Qanday ranglar tarkibiy ranglar deyiladi?
8. Rang halqasi deganda nimani tushunasiz? 6, 12, 24va undan ham ko'p bo'lgan ranglardan qanday qilib rang halqasini olish mumkin?
9. Qanday ranglar qo'shimcha ranglar deyiladi? Namunalar keltiring.
2. Yorkinlik va rang tonlarini rangtasvirda qo'llanishi haqida gapirib bering.
10. Predmetning lokal rangi nima? Turli yorug'likda ular qanday o'zgaradi?
11. Chegarali rang kontrastiga misollar keltiring.
12. Asosiy ranglarni optik va mexanik aralashtirish natijalari o'zaro qanday farqlanadi?
13. Ranglarni optik aralashtirish nimaga asoslangan? Ranglarni optik aralashtirishga misollar keltiring.
14. Rassom puantilistlarning ijodiy uslubining o'ziga xos xususiyatlari haqida gapirib bering.
15. Kolorit nima?
16. Kartinaning fikriy–obrazi mazmunini berishda koloritning ahamiyati haqida gapirib bering. Turli rassomlarning bir necha kartinalarini tahlil kiling.
17. Bitta asosiy rangga buysungan barcha ranglar garmonik gammani tashkil qila oladimi?

7-MA`RUZA

KARTINA YARATISHNING TASVIRIY IMKONIYATLARI

- Perspektiva.
- Paralel, markaziy ortogonal proyeksiyalar.
- Ob'ektlarni frontal va burchakli holatda ko'rish .
- Perspektiva qoidalariga asoslanib manzara ishlash.
- Tasvir va kartina.

Adabiyotlar:

1. Энциклопедия художника. Издательство «Внешсигма» 2000 г.
2. «Школа изобразительного искусства» Изд «Изобразительное искусство», 1989 г.
3. Н. М. Сокольникова «Изобразительное искусство и методика его преподавания в начальной школе». М. «ACADEMIA» - 1999 г.
4. М.Н. Макарова «Перспектива» М – 1989 г.
5. Москва."Просвещение"1989.
6. Н.П.Бестчастнов и др. "Живопись" М-"Владос"-2001.
7. Е.В.Шорохов "Основы композиции" М-1979.

Kartina -bu borliqni aks ettirishga nisbatan umuman boshqa bir narsa.

Rangtasvirda biz bir vaqtning o`zida tasviriy san'atning imkoniyatlarini urganamiz.Rangtasvirning amaliy qismida rangtasvir texnikasi yotadi. Agar biz faqat undan foydalansak rangtasvirni borliqni aks ettirish va oddiy imitatsiyadan farqi qolmaydi.

Aslini olganda rangtasvir o`zida ichki kayfiyat, rangtasvir bilan shugulanish istagi esa, kartina haqidagi tiniq tasavvur va kontseptsiyani aks ettiradi. Rangtasvir bu tasviriy va masofaviy shakllanuvchi ish hisoblanadi. Bu jarayon ko`p vaqtni talab etib, u rassomning birinchi nigox tashlashidayoq boshlanadi.

Rang tasvirni hajmli ob'ektlar bilan ishlansada, ularni tekislikda joylashtiradi. Kartina tekisligining ikki o`lchamliligi rangtasvirda masofani tasvirlashning talablariga qarshi turadi. Aslida kartina tekisligida hamma narsa tekis. Rassom qo`ygan yalpoq shakllar, bo`yoqlarni tomoshabin masofaviy o`zaro aloqadorlikda ko`radi. Haqiqatda esa kartinaning oldingi ham, orka plani ham yo`q, tasvirlanayotgan kartinaning real masofasi kartina tekisligida yotadi. Kartinada faqat shakl va rang mavjud. Agar tasvirlar kartinada naturadagidek real tasvirlangan bo`lsa, demak, eng ishonchli illyuziya yaratilgan. Shu bilan birga shuni aytib o`tish lozimki, turli davrlarda yashab ijod etgan rassomlar kartinadagi tekislik va masofani turlicha talqin etishgan

Buyumlar shakli masofani hosil qiluvchi element hisoblanadi. Kartina tekisligiga kuchirilgan atrof-muhit va masofa negativ shakl sifatida belgilanadi. Pozitiv negativ shakllar kartinaning bir hil elementlari hisoblanadi.Quyida biz kartina yaratishdagi tasviriy imkoniyatlar to`g`risida fikr yuritmoqchimiz.

Perspektiva

Hammamizga ma'lumki, tevarak- atrofimizni o`rab turgan shakllar va ularning kattaligi tomoshabinga nisbatan qanday masofada joylashganiga va fazoda qanday holatda turganiga qarab o`zgaradi. shakl va kattaliklardagi bu o`zgarishlar aniq qonunlarga, ya'ni chiziqli perspektiva qonunlarga asosan kelib chiqadi

Ko`chadan o`tayotgan mashina, odam va hokazolarni sinchiklab kuzatish orqali ularni uzoqlashgan sari tobora kichrayib borishini va aksincha yaqinlashgan sari kattalashib borishini sezish qiyin emas. Shuningdek ko`chaning kengligi ham uzoqlashgan sari toraygandek tuyuladi. Uylar, daraxtlar, umuman hamma narsalar kuzatuvchidan uzoqlashgan sari kuchraygandek tuyiladi, yorug` - soyalari, rang xiralashadi, Hajmi esa yo`qdek tuyuladi. Buni perspektiva hodisasi deyiladi.

Perspektiva aniq fan bo`lib, u chizma geometriyaning alohida bo`limidir. Lotinchadan tarjima qilinganda perspektiva "aniq ko`ryapman" degan ma'noni bildiradi. Rasm chizish perspektivaning bir turi bo`lib unda kuzatish perspektivasidan keng foydalaniladi. Perspektivaning bu turi uning qonun - qoidalariga to`liq rioya qilingan holda kuzatish, chamalash va faraziy fikr yuritish asosida hech qanday geometirik asbobsiz (chizg`ich, tsirkul) ish yuritishni taqozo etadi.

Badiiy ijodda fazoni to`g`ri kuzata bilish va qabul qilish muhim rol o`ynaydi.

Perspektiva qonunlarini bilish rassomga realistik tasvirlarni ko`rishda yordam beradi. Lekin nazariy ijoddagi hissiyot, kechinmalar va obrazni yo`qqa chiqarmasligi kerak.

Rassomlar oldida hamma vaqt ikki o`lchamli sathda uch o`lchamli fazoni ko`rish kabi muhim vazifa turgan.

Qadimgi Misrda rassom tasvirlanayotgan predmetlarning haqiqiy, ob'ektiv shakllarini berishi lozim bo`lgan, shuning uchun ham shakllar tekis bo`lib chiqqan.

Antik davrda esa insonning atrofidagi kichikroq predmetlarni tasvirlash muhim bo`lgan. Bunday ko`rinishga eng to`g`ri keladigani aksonometriya bo`lgan. Chiziqlarni bu usulda tasvirlashda, uzoqlashayotgan chiziqlar parallel bo`lib, ularni tutashuv chiziqlarini ko`rsatish mumkin bo`lmagan. Aksonometriyada tasvirlangan predmetlarning bo`yi, eni va uzunligi haqiqiy kattaligida tasvirlanadi.

O`rta asrlarda fazoni tasvirlashda boshqa yo`ldan borishgan. Ko`pgina mehrob rasmlarida, freska, ikona, kitob minatyurasida rassomning diqqat e'tibori insonning ruhiy va hissiy hayotiga qaratilgan bo`lib, unda perspektiva nuqtai nazaridan olib qaraganda juda to`g`ri hisoblangan yaxlit

fazo saqlanadi. Shu bilan birga perspektiva qisqarishlarisiz bo'lgan geometrik sxema va simvollaridan ham foydalanishgan. Rassomlar tasvirlashning perspektiva va perspektiva bo'lmagan usullaridan keng foydalanishgan.

O'rta asrlardagi tasavvurlarning o'zgarishi fazoni tasvirlashning boshqacha usullariga o'tishga keng yo'l ochib berdi. XV asrlardayoq rassomlar manzarani qush uchar balandlikdan tasavvur qilib chizishga harakat qilishgan.

Uyg'onish davrida fazoni tasvirlash haqidagi matematik aniqlikka ega bo'lgan fan yaratildi. Bu perspektiva sistemasi edi. Renessans davri rassomlari uchun perspektiva dunyoni bilish usullaridan biriga aylandi.

Perspektiva fanining yuksalishida Uyg'onish davri rassomlaridan P-della Francheska, Leonardo da Vinchi, Rafael, A. Dyurer va boshqalar katta hissa qo'shishdi.

Perspektiva qonunining kashf qilinishi bilan Yevropa rassomlari uchun tevarak-atrofni realistik tasvirlash an'anaga aylanib ketdi. Sharq halqlarida (Koreya, Xitoy, Yaponiya, Markaziy Osiyo) madaniyatida fazoni tasvirlanishini o'ziga xos usullari ishlab chiqildi, perspektivaning turli sistemasidan foydalanildi. Yaqin va kichikroq ob'ektlarga aksonometriyani qo'llashgan. Sharq halqlari mu'jaz san'atida ham o'ziga xos bo'lgan perspektivani qo'llashgan. (- rasm).

Sharq va g'arbda turli davrlarda yashab ijod etgan rassomlar perspektivaning "Erkin" sistemasini qo'llashgan, ya'ni perspektiva qoidalarini bilib turib buzishgan.

Naturadan ishlash jarayonida paydo bo'luvchi tirik hissiyot ham fazoni tasvirlashda katta o'zgarishlarni keltirib chiqargan. Masalan, Impressionistlar dunyoni qanday his qilishsa shunday tasvirlashga harakat qilishgan. Bunda perspektiva emas, balki yorug'lik, hidlash katta rol uynagan. Naturani yaxlit tasavvur qilishgan.

XX asrga kelib perspektiva haqidagi fikrlar ancha o'zgardi. Hayotga fotografiya, kino, kompyuter grafikasining kirib kelishi buning asosiy sababi bo'ldi. Montajli fikrlash printsipi ob'ektning bitta tasvirida turli nuqtai - nazarlarni bera oladi.

XX asr rassomlarining asarlari fazoni ko'p o'lchamli ekanligi haqida tushuncha beradi. P.Pikasso, S.Dali, J.Brak perspektiva qonuniyatlarini bilib turib buzishadi. Ular yangi dunyoni boshqa o'lchamlarda berishgan.

XX asr bizga fazoni yangicha his qilish haqidagi yangi bilimlarni berdi. Makrokosmos va mikroqosmosning kashf qilinishi va boshqacha o'lchamlar bizning ongimizga katta o'zgarishlarni kiritdi. Kartinalarda

to'rtinchi o'lchamni tasvirlash mumkin bo'lib qoldi. Unda ob'ektni xuddi turli tomondan ko'rayotgandek his paydo bo'ladi.

Rossiyada perspektiva fanini A. Sapojnikov, A. Venetsianov, M.Ge. V.Polenov, K.Petrov - Vodkin va boshqa rassomlar o'rganishgan.

Keyingi davrlarda akademik B.V. Raushenbaxning perspektiva haqidagi nazariyasiga qiziqish kuchayib ketdi.

U insonlar fazoni turlicha qurishini, ya'ni yaqindagilar va o'zoqdagilar fazoni turlicha qurishini isbotlab berdi. Bizga yaqin turgan predmetlar aniq perspektiv qisqarishlarga ega bo'lmaydi, ularni aksonometriyada tasvirlash lozim bo'ladi. Chiziqli perspektiva esa faqat uzoqdagi predmetlarda amal qiladi. Rassom bitta asarning o'zida teskari perspektivani ham, aksonometriyani ham qo'llay oladi. Bunga misol sifatida A.Rublyovning "Troitsa" asarini ko'rsatish mumkin.

Rus rassomi P.Vodkin o'zining perspektiva haqidagi qiziqarli nazariyasini yaratdi. Bu sferik perspektiva deb ataldi. Uyg'onish davri rassomlari kartinani "dunyoga ochilgan oyna" deb bilishgan bo'lsa, Petrov - Vodkinning asarlarida esa kartina ekran sifatida talqin etiladi. Bu ekranda rassom faqat krib turganinigina emas, balki tasavvur qilayotgan dunyosini ham namoyish etadi. Rassom tasavvurida tug'ilayotgan obraz fikrlarining faol ishlashi natijasi, ijodiy umumlashma va naturaning ko'pgina belgilaridan chekinish hisoblanadi. Shunday qilib rassom kuzatish va tasavvurni umumlashtiradi.

Petrov - Vodkinning asarlarida esa kartina ekran sifatida talqin etiladi. Bu ekranda rassom faqat ko'rib turganinigina emas, balki tasavvur qilayotgan dunyosini ham namoyish etadi. Rassom tasavvurida tug'ilayotgan obraz fikrlarning faol ishlashi natijasi, ijodiy umumlashma va naturaning ko'pgina belgilaridan chekinish hisoblanadi. Shunday qilib rassom kuzatish va tasavvurni umumlashtiradi.

Petrov - Vodkinning fazoviy - vaqtli metamorfozasi uning falsafiy dunyoqarashlaridan kelib chiqqan.

Yoshligidan bo'lajak rassomni Yerning bepoyonligi, yulduzlar hayoti, koinotning sirli qiziqtirgan. Yoshligida juda katta balandlikdan qulab tushayotgan rassom yerni butun borlig'i bilan, xuddi kosmik fazodan ko'zatayotgandek ko'radi. Bu taassurot rassomni sferik perspektiva haqida fikr yuritishga undagan. Uning yaratgan "Peshin. Yoz" asarida ham buni sezish mumkin. Bu kartinasida rassom tabiatning bir bo'r chaginigina emas, balki chek-chegarasi yo'q yerlarni tasvirlagan. Yashil tekisliklarda insonlar figuralarini biz xuddi o'zoqlashayotgandek ko'ramiz. Yer xuddi "kush uchar" balandlikdan tasvirlangan.

Xatto K.Petrov - Vodkin o`z natyurmortlarida ham buyumlarni xuddi kosmosdan ko`zatayotgandek tasvirlaydi.

Petrov - Vodkin o`z asarlarini yaratishda "Kartinaga kirish" metodini qo`llaydi. Unda tomoshabin o`zini xuddi kartinani ichiga kirib ketayotgandek his qiladi.

Rassom o`z asarida o`zini kiziktirgan va eng muhim deb bilgan xodisalarinigina tasvirlaydi.

Hozirgi davrda san'atda perspektiva va fazoni tasvirlash asosida tasvir yaratish bilan birga, boshqa printsiplar (Kubizm, monoxrom rangtasvir) va boshqa nuqtai nazarlar ham tan olinyapti. Hozirgacha rasmda harakatning perspektiv vositalari chiziq orqali (chiziqli perspektiva) qurilgan.

Bunga qarama- qarshi va qo`shimcha sifatida rang perspektivasini ko`rsatishimiz mumkin.

Perspektivaning asosiy qonunlari

Perspektiva qoidalari ko`zimizning anatomik tuzilishi xususiyatlari bilan bog`liqdir. Ko`zning ichidagi tasvir yorug`lik, ya'ni jismdan tarkalayotgan yoki aks etayotgan elektro magnit tulkinlarning ta'siri ostida paydo bo`ladi. Ko`z gavhari orqali yorug`lik nurlari ko`zning to`rparda bilan qoplangan orqa devoriga tushadi. U yerdan (tur pardadagi) fotoretseptorlar (tayoqcha va kolbachalar) paydo bo`lgan tasvirni qabul qiladi va uni ko`rish nervlari orqali miyaning tegishli qismiga o`tkazadi. Faqat eng aniq va ravshan ko`rish sathiga tushgan narsalarnigina biz yaqqol ko`ramiz, chunki to`r pardaning birgina sariq dog` deb ataluvchi kichkina qismi eng kuchli sezish qobiliyatiga ega bo`lib, u ko`z soqqasi orka devorining qorachiq ro`parasiga joylashgan qismiga to`g`ri keladi.

Eng kuchli ko`rish sathi O nuqta atrofida joylashgan. Eng yaxshi ko`rinish sathi ko`rish burchagining kattaligi, ya'ni nurlar konusining uchidagi burchagi bilan bog`liqdir. **(- rasm).**

Tik tekislikda ko`rish nurlarining burchagi  $28-36^0$  ga teng, bu harkimsaning shaxsiy anatomik ko`z tuzilishiga bog`liq. Gorizontal tekislikda esa ko`rish nurlarining bo`r chagi xiyol kattaroq bo`ladi.

Rasm chizishda eng yaqqolko`rish satxini hisobga olish katta amaliy ahamiyatga ega, chunki bundan muhim qoida kelib chiqadi: rasm chizuvchi bilan model o`rtasidagi masofa modelning eng katta o`lchovidan  $2 - 2\frac{1}{2}$  marta katta bo`lishi zarur. Bu eng yaqqol ko`rish kobiliyatining birinchi asosiy qonunidir. Ikkinchi muhim qonuniyati shundan iboratki, narsaning ko`rinishidagi katta - kichikligi ko`z bilan narsa o`rtasidagi masofaga bog`liqdir. Kuzatuvchiga yaqinroqda joylashgan buyumlar kattaroq ko`rinida. Buni optikaning qonuni misolida tushinish mumkin.

Masalan, buyum ob'ektivdan uzoqlashgan sari uning tasviri ekranga kichikroq bo'lib tushadi. Uchinchi qonuniyat shundan iboratki, buyum shakli to'g'risida olgan taassurotlarimiz buyumga nisbatan qarash nuqtasiga bog'liq bo'ladi. Buyumga oldidan, orkasidan, yoshidan, tagidan, ustidan qaraganda uni har gal har hil ko'ramiz. Perspektiva ana shunday qonuniyatlarga asoslangan.

Perspektiv tasvir mohiyatini tushunish uchun, perspektivaning asosiy tushunchalari: ufq chizig'i, uchrashish nuqtalari, surat tekisligi (surat deb kuzatuvchining ko'zlari bilan buyum o'rtasidagi faraziy tekislikka atiladi.) bilan tanishish lozim.

Surat tekisligi deganda rasm chizayotgan kishi bilan tasvirlanayotgan narsa o'rtasidagi tekislik tushuniladi. masalan, derazadan tashqariga qaralsa, daraxt, ko'cha, uy va hokazolar ko'zga tashlanadi. Agarda, biz ko'rinayotgan narsalarning tasvirini oynaga chizsak ayni vaqtda oyna surat tekisligi vazifasini bajargan bo'ladi.

Qisqasi, narsaning tasviri chizilayotgan yuza (qog'oz, mato, devor va xokazo) ni surat tekisligi deb yuritiladi. Surat tekisligi doimo ko'z nurlariga perpendikulyar bo'ladi. Perspektivaning muhim tushunchalaridan yana biri ufq tekisligi va ufq chizig'idir. Ufq tekisligi - ko'z balandligida tasavvurdan hosil qilinadiigan tekislikdir.

Ufq chizig'i - bu ko'z balandligidagi chiziqdır. Ufq tekisligi kuzatuvchining bo'yi va holatiga (past, baldand) qarab pastda va yuqorida bo'lishi mumkin. Masalan, ochiq, keng maydonda osmon bilan yerning qo'shilib ketgan chegarasi ufq chizig'i bo'ladi. (- rasm).

Ma'lumki, to'g'ri chiziqlar fazoda turli holatni egallashi, masalan, surat tekisligiga parallel, og'ma va tik bo'lishi mumkin.

Surat tekisligiga nisbatan burchak ostida joylashgan parallel to'g'ri chiziqlar kuzatuvchidan o'zoqlashgan sari bir-biriga yaqinlashib borib, ufq chizig'ining bir nuqtasida kesishadi. Bu nuqtani kesishish nuqtasi deb yuritiladi.

Surat tekisligiga tik bo'lgan to'g'ri chiziqlar ufq chizig'ida tutashib markaziy tutashishi nuqtasini hosil qiladi. Mana shu fikrlar to'g'risida perspektivaning quyidagi qoidalarini belgilash mumkin:

1. Har qanday narsalar kuzatuvchidan uzoqlashgan sari kichraygandek ko'rinadi.
2. Surat tekisligiga parallel joylashgan gorizonta chiziqlar, hech vaqt o'z yo'nalishini o'zgartirmaydi.
3. Surat tekisligiga parallel joylashgan tik chiziqlar har doim tik holatda tasvirlanadi.

4. Surat tekisligiga parallel bo'lmagan, o'zaro parallel gorizontal chiziqlar (bu chiziqlar surat tekisligiga tik bo'lishi ham mumkin) perspektivada ufq chizig'ining biror nuqtasida kesishadi.

Kishining ko'zi oldida (- rasm) turgan har bir buyumning oldingi tomoni kattaroq, uning davom etib ketadigan, ya'ni orqa tomoni kichikroq bo'lib ko'rinadi. Masalan, ikki qator qilib ekilgan daraxtning oldingi qatordagilari kattaroq undan keyingi qatordagilari kichikroq bo'lib ko'rinadi.

Har bir jism ana shu tarzda ko'rinishiga perspektiva deyiladi.

Perspektiva qonunini ko'chada, daladagina emas, balki ko'z o'ngimizda turgan har bir katta va kichik narsalarda, chunonchi, to'g'ri burchakli, tsilindrsimon va konussimon narsalarda ham ko'rish mumkin.

Kvadrat surat tekisligiga nisbatan tik holda tursa, unda kvadratning ikki yon tomoni uzoqlashib, ufq chizig'ining bir nuqtasida kesishadi, va tasvirda kvadrat trapetsiyaga o'xshab qoladi. Uning qolgan ikki tomoni surat tekisligiga parallel bo'lgani uchun o'z yo'nalishini o'zgartirmaydi. Kvadrat surat tekisligiga nisbatan burchak holida qo'yilsa tasvirda ikkita tutashish nuqtasi hosil bo'ladi. (- rasm).

Agar usti aylana shakldagi biron-bir narsaga, masalan, piyolaga ustidan qarasak, uning aylana shaklidaligini ko'ramiz. Agar uni sekin-asta yuqori ko'tara boshlasak, aylana qismi ellips shakliga aylangandek tuyuladi. Uning ustki aylanasi ko'zimiz balandligiga yetganda esa, ellips to'g'ri chiziq bo'lib ko'rinadi. Aylana perspektivada ellipsga aylansa-da, uning eni o'zgarmaydi. (- rasm).

Parallel, markaziy va ortogonal proyeksiyalar

Muhim geometrik tushunchalardan biri figuralarni tasvirlash, aks ettirishdir.

Geometrik fazo nuqtalar to'plami deb qaralib, uni proyeksiyalash yo'li bilan tekislikda aks ettiriladi.

Fazoda berilgan geometrik obrazlarning tekislikdagi modellarni tasvirlash usullari bilan yasash mumkin.

Figuralar markaziy yoki parallel proyeksiyalash usullari bilan biror tekislikda tasvirlanadi. Bu tekislikka proyeksiyalar tekisligi deb yuritiladi.

Figuralarning proyeksiyalar tekisligidagi tasvirini yasash esa ma'lum qonun va qoidalarga asoslanadi.

1. Parallel proyeksiyalashda proyeksiyalovchi nurlar parallel bo'ladi.

Bular:

a) to'g'riburchaki yoki ortogonal bo'ladi, ya'ni parallel nurlar kartina tekisligiga to'g'ri burchak ostida tushadi.

b) qiyshiq burchakli bo'ladi, ya'ni parallel nurlar kartina tekisligiga qiyshiq burchak ostida tushadi.

2. Markaziy, perspektivali yoki konusli proyeksiyalash. Bunda nurlar bitta ko'ruv nuqtasidan chiqadi, predmetning parallel chiziqlari esa tutashuv nuqtasiga ega bo'ladi. Agar nuqtani fikran cheksizlikka ko'chirsak predmetning aksonometrik proyeksiyasini olamiz. (- rasm).

Tekislikda geometrik sirtlarning tasvirini oddiy proyeksiyasini olishning usullaridan biri aksonometriya hisoblanadi. Buning uchun chizmani plani ufq chizig'iga nisbatan 45^0 burchak ostida beriladi va rasmning burchaklaridan yuqoriga to'g'ri chiziqlar o'tkaziladi. Bu predmetning qirralari hisoblanadi.

Ortogonal proyeksiyalar tasvirining aniqligi va o'qishga qulayligi bilan katta ahamiyatga ega. Unda balandligi, enini yoki biror bir bo'lagini o'lchash mumkin.

Ortogonal proyeksiyalash metodining maqsadi quyidagicha:

hohlagan predmetni oltita asosiy ko'rish nuqtasidan ko'rish mumkin: oldidan, orkadan, yuqoridan, pastdan, o'ngdan va chapdan. (-rasm).

Proyeksiyalanganidan so'ng kubning qirralari buriladi va bitta tekislikda joylashadi.

Bitta chiziqda joylashgan predmetning bir necha proyeksiyasi epyur deyiladi.

Standart bo'yicha ko'rinishlarni joylashishi.

1. Oldidan ko'rinish (asosiy ko'rinish) frontal proyeksiyalar tekisligida joylashgan ko'rinish; (- rasm)
2. Yuqoridan ko'rinish;
3. Chapdan ko'rinish;
4. O'ngdan ko'rinish;
5. Pastdan ko'rinish;
6. Orqadan ko'rinish;

Qurilish chizmalarida bu ko'rinishlar boshqacha nomlanadi, masalan - "fasad" (frantsuzcha - "yuz") oldindan ko'rinish, "anfas" (frantsuzcha "yuzga"), "profil" (yonboshdan ko'rinish).

Chizma geometriyada predmet uchta proyeksiyalar tekisligida ko'riladi: N - gorizontal, V - frontal, W - profil proyeksiyalar tekisligi. Uch kirrali koordinata bo'r chagi predmet bo'r chagi deyiladi. Agar predmet N tekislikda turgan bo'lsa, uni yana predmet tekisligi yoki asos tekisligi deyiladi.

Ob'ektlarni frontal va burchakli holatda qurish

Perspektiv tasvirlarni qurish jarayonida biz ob'ektlarni yoki frontal ko`rinishda (kartinaga parallel joylashgan tekisliklar), yoki kartinaga nisbatan burchakli holatda joylashganini ko`ramiz. Bo`larning birinchisi frontal perspektiva, ikkinchisi burchakli perspektiva hisoblanadi.

Chuqurlikka qarab ketuvchi parallelgorizontal chiziqlar perspektivada ufq chizig`ida, tutashuv nuqtasida birlashadi. Frontal va burchakli perspektivada bu nuqtalarning o`rni turlicha aniqlanadi.

Frontal perspektivada tasvirlangan ob'ektlar parallel chiziqlarni tutashtiruvchi bitta tutashuv nuqtasiga ega.

Ob'ektni burchakli perspektivada qurishda esa ufq chizig`ida ikkita tutashuv nuqtasi bo`ladi. Bo`lar asosiy nuqtadan chap va o`ng tomonda joylashadi.

Burchak perspektivasida ufq chizig`ini topish printsipi frontal perspektivadagiga o`hshash, ya'ni ufq chizig`i ko`z balandligida joylashadi. (- rasm).

Perspektiva qoidalariga asoslanib manzara ishlash

Tasviriy san'atning lirik janrlaridan biri bu manzaradir. Unda asosan tabiat va shahar ko`rinishlari aks ettiriladi. Rassomlar bu ko`rinishlarni tasvirlash orqali o`zlarining ularga bo`lgan munosabatlarini, his tuyg`ularini ifodalaydilar.

Manzaradagi uzoq va yaqinni tasvirlay bilish, savodli rasm chizishda muhim ahamiyatga ega. Planni to`g`ri tasvirlash uchun avvalo manzarani sinchiklab kuzatish va uni tasvirlaganda uzoqdagi narsalarning yaqindagiga nisbatan kichik ko`rinishini hisobga olish, havo perspektivasi qoidasiga rioya qilgan holda ish tutish darkor. Havo perspektiva qoidasiga ko`ra uzoqdagi narsalar rang va ton jihatdan yaqindagilarga nisbatan xiraroq va och ko`rinadi. Daraxtlarning havo perspektivasi qoidalariga rioya qilib tasvirlanganligiga qaramasdan ular umumiy shaklining aniq saqlanib qolishiga erishmoq lozim. (-rasm).

Rassom manzara rasmini chizish uchun tabiatning biror qismini tanlar ekan, avvalo ko`rish nuqtasi va ufq chizig`i kayerdan o`tganligini qog`oz betida aniqlab olishi kerak bo`ladi.

Naturada parallel chiziqlar ular kancha uzoqlikda joylashganiga qaramay kesishmaydi. Ular orasida masofa qoladi. Agar chiziqlar cheksiz uzoqlikka qarab ketsagina kesishadi.

Ko`chadagi simyog`ochlarni chizish uchun, ularni ustki va ostki nuqtalaridan chiziq o`tkazib, tutashuv nuqtasida birlashtiramiz. (- rasm).

Keyin birinchi simyog'ochning asosidan to'g'ri chiziq o'tkazib, ikkinchi simyog'ochning o'rtasiga birlashtiramiz va uni davom qildirib keyingi simyog'ochning ustigacha olib boramiz. Xuddi shu printsip asosida odam figurasini gorizontal tekislikda turli masofada joylashtirish mumkin.

Tablitsada perspektiv qisqarishlar qonunida foydalangan holda odam qomatini chuqurlikda tasvirlash va aniq o'lchamini topish ko'rsatilgan. (-rasm).

Unda uchta misol ko'rsatilgan: tik turgan, yuqorida turgan va yotgan holatdagi odamning qomatini o'lchamini topish ko'rsatilgan. Tik turgan holatdagi odam qomatini o'lchamini aniqlash uchun odamning boshi va oyog'idan ko'rish nuqtasiga chiziq o'tkaziladi, va bunda tanlangan chuqurlikda odam qomati joylashadi. Ikkinchi ko'rinishda ham yuqoridagiga amal qilinadi va odam qomati - yuqoriga ko'chiriladi. Yotgan odamni rasmini chizishda ham shu qoidaga amal qilinadi, lekin topilgan, qisqargan holatdagi o'lcham kerakli joyga ko'chiriladi.

Binolarning uzoqlashayotgan gorizontal parallel chiziqlari ham ufq chizig'ida kesishadi. burchak tomondan ko'rinuvchi binoni odam bo'yi balandligida tasvirlaganimizda ufq chizig'i odam ko'zi balandligida binoni kesib o'tadi va ufq chizigining bitta tutashuv nuqtasi o'ng tomonda, yana bittasi esa chap tomonda bo'ladi. Agar yerga o'tirib qarasak, ufq chizig'i ham pastga tushadi. (-rasm).

Balandlikdan tasvirlaganda esa bino yer fonida tasvirlanadi. (-rasm).

Ijodiy ishni kompozitsion hal qilishda ufq chizig'i balandligini tanlash muhim omillardan biri hisoblanadi. Tasvirlanayoigan ob'ektni ulug'voriligini ko'rsatish uchun past ufq chizig'ida tasvirlash talab etadi. Ba'zi bir holatlarga esa, masalan panoramani tasvirlash uchun yuqori nuqtadan ko'rish maqsadga muvofiq.

Turli binolarni perspektiv ko'rish orqali frontal, burchakli va gumbaz perspektivasini tasavvur qilishga, ko'rish nuqtasini yuqoridan yoki pastdan joylashishni o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishga imkoniyat yaratadi.

Havo perspektivasi

Havo perspektivasi - bu predmetlarning havo muhiti va masofa ta'sirida rangi, shakli va yorug'lik darajasining o'zgarishidir.

Yaqin masofada turgan predmetlarning detallari va fakturasi aniq ko'rinadi, uzoqlashgan sayin esa umumlashgan holda ko'rinadi. Yaqinda turgan predmetlarning konturi juda aniq, uzoqroqdagilarniki esa yumshoqroq bo'lib ko'rinadi. Barcha yaqin predmetlar kontrast yorug' -

soyaga va hajmga ega, uzoqdagilar esa nozik yorg-soyaga ega bo`lib, lpoq shaklda ko`rinadi. O`zoqdagi predmetlarning rangi havo qatlami ta'sirida kam to`yinganroq bo`lib havo rang ta'siriga tushib - osmonrang, so`trang - oq, siyohrang tusga ega bo`ladi. Barcha yaqin predmetlar esa ko`prangli, o`zoqdagilar bir rangli bo`lib ko`rinadi. Rassom bu barcha o`zgarishlarni o`z kartinasida masofa va yorug`langanlikni berish jarayonida e'tiborga olishi lozim.

Tutun yoki tuman bilan to`lgan havo muhiti rasmda fazoni va kompozitsiyada planni ko`rsatishda yordam beradi. Ijodiy ishda albatta havo muhitidagi perspektiv o`zgarishlarni e'tiborga olish lozim, chunki uzoq plan oldingi planga nisbatan yorqinroq, predmetlarning konturi esa yoyilib, aniqlikni yo`qotadi. Bu ayniqsa tog`da yoki o`rmonda yaqqol ko`zga tashlanadi. Bu hodisa havo perspektivasi deb ataladi.

Havo perspektivasi quyidagi qonunlarga ega:

T №	Plener fazosida predmetlarni idrok etish	Plener fazosida predmetlarni idrok etish	Plener etyudidagi predmetlarning tasviri.	
	Yaqindagilar	Uzoqdagilar	Yaqindagilar	Uzoqdagilar
1	Tafsilotlari bilan	Umumlashtirilgan	Tafsilotlari bilan	Umumlashtirilgan
2	Aniq	Noaniqroq shaklda	Aniq, keskin chegaralari bilan	Chegaralari bilan
3	Yorug`-soya kon-trasti aniq bo`ladi	Biroz soyalan- gan, yorug`ligi bo`yicha bir- biriga yaqin- lashtirilgan (yorug`, oqroq) predmetlar qoramtirroq, qoramtirroqlari esa yorug`roq bo`lib tuyuladi.	Yorug`ligi bo`yi- cha bir-biridan farqli, yorug`lik va soya gradatsiya-lari yorqin ifodalangan.	Yorug`lik va soya gradatsiya- larisiz, yorug` predmetlar qoramtirroq qilinadi, qoramtirroqlari esa yorug`- lashtiriladi.
4	Hajmli, uch o`l- chamlik, balandligi, kengligi va chuqurlik fazolari yaxshi	Yassisimon	Hajmi, chuqurlik fazosi belgilari bor (mavjud)dek tuyuladi.	Yassisimon chuqurlik fazosi belgilari yo`q.

	bilinadigan belgilarga ega.			
5	Havo bulo`ti belgilari mavjud emas, rang buyog`iga ko`ra intensiv.	Havo bo`shlig`i havoli bo`lib, u o`z rangi bilan ancha betaraf bo`lgan predmetlarga ham rang berib turadi.	Rang tuslariga juda boy, rang-barang.	Tussiz, kul rang bo`yoq berilgan bo`lib, havorang bulut belgilariga ega.
6	Ko`p rangli (rang-barang)	Bir hil rangda yoki bo`yoqlar majmuasining tor oraligida.	Bo`yoqlari va ranglarining birligi jihatidan turli-tuman.	Monoxrom-umumiy bo`yoq (rang) tusi doirasida o`zaro yaqinlashtirilgan.

Shunday qilib tekislikda rang va geometrik qurish yordamida masofani tasvirlash mumkin ekan.

Suvdagi akslarni qurish

Suvdagi akslar ham o`ziga xos bo`lgan perspektiva qoidalariga ega. Predmetlarning suvdagi akslarining o`zunligi predmetning o`zini o`zunligiga teng. Aks tasvir predmetni o`zini agdarilgan holatda takrorlaydi. Predmetlarning suvdagi aksini ko`rish da shuni esdan chikarmaslik lozimki, avvalo kirgoqning qalinligini belgilab, keyin predmetning balandligini ko`rsatish kerak bo`ladi.

Akslarda vertikal va gorizontal chiziqlar o`ziday qoladi, lekin kiya chiziqlarining o`zunligi o`zgaradi. Aylana yoki murakkab akslarni ko`rish uchun tayanch nuqtalaridan foydalanish mumkin.

Predmetlarning suvdagi akslari, ularni suv tekisligi tomondan kuzatganda qanday bo`lsa, shunday ko`rsatadi, ya'ni biz ularni pastki tomondan ko`ramiz. Agar ob'ekt kirgoqdan ancha o`zoqda joylashgan bo`lsa, suvni fikrlash shu predmetni ostigacha surib ko`rib keyin ularni ko`rish lozim. Bunda akslarning yarmini kirgoq berkitib olishini oson tushunish mumkin.

Uylar, daraxtla, ko`priklar, kayiklar va odamlarning akslari suvda kurilsa ularning xarakteri ancha o`zgaradi.

Tinch holatda turgan suvdagi akslar juda aniq ko`rinadi, ya'ni salgina shamol tursa ular mayda bo`laklarga bulinib ketadi. Bo`lingan akslar ancha uzun ko`rinadi.

Chiziqli perspektiva qonun va qoidalarini o`rganish rassomga naturadan, tasavvurdan va xotiradan ishlashda yaxshi yordam beradi. U kompozitsiya ustida ishlashda ham juda zarur. Bu bo`limda chiziqli perspektiva haqida ba'zibir boshlangich ma'lumotlar berildi. Bu ma'lumotlardan o`quv va ijodiy vazifalarni hal qilishda keng foydalanish mumkin. Nazariy bilimlar rassomga ijodiy jarayonda bir qator vazifalarni hal qilishda yordam beradi.

Tasvir va kartina

Tasvir bu inson tomonidan mexanik ravishda bajariladigan harakat bo`lishi mumkin. Kartina esa tasviriy faoliyat hisobiga paydo bo`ladi. Bu harbir odamning sub'ektiv holatlarda amalga oshiradigan vaqtinchalik va tajriba talab qiluvchi rol uynaydi.

Tabiatning ko`pdan - ko`p tasvirlari, buyumlar dunyosining turli-tumanligi bois kartinada barchasini tasvirley olmaymiz. Biz faqat yagona tanlangan obraz bilan kifoyalanamiz. Agar bunda bizning harakatlarimiz hamma vaqt rangtasvirdagi eng elementar shakl va rangni yoki barcha ko`rgan narsalarimiz atrofida aylansa, shunda biz jarayon markazida bo`lamiz. Natijada kartina faqat rassomni ko`rganinigina emas, eng avvalo uni qanday ko`rganini ko`rsatadi. Shuning uchun ham untacha turli insonlar tomonidan chizilgan bitta syujet ham unta turli kartina sifatida namoyoni bo`ladi. Kartinaning asosiy nuqtasi ob'ektiv bo`lsa ham, kartinaning o`zi sub'ektiv bo`ladi. Biz kanchalik faol ishlasak, bizning nigoximiz shuncha faol va barcha narsani kamrab oluvchi darajasiga ko`tariladi. Dunyoni qanday ko`rsak shunday tasvirlash jarayoni bizga teskari harakatni ko`rsatadi va bu nihoyat buyumlarni qanday ko`rsak o`shanday tasvirleyamiz. Shunday qilib biz dunyoni ko`rish va qabul qilishni xususiyat vositasini rivojlantiramiz, ya'ni stil yaratamiz.

Nigoxning o`tkirligi, qiziqishning kattaligi buyumlar va xodisalarning yangi kirrasini ochishga yordam beradi. Bizning ko`rish vositamiz shunday mashk qilib, kontsentratsiyalangan "rassom nigohi"ga aylanadi. Bu nigohni yer shari atrofidagi sayohat bilan tenglashtirsa bo`ladi. Xatto bor va yo`q buyumlar hali bizga sirli va qiziqarli bo`lib tuyula boshlaydi, ulardan nigohni uzolmay qolamiz.

Tayanch so`zlar

Perspektiva, chiziqli perspektiva, antik davr, renessans, miniatyura, teskari perspektiva, sferik perspektiva, ufq chizig`i, uchrashish nuqtalari,

surat tekisligi, tutashuv nuqtasi, ortogonal proyeksiya, manzara, havo perspektivasi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Turli perspektiva sistemalari: Uyg`onish davri, teskari, sferik (planetar), aksonometrik va erkin sistemalarining o`ziga xos xususiyatlari haqida gapirib bering.
2. Qog`oz sathida fazoni ko`p o`lchamli berishning qanday usullari mavjud?
3. Sharq san'atida perspektiva qurishning xususiyatlari qanday?
4. Uzoq va yaqinda turgan ob'ektlarning perspektiva bir-biridan qanday farq qiladi?
5. Kartina tekisligida gorizont chizig`ini qanday aniqlash mumkin?
6. Bizdan uzoqlashayotgan parallel chiziqlari rasmda bir-biri bilan qanday kesishadi?
7. Aylananing perspektiv o`zgarishlari va uning ufq chizigiga nisbatan joylashishi haqida gapirib bering?
8. Frontal va burchakli perspektivada tutashuv nuqtasini qanday aniqlash mumkin?
9. Havo perspektivasida ranglar qanday o`zgaradi?
10. Kompozitsiyaning ta'sirchan chiqishiga ufq chizig`ining ta'siri qanday bo`ladi?

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yhati:

1. X. Egamov «Bo`yoqlar bilan ishlash» T-1987 y.
2. M. Nabiyeu, B. Azimova «Rasm chizishni urgatish metodikasi» T-1976 y.
3. M. Nabiyeu "Rangshunoslik va rangtasvir texnologiyasi" T-1995
4. Avtorlar guruxi. Школа изобразительного искусства 3-выпуск. Москва. Изобразительное искусство-1989.
5. Энциклопедия художника. Издательство «Внешсигма» 2000 г.
6. Н.В. Одноралов «Материалы в изобразительном искусстве». Изд. «Просвещение» 1983 г.
7. Н.В. Одноралов «Материалы, инструменты и оборудование в изобразительном искусстве». Изд. «Просвещение» 1988 г.
8. «Школа изобразительного искусства» Изд «Изобразительное искусство», 1989 г.
9. П. Кощель. Энциклопедический словарь школьника "Искусство". М – 2000 г.
10. Н. М. Сокольникова «Изобразительное искусство и методика его преподавания в начальной школе». М. «ACADEMIA» - 1999 г.
11. О.И. Нестеренко «Краткая энциклопедия Дизайна» М. «Молодая гвардия» 1994 г.
12. М.Н. Макарова «Перспектива» М – 1989 г.
13. С.Д.Левин "Беседы юным художником" М-1988.
14. Н.Н.Ростовцев "Методика преподавания изобразительного искусства в школе" М-2000.
15. Н.П.Бестчастнов и др. "Живопись" М-"Владос"-2001.
16. Е.В.Шорохов "Основы композиции" М-1979.
17. Н.Н. Ростовцев, С.Е. Игнатьев, Е.В. Шорохов. "Рисунок. Живопись. Композиция" Москва просвещение-1989.
18. С.М.Даниэль. "Картина классической эпохи" искусство. Ленинградское отделение 1986.
19. С.М. Даниэль. "Искусство видеть" Искусство Ленинградское отд. 1990.
20. Е.В. Шорохов "Основы композиции" Издательство "Просвещение", 1979 г.

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O`RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

RANGTASVIR

Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi, Amaliy san'at ta'lim
yo`nalishlari uchun rangtasvirdan
ma'ruzalar matni

**Tuzuvchi: Texnikaviy va badiiy grafika kafedrasi katta o`qituvchisi
Ibodullayeva N.E.**

Buyurtma _____

Format _____

Tiraj _____

Bosishga ruxsat

etildi _____

Hajmi _____ b.t

Urganch – 2010.